

ISSN (печ.) 2079-620X

ISSN (онлайн) 2617-5193

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА сериясы

ECONOMIC Series of the
BULLETIN
of the L.N. Gumilyov ENU

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ серия
ВЕСТНИКА
ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

№ 3 • 2018

2010 жылдан бастап шығады
Founded in 2010
Издается с 2010 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2018
Astana, 2018

Бас редакторы
С.Б. Мақыш
э.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары

А.М. Бакирбекова, э.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Редакция алқасы

Алибекова Б.А.	э.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Байжолова Р.А.	э.ғ.д., проф.(Қазақстан)
Бейсенова Л.З.	э.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Егембердиева С.М.	э.ғ.д. проф. (Қазақстан)
Керімбек Ғ. Е.	э.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Кемел М.	э.ғ.д. ,проф. (Қазақстан)
Кирдасинова К.А.	э.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Кучукова Н.К.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф.(Ресей)
Мадиярова Д.М.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Майдырова А.Б.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Муталиева Л.М.	э.ғ.к., доцент(Қазақстан)
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф.(Ресей)
Петрова М.	доцент (Болгария)
Санг Кю Ли	PhD, проф.(Оңтүстік Корея)
Сембиева Л.М.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сидорович А.В.	э.ғ.д., проф. (Ресей)
Сыздықбаева Б.У.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Толысбаев Б.С.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Урузбаева Н.А.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Шалболова У.Ж.	э.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекен-жайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ. Сәтпаев к-сі, 2, 408 б.
Тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_econom@enu.kz

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген:
Д. Байтлесова

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 18.02.14ж.
№ 14171-Ж -тіркеу куәлігі

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 50 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1,
тел.: (7172)709-500 (ішкі 31432)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
S.B. Makysh

Doctor of Economic Sciences, Professor (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief

A.M. Bakirbekova, Can. of Economic Sciences
(Kazakhstan)

Editorial board

Alibekova B.A.	Can. of Economic Sciences (Kazakhstan)
Baizholova R.A.	Doctor of Economic Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Beisenova L.Z.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Kerimbek G.E.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Kemel M.	Doctor of Economic Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Kirdasinova K.A.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof.(Kazakhstan)
Kuchukova N.K.	Doctor of Economic Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Lavrovskii B.L.	Doctor of Economic Sciences, Prof. (Russia)
Madiyarova D.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Maidyrova A.B.	Doctor of Economic Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Mutaliyeva L.M.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Nikiforova E.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof.(Russia)
Petrova M.	Assoc.Prof. (Bulgaria)
Sembieva L.M.	Doctor of Economic Sciences , Prof. (Kazakhstan)
Shalbolova U. Zh.	Doctor of Economic Sciences , Prof. (Kazakhstan)
Sidorovich A.V.	Doctor of Economic Sciences , Prof. (Russia)
Sung-Kyu Lee	PhD, Prof. (South Korea)
Syzdykbayeva B.U.	Doctor of Economic Sciences , Prof. (Kazakhstan)
Tolysbayev B.S.	Doctor of Economic Sciences , Prof. (Kazakhstan)
Urusbayeva N.A	Doctor of Economic Sciences , Prof. (Kazakhstan)
Yegemberdiyeva S.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof. (Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.408, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: (7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_econom@enu.kz

Responsible secretary, computer layout:
D. Baytlessova

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Registered by Ministry culture and information of Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 14171-Ж from 18.02.14

Periodicity: 4 times a year

Circulation: 50 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: (7172) 709-500 (ext.31432)

Главный редактор
С.Б. Макыш
д.э.н., профессор (Казахстан)

Зам. главного редактора **А.М. Бакирбекова**, к.э.н., доцент (Казахстан)

Редакционная коллегия

Алибекова Б.А.	к.э.н. доцент (Казахстан)
Байжолова Р.А.	д.э.н., проф(Казахстан)
Бейсенова Л.З.	к.э.н., доцент (Казахстан)
Егембердиева С.М.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Керимбек Г. Е.	к.э.н., доцент (Казахстан)
Кемел М.	проф., д.э.н. (Казахстан)
Кирдасинова К.А.	к.э.н., доцент (Казахстан)
Кучукова Н.К.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф.(Россия)
Мадиярова Д.М.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Майдырова А.Б.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Муталиева Л.М.	к.э.н., доцент (Казахстан)
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф.(Россия)
Петрова М.	доцент (Болгария)
Санг Кю Ли	PhD, проф. (Юж. Корея)
Сембиева Л.М.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Сидорович А.В.	д.э.н., проф. (Россия)
Сыздыкбаева Б.У.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Толысбаев Б.С.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Урузбаева Н.А.	д.э.н., проф. (Казахстан)
Шалболова У.Ж.	д.э.н., проф.(Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 408
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_econom@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка:
Д. Байтлесова

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № 14171-Ж от 18.02.14 г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 50 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,
тел.: (7172)709-500 (вн.31432)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

**Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕҰУ ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ № 3 • 2018**

МАЗМҰНЫ

Экономикалық теория

Есберген Р.Ә., Аман Қ. Ақтөбе облысының ауыл шаруашылығын қарқынды дамыту мәселелері....	8
---	---

Экономика және кәсіпкерлік

Ерниязов Т.Н., Мырзахмет М.К. Нарықтық барометр. Нарық көрсеткіштерін пайдалана отырып нарықтық талдау әдістері.....	19
Ерумбаев А.Т. Көлеңкелі экономиканың Қазақстанның өңірлік әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің динамикасына әсері.....	24
Мелдеш Д.Е. Мемлекеттік жеке-меншік әріптестіктің дамуы.....	28

Мемлекеттік аудит

Жұпышева А.О., Макыш С.Б. Мемлекеттік экологиялық аудитты жүргізу процессінің шетелдік тәжірибесі.....	33
---	----

Туризм

Кенжебаева А. Қазақстандағы қолжетімді туризмді дамытуда саяхат кедергілерінің әсері	39
Сейдуалин Д.А., Мәулен М.Ғ. Туризммен қызмет көрсету индустриясында цифрлы технологияларды қолдану.....	45
Сыздықбаева Б.Ұ., Раимбеков Ж.С. Аймақтық деңгейде туризмді дамытудың кластерлік саясаты...	50

Қаржы

Мукушев А.Б., Есенова Г.Ж., Досалиев Б.А., Мукушев С.Б., Адильбекова Б.А. Қаржы пирамидасын Mathcad ортасында модельдеу	56
--	----

Менеджмент

Васильева О.А., Ямпольская Д.О., Турусин Д.И. Ресей жастарының көшбасшылық әлеуеті: ішкі және сыртқы көзқарас.....	63
Куангалиева Т.К., Амалбек Г.Қ. Кәсіпорынның дағдарысқа қарсы басқару мәселелері	74
Ноғайбаев М.А. Мұнай-химия өнеркәсібін мұнай өнеркәсібінің келешегі зор саласы ретінде дамыту.....	80

ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN OF THE L.N. GUMILYOV ENU № 3 • 2018

CONTENTS

Economic theory

Yesbergen R.A., Aman K. Problems of Intensive Development of Agriculture of Aktobe Region.....	8
---	---

Economics and entrepreneurship

Yerniyazov T. N., Myrzakhmet M. K. Market barometer. The methods of market analysis with the use of market indicators.....	19
Yerumbayev A. The influence of the shadow economy on the dynamics of indicators of the regional socio-economic development of Kazakhstan.....	24
Meldesh D. Development of public - private partnership in the social sphere of the Republic of Kazakhstan.....	28

State audit

Zhupysheva A.O., Makysheva S.B. Foreign Experience of the State Environmental Audit.....	33
---	----

Tourism

Kenzhebayeva A. Impact of travel obstacles on the development of accessible tourism in Kazakhstan.....	39
Seidulin D.A., Maulen M.G. The use of digital technologies in tourism industry and services	45
Syzdykbayeva B.U., Raimbekov Zh.S. Cluster-based policy tourism development at the regional level.....	50

Finance

Mukushev A.B., Esenova G.Zh., Dosaliyev B.A., Mukushev S.B., Adilbekova B.A. Modeling the financial pyramid through the Mathcad	56
--	----

Management

Vasilyeva O.A., Yampolskaya D.O., Turusin D.I. Leadership potential of Russian youth: an inside and outside look.....	63
Kuangaliyeva T.K., Amalbek G.K. Problems of Anti-Crisis Management of the Enterprise.....	74
Nogaibayev M.A. Development of the petrochemical industry as a promising area of the oil industry.....	80

СОДЕРЖАНИЕ

Экономическая теория

Есбергген Р.А., Аман К. Проблемы интенсивного развития сельского хозяйства Актюбинской области.....	8
--	---

Экономика и предпринимательство

Ерниязов Т.Н., Мырзахмет М.К. Рыночный барометр. Методы анализа рынка с использованием рыночных индикаторов.....	18
Ерумбаев А.Т. Влияние теневой экономики на динамику показателей регионального социально-экономического развития Казахстана.....	24
Мелдеш Д.Е. Развитие государственно-частного партнерства.....	28

Государственный аудит

Жупышева А.О., Макыш С.Б. Зарубежный опыт проведения государственного экологического аудита.....	33
---	----

Туризм

Кенжебаева А. Влияние туристических ограничений на развитие доступного туризма в Казахстане.....	39
Сейдуалин Д.А., Маулен М.Г. Использование цифровых технологий в индустрии туризма и сервиса	45
Сыздыкбаева Б.У., Раимбеков Ж.С. Кластерная политика развития туризма на региональном уровне.....	50

Финансы

Мукушев А.Б., Есенова Г.Ж., Досалиев Б.А., Мукушев С.Б., Адильбекова Б.А. Моделирование финансовой пирамиды посредством Mathcad.....	56
---	----

Менеджмент

Васильева О.А., Ямпольская Д.О., Турусин Д.И. Лидерский потенциал российской молодежи: взгляд изнутри и снаружи.....	63
Куангалиева Т.К., Амалбек Г.К. Проблемы антикризисного управления предприятием	74
Ногайбаев М.А. Развитие нефтехимической отрасли как перспективное направление нефтяной индустрии.....	80

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕОРИЯ ECONOMIC THEORY ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 8-18 б.
Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 8-18 pp.
<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

МРНТИ 06.71.07

Р.Ә. Есберген¹, Қ. Аман²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалы, Ақтөбе, Қазақстан

*²Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
(E-mail: rau01021980@mail.ru, kanat_555kz@mail.ru)*

Ақтөбе облысының ауыл шаруашылығын қарқынды дамыту мәселелері

Аннотация. Берілген мақаланың мақсаты ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Жолдауы аясында Ақтөбе облысында ауыл шаруашылығын дамыту мәселелерін зерттеу болып табылады. Аталмыш мақалада ҚР мен Ақтөбе облысында ауыл шаруашылығын интенсивті дамытудың мәселелері қарастырылған. ҚР мен Ақтөбе облысында ауыл шаруашылығын дамытудың қазіргі жағдайы зерттелген, оның дамуындағы негізгі мәселелер айқындалған. Елдің және облыстың аграрлық экономика секторын дамытуды талдау негізінде осы саланы дамытудың басымдықты бағыттарын анықтауға тырысқан. Мақаланы жазу барысында ғылыми зерттеудің талдау және салыстыру әдістері қолданылған. Ғылыми мақаладағы негізгі қорытындылар мен ұсыныстар ауыл шаруашылығын дамыту жөніндегі Қазақстан Республикасының Заңдарына және «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы», басқа да экономиканың аграрлық секторын дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларға негізделген.

Түйін сөздер. Аграрлық сектор, азық-түлік қауіпсіздігі, агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламасы, ауыл шаруашылық кооперативі, мал шаруашылығы, дәстүрлі емес ауыл шаруашылығы, агробизнес, Ақтөбе облысының ауыл шаруашылығы

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-8-18>

Ақтөбе облысы Қазақстанның индустриялық дамыған өңірі болып табылады. Өңір экономикасының негізгі бағыты – өнеркәсіптік және ауылшаруашылық өндірісі болып табылады.

Агроөнеркәсіп саласының дамуы мемлекет үшін де, экономикалық және әлеуметтік аспектілерде де стратегиялық маңызды мәселелердің бірі болып саналады. Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының өзекті салаларының бірі бола отырып, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізі болып табылады.

Қазақстан - ауыл шаруашылық өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз етіп қана қоймай, ауыл шаруашылық өнімдерінің экспортын дамыта алатын елдердің бірі. Ауыл шаруашылық саласын қолдау мемлекеттің өзекті мәселелерінің бірі, өйткені ұлттық экономиканың бұл саласы нарық пен бәсекеге аз икемделген.

Еуразиялық экономикалық одаққа мүше-мемлекеттердің аграрлық саясатын талдау төмендегідей міндеттерді анықтады:

- өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түліктің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- ауыл шаруашылығы өнімі мен азық-түлік нарығының әрекет ету тиімділігін арттыру және оның инфрақұрылымын дамыту;

- ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің жеткілікті табыстылығын қамтамасыз ету;
- табиғат (жер) ресурстарын пайдалануды жақсарту;
- агроөнеркәсіптік өндірісті экологизациясы;
- селолық аумақтарды әлеуметтік дамыту[1].

Беларусь Республикасы ауыл шаруашылық өнімі мен азық-түлік тауарларының экспортын арттыру, Қазақстан Республикасы импорттық тәуелділікті төмендету мен экспорттық әлеуетті жүзеге асыру, Қырғыз Республикасы ауыл шаруашылығы саласын басқару жүйесін жетілдіру, кадрлар даярлау, кооперация және кластерлер дамыту, Ресей Федерациясы мелиорация дамыту, инновациялық қызметті ынталандыру, аймақтық дамыту (Қиыр Шығыс) бағыттарын басымдықты етіп отыр.

Қазақстанның географиялық орналасуын, ауыл шаруашылығы өнімдері нарығының сыйымдылығын, көліктік қолжетімділігін талдау негізінде Еуразиялық экономикалық одақ, ТМД елдері, Қытай, Иран, Ауғанстан және Біріккен араб әмірліктері әлеуетті өткізу нарықтары болып қалады[2].

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін әрі қарай дамыту үшін жақсы мүмкіндіктерге ие: майлы, етті секторлардың экспорттық позициясы күшеюде, ал астық пен ұн бойынша Қазақстан қысқа мерзімде әлемдегі ірі экспорттаушы елдердің қатарына кірді. Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одаққа (ЕАЭО) және Дүниежүзілік сауда ұйымына (ДСҰ) мүшелігі мүмкіндіктер ашады және сонымен бірге ішкі нарықта да, сыртқы нарықта да бәсекеге қабілеттілікке жоғары талаптар қояды. Өндірілетін ауыл шаруашылық өнімдерінің сапасын арттыру қазіргі уақытта ішкі және сыртқы нарықтардағы оның бәсекеге қабілеттілігінің шешуші шарты ретінде бағаланады. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі көбіне елдің беделін анықтайды және ұлттық байлықты арттырудың маңызды факторы болып табылады. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің рөлі артып отыр.

Жалпы Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласының бүгінгі даму жағдайына шолу жасайтын болсақ, ол төмендегідей сипатқа ие. Қазақстан Республикасының жалпы ішкі өніміндегі (ЖІӨ) ауыл шаруашылығының үлесі шамамен 5% құрайды. Әлем бойынша Қазақстан астық пен ұн бойынша ірі экспорттаушылардың бірі болып табылады. Қазақстан халқының 43%-ы ауылдық елді мекендерде тұрады. Ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі жұмыспен қамтылған халықтың 18%-ын құрап отыр. ТМД және Орталық Азия елдерінің өткізу нарықтарының азық-түлік өнімдеріне деген жоғары әлеуетті сұраныс қалыптасып отыр³.

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы негізгі мәселелерге тоқталатын болсақ, аталмыш сала мемлекеттік реттеуді және қолдауды талап экономиканың стратегиялық маңызы бар саласы болып табылады.

Қазақстанда жалпы азық-түлік тауарларының өндіріс көлемінің орташа жылдық өсу қарқыны халықтың тұтыну мен кірісінің өсу қарқынына үлгермейді, нәтижесінде нарықтағы «қуыс» азық-түлік импорттың есебінен толтырылады және оның үлесі ішкі тұтытуда едәуір жоғары күйінде қалып отыр¹.

Ауыл шаруашылығы саласының жалпы өнімі құрылымында жеке қосалқы шаруашылықтар өнімінің жоғары үлесі байқалады. Қазақстанда өндірілген ауыл шаруашылығы өнімінің 80%-ға жуығы қайта өңделместен шикізат түрінде өткізіледі, ал дайын өнімнің бәсекеге қабілеттілігі төмен.

Анағұрлым жоғары технологиялы өндіріс бойынша импорттың жоғары үлесі сақталуда. Орташа есеппен бес жылда мал шаруашылығы өнімін қайта өңдеу өнімдері бойынша импорттың анағұрлым жоғары үлесі ірімшік пен сүзбеге (51%), шұжық өнімдеріне (46%), ет және ет-өсімдік консервілеріне (40%) және сары майға (36,4%) тиесілі. Өсімдік шаруашылығы өнімін қайта өңдеу өнімдері бойынша импорттың анағұрлым жоғары үлесі қант (42%) бойынша байқалады, ал құрақ қант шикізатын әкелу есебінен импорт 97%-ға дейін жетеді².

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығын интенсивті дамыту мақсатында агроөнеркәсіп кешенін дамытудың жол Карталары әзірленді. Карта әртүрлі бағыт бойынша негізгі мәселелерді анықтап, жан-жақты талдау жүргізе отырып нақты шаралар қабылдайды. Жол картасы төмендегідей

³ ҚР Ұлттық экономика Министрлігі Статистика комитетінің ресми сайтының мәліметтері <http://www.stat.gov.kz/>

² Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика Министрлігі Статистика комитетінің ақпаратты-талдамалы жүйесі www.taldau.stat.kz

негізгі бағыттар бойынша жасақталды: тұқым шаруашылығы, өсімдіктерді қорғау құралдары өндірісі, агрохимия, азық өндірісі (азық теңгерімі), отарлы қой шаруашылығы, көтерме сауда орталықтары сияқты негізгі басымдықтарды дамыту және егістік жерлерді игеру.

АӨК техникалық қайта жарақтандыру картасы негізінде ауыл шаруашылығы техникалары парктерінің жай-күйімен қоса ауыл шаруашылығы техникаларын өндіретін кәсіпорындардың әлеуетіне талдау жүргізілді. Талдау нәтижелеріне сәйкес, ауыл шаруашылығы техникалары паркіндегі тракторлардың 65%, комбайндардың 46% пайдалану мерзімі 17 жылдан асқан. Сондай-ақ тракторлардың 15% істен шыққан, 26% есептен шығаруға жатады. Ескі техникаларды пайдалану шығынды көбейтеді және егінді толық жинап алуға мүмкіндік бермейді.

Егін жинау жұмыстары кезінде дәнді және майлы дақылдардың 14% уақытында жинап алмау 200 млрд. теңге шығын келтіріп отыр. Осындай жағдайлардың алдын-алу мақсатында АӨК-ті техникалық қайта жарақтандыру Картасы әзірленді. Ауыл шаруашылығы техникаларын өндірушілер үшін жеңілдіктер, отандық өндірушілерден аспалы және тіркемелі техника сатып алушы шаруаларға жеңілдікпен берілетін несиелер қарастырылды. Картаның негізгі мақсаты шаруалардың кірісін 20%-ға көтеру, еңбек өнімділігін 1,5 есеге, өнім өндірісін 2 есеге арттыру және ауыл шаруашылығы машиналары паркін жаңарту болып табылады.

Тұқым шаруашылығы Картасын әзірлеу қажеттілігі ауыл шаруашылығы дақылдарының сапасының төмендігінен және тұқым шаруашылығы техникаларын жарақтандыру және тұқымның тиімсіз сорттарын пайдаланудан туындады. Соңғы 5 жылда элиталы тұқымдарды себу орташа есеппен 4,6%-ды құраған. Ғылыми деректер бойынша егін өнімділігінің төмен болуының 20% төменгі репродукторлы тұқымды пайдаланудан болады.

Элиталы тұқым шаруашылығына талдау жүргізу нәтижесінде егіс жинау техникаларының жартысы яғни 2/3 тұқым тазалау техникалары 10 жылдан астам уақыт пайдаланылған. 83% тұқым себетін, 72% астық жинайтын, 94% тұқым тазалайтын құралдар жаңартуды талап етеді. Тұқым шаруашылығында пайдаланылатын техникалардың электр қуаты мен құрал-жабдықтарының шығыны 1,1 млрд теңгені құрайды. Сондай-ақ ескірген тұқым тазалайтын техникалар тұқымның сапасын төмендетеді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 9 қыркүйектегі Қазақстан Республикасы Үкіметінің кеңейтілген отырысында берген тапсырмасының негізінде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Аталмыш бағдарламаның мақсаты нарықтарда сұранысқа ие, бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) өнімін өндіруді қамтамасыз ету болып табылады. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегідей міндеттер қойылды:

- 1) ұсақ және орта шаруашылықтарды ауыл шаруашылығы кооперациясына тарту;
- 2) ішкі нарықты молықтыру және отандық өнімнің экспорттық әлеуетін дамыту;
- 3) мемлекеттік қаржылық қолдау шараларын тиімді пайдалану;
- 4) су ресурстарын тиімді пайдалану;
- 5) жер ресурстарын тиімді пайдалану үшін жағдайлар жасау;
- 6) ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің техникамен және химияландыру құралдарымен қамтамасыз етілуін арттыру;
- 7) сауда-логистикалық инфрақұрылымды дамыту;
- 8) ғылыми-технологиялық, кадрлық және ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету⁴.

Бұл бағдарламаның мақсатына қол жеткізу міндеттері Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан халқына «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында да қарастырылды. Атап айтқанда, Елбасының ауыл шаруашылығына қатысты айқындап берген міндеті - «Ақылды технологиялар» – агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту мүмкіндігі болып табылады⁴.

Ауыл шаруашылығы өндірісі саласында IV өнеркәсіптік революция ауыл шаруашылығының

³Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000894>

⁴Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері». 2018 жылғы 10 қаңтар http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-a-2018-g

белгілі бір бөлігін – дәл егіншілік, АӨК «заттар Интернеті», биотехнология, гендік инженерия, т.б. және логистикалық және сауда жүйелеріне (жеткізудің қысқа тізбектері, азық-түліктің сапасын қамтамасыз ету, азық-түлікті ұтымды пайдалану және қалдықтарды азайту), жеке диеталарға, функционалдық өнімдерге талаптарды қамтитын «азық-түлік жүйесінің жаңа саласын құру жүзеге асырылады. Жаңа жағдайда фуднет – өнімнің өндіруден бастап тұтынуға дейінгі өмірлік циклінің барлық кезеңінде технологиялық үрдістерді интеллектуалдандыру, автоматтандыру және роботтандырумен, сонымен қатар биотехнологияның дамуымен қамтамасыз етілетін азық-түлік нарығы қалыптасады. 2035 жылға қарай әлемдік нарықтың болжанатын көлемі 3,6 трлн. АҚШ долларын құрамақ. Бұл нарықты жекеленген тамақтану, геномика, шикізаттың балама көздері, дәл егіншілік және органикалық ауыл шаруашылығы құрайды[3].

Азық-түлік өндіру энергетика саласының түрленуіне де, цифрлы технологияның дамуына да ықпал етіп жатыр. Әлем бойынша егіс алқаптарының тозуы, адам санының қарқынды өсуі, су тапшылығының жиі байқалуы ауыл шаруашылығы саласына жаңа көзқарасты қалыптастырып отыр.

Егін егу мен астық жинаудың оңтайлы уақытын болжамдаудың, «ақылды суарудың», минералды тыңайтқыш себудің, зиянкестермен және арамшөппен күресудің интеллектуалды жүйелері арқылы өнімділікті бірнеше есе арттыруға болады. Жүргізушісі жоқ техника адами факторды азайтып, егіншіліктің өзіндік құнын айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді.

Канадада пилотсыз комбайндар, егіс алқаптарын ғарыштан бақылау, «дәл егіншілік» сынды жаңа тәсілдер кеңінен қолданылады. «Дәл егіншілік» тәсілі тікелей ғылым мен интеллектуалды жүйелердің нәтижесінде алқаптан мол өнім алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ветеринарлық және фитосанитариялық қауіпсіздік, астық қолхаттары, ауылшаруашылығы техникасының есебі толығымен автоматтандырылады. Элеваторлардағы астықтың сақталу жағдайы, ондағы орындар, астықтың сорты мен егілген орны туралы ақпараттарды толық бақылап отыруға болады.

Бүгін Қазақстанның Ауыл шаруашылығы Министрлігі саланы цифрландыруды екі бағытта қолға алып жатыр. Бірінші бағыт - автоматтандырылған жүйелер мен субсидиялау, жемқорлықты азайту, су және биологиялық ресурстарды тиімді пайдалану, электронды сауда сияқты бағыттарды қамтиды. Екінші бағыт «дәл егіншілік» пен SMART-фермалар құруға бағытталған. «Дәл егіншілік» элементтері ретінде алқаптардың электронды карталарын әзірлеу, нақты метеодеректерді дер кезінде беріп отыру, алқаптарға түрлі сенсорлар мен ақпарат беруші құрылғылар орнату, ғарыштық мониторинг жасау сынды түрлі тәсілдер қолданылады.

Ал SMART-фермаларды жасақтау арқылы төрт түлікке мониторинг жасауға, табындарды басқаруға, жылыжайларды автономды басқаруға, онлайн-режимде шығыстарды есепке алуға және талдауға мүмкіндік туады. Фермерлерді агроөнеркәсіптік кешенді цифрландыру үшін фермерлер 3 топқа бөлінетін болады:

- «цифрландыру пионерлері» қажетті инфрақұрылымы бар, өз өндірісін цифрландыруға қазір-ақ кірісіп кетуге дайын фермерлер;
- техникалық тұрғыдан жоғары деңгейде жарақтандырылған, жоғары технологиялы жабдық енгізуші фермерлер, оларды цифрландыруға батыл қадам жасау үшін қолдау және ынталандыру қажет.
- әзірге техникалық жарақталу деңгейі төмен, технологиялық тәртіпті сақтауға әзірге дайын емес фермерлер.

ҚР АӨК экономикалық өсудің драйверіне айналдыру үшін ғаламдану жағдайындағы үрдістерді ескере отырып (Еуразиялық экономикалық одақтың әрекет етуі, ДСҰ-на мүшелік, т.б.) бұл саланы басқару жүйесі қажет. Ол үшін аграрлық саясат еңбек өнімділігін түбегейлі арттыруға және өңделген өнімнің экспортын ұлғайтуға бағытталуы керек. Шикізатты қайта өңдеуді қамтамасыз етіп, әлемдік нарықтарға жоғары сапалы дайын өніммен шығуымыз қажет.

Жалпы Қазақстанда фермерлік қозғалыстың қалыптасуы 1990 жылдары басталды, бүгінде бұл сектордың дамуы сандық өсуден сапалық өзгерістерге өтуі керек. Аграрлық саладағы сапалық өзгерістер фермерлердің кооперативтерге бірігуі арқылы мүмкін болады. Сондықтан мемлекеттік саясат та осы бизнестің ұсақ субъектілерін интеграциялау және біріктіру үрдістеріне бағытталған. Ұсақ фермерлер өнімді өткізу, несие алу, тиімді жеткізушілер іздеу және басқа қиындықтар мен мәселелермен бетпе-бет келеді. Ал кооператив – ортақ шаруашылық мақсаттарға қол жеткізу үшін шаруаларды ерікті біріктіретін ұйым болып табылады[4].

Аталған мәселелерді шешудің аса тиімді құралы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің кооперациясы болып табылады. 2015 жылғы қазан айында «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» ҚР Заңы қабылданғанға дейін ауыл кооперациясын дамытуды мемлекеттік қолдау тетігінің екі моделі қолданыста болды:

1) Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі желісі бойынша «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ арқылы ауылдық тұтыну кооперативтерін құруға 5-7 жылға 5%-бен жеңілдетілген кредит беру жолымен;

2) «Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациясы» ҰК» АҚ өңірлік желілері («Оңтүстік», «Жетісу», «Ертіс», «Тобыл», «Батыс», «Сарыарқа», «Каспий») бойынша ауылдық тұтыну кооперативтеріне аграрлық сервистік қызмет ұсыну бойынша сервистік-дайындау орталықтарын (СДО) құру жолымен.

Алайда қабылданған мемлекеттік қолдау шараларына қарамастан ауылдық кооперация тиісті түрде дамыады.

Талдау олардың дамуын тежейтін негізгі проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді:

- кооперациялардың артықшылығын және кооперативтердің жұмыс істеу тетіктерін түсіндіру бойынша жұмыстың жеткілікті түрде жүргізілмеуіне байланысты ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері мен ауыл тұрғындарының кооперативтендіруге сенбеуі;

- басқарушы персоналдың кәсіби даярлығының төмендігі және мамандардың жетіспеушілігі;

- мемлекеттің кооперативтендіру процестерін жеткілікті түрде ынталандырмауы;

- негізгі кооперативтік қағидаттардың (еріктілік, демократиялылық, 1 мүше = 1 дауыс және басқалар) бұзылуы;

- ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін өз мүшелеріне көрсетілетін қызметтерді ұсыну емес, жеңілдетілген кредит алу мақсатында біріктіру;

- бастамашы, кепіл беруші, кооперативтің нақты иесі, кооператив қызметінен түсетін барлық пайданы бөлуші болып табылатын бір ірі шаруашылықтың мүддесінде «жалған кооперативтер» құру, өйткені дәл сол шаруашылық өнімді сатып алуды және өткізуді жүзеге асырады;

- жеткіліксіз немесе өтімсіз кепілмен қамтамасыз ету;

- ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін ауыл шаруашылығы кооперативтеріне біріктіруге ынталандырудың жоқтығы, атап айтқанда кооперативтің коммерциялық емес деген мәртебесінің болуына байланысты кооперативтің таза кірісін оның мүшелері арасында бөлу мүмкіндігінің болмауы.

Бұл мәселені шешуге барлық аграрлық кешеннің түбегейлі бет бұруы маңызды. Аграрлық-индустриалдық диверсификация, яғни ауыл шаруашылық шикізатын өңдеуді арттыру, ауыл шаруашылығындағы жаңа құрал-жабдықтар, жаңа технологиялар АӨК инновациялық-технологиялық дамытуды белсендендіру жағдайында ғана мүмкін. Аграрлық ғылымды дамыту мәселесі басты назарда болуға тиіс. Ол ең алдымен жаңа технологияларды трансферттеумен және оларды отандық жағдайға бейімдеумен айналысуы қажет екендігін Елбасы биылғы жолдауында да атап өтті.

Қазақстанда осыған орай аграрлық университеттердің рөлін қайта қарау керек. Олар диплом беріп қана қоймай, ауыл шаруашылығы кешенінде нақты жұмыс істейтін немесе ғылыммен айналысатын мамандарды дайындауға тиіс екендігін атап өтті.

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын қарқынды дамыту жаңа технологиялар мен бизнес-модельдерді енгізу, агроөнеркәсіп кешенінің ғылымға негізделуін арттыру шаруашылықтарды кооперациялау қажеттігін күшейтеді. Дамыған елдер тәжірибесі көрсетіп отырғандай, ауыл шаруашылығында өндіріс тиімділігін арттыру мақсатында орташа және ірі ауыл шаруашылық тауар өндірушілері басым болуы керек.

АӨК оның материалды-техникалық базасын күшейту, ауыл шаруашылық өнімінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізінде индустриалды-инновациялық даму жолына көшіру Қазақстан республикасының ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтерін тиімді дамытуды білдіреді.

Шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, Қазақстанда ауыл шаруашылығы субъектілерінің кооператив түрінде жұмыс істеуіне жан-жақты қолдау көрсету керек. Бұл Елбасының айқындаған міндеттерінде де орын алған.

Қазақстанның ауыл шаруашылығын қарқынды дамыту өнімнің сапасы мен экологиялық

тазалығын сақтай отырып жүргізілген жағдайда, әлемге танылатын «Қазақстанда жасалған» табиғи азық-түлік брендин қалыптастырып, ілгерілетуге мүмкіндік береді.

Ақтөбе облысы Қазақстанның өнеркәсіп және ауыл шаруашылық салалары дамыған индустриялы өңір болып табылады. Ақтөбе облысының табиғаты, табиғи ресурстарының болуы жағынан, жерінің қолайлылығы, экономикасының дамуы тарапынан одан әрі қарқынды әрі кешенді дамуына мүмкіндігі мол. Ақтөбе облысының азық-түлікпен Қазақстанның батысындағы облыстардың халқын қамтамасыз етуге толық мүмкіншілігі бар. Жалпы ауыл шаруашылығы саласын дамытуда облысымыздың әлеуеті жоғары.

Аграрлық-өнеркәсіптік кешені облыс экономикасының ірі және әлеуметтік-маңызды секторларының бірі болып табылады. Жалпы өңірлік өнімнің құрылымында ауыл шаруашылығы үлесіне 4% сәйкес келеді. Елбасы аграрлық секторды біздің еліміздің экономикасы дамуының басымдығы ретінде айқындады. Ауыл шаруашылығын реформалау, отандық ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерді қолдаудың жаңа құралдарын дамыту және енгізу бойынша міндеттер «Агробизнес-2020» бағдарламасымен көзделген болатын.

Ақтөбе облысының 2016-2020 жылдарға арналған аумақты дамыту бағдарламасының бір мақсаттарының бірі агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және дамыту болып айқындалған. Сондықтан 2016 – 2018 жылдары агроөнеркәсіп кешенін дамытудағы негізгі міндет барлық мүмкіндіктерді пайдаланып, бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісі мен саланың экспорттық әлеуетін арттыру болып табылады.

Ақтөбе облысында майлы дақылдарды өңдейтін ірі кәсіпорындар бар. «Туркуаз Эдибл Ойл Индастриес» ЖШС-те (қазіргі уақытта «Savola foods CIS» ЖШС) өсімдік майларын тазартатын жаңа цех пайдалануға енгізілген, қазір осы зауыт жылына 80 мың тоннаға дейін өсімдік майын шығара алады, бұл облыстың және өзге де өңірлердің барлық халқының қажеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар мал шаруашылығының өнімдерін өңдейтін 27 цех, оның ішінде сүт өңдейтін 12 цех, шұжық өнімдерін өндіретін 10 цех және жартылай дайын ет өнімдерін (тұшпаралар) өндіретін 5 цех жұмыс істейді. Шығарылатын өнімдер облыс ішінде, сондай-ақ Атырау, Маңғыстау, Батыс Қазақстан және Қызылорда облыстарына шығарылады.

Ақтөбе облысында айналымға суландырылатын жерлер көлемі жыл сайын артып отыр. 2017 жылы екпе алаңдарын әртараптандыру қолға алынды, атап өткенде, ауыл шаруашылығы дақылдары екпе алаңдарының құрылымындағы бидайдың үлесін 42,3% азайтылды және мал азығындық дақылдар алаңдарын 31,3% ұлғайтылды. Ақтөбе облысы ет өнімін өңдеу үлесін 29,1%-дан 31%-ға дейін, сүттің 37,8%-дан 48,6% дейін ұлғайтты. Дәнді дақылдарды өндірудің ылғал ресурстарын сақтаушы технологиясы 241,7 мың га ауданында және тамшылы суару технологиясы 59 гектарға енгізілген. Мемлекеттік қолдау шаралары арқасында облыстық АШТӨ белсенді түрде минералды тыңайтқыштар мен өсімдіктерді қорғау құралдарын пайдалануды бастады⁵.

АӨК жобаларын іске асыру үшін Ақтөбе қаласында қажетті инженерлік инфрақұрылымы бар индустриялық – аграрлық аймағын құру қолға алынды. Ет және сүт өндіру жөнінде 13 цех, 13 сервистік – дайындау орталығын және 39 ауыл шаруашылығы кооперациясын құру жолымен ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу көлемін ұлғайту жүзеге асырылды.

Негізгі экспорттаушылар - «Айс» ЖШС, «АкТеп» ЖШС, «Парижская коммуна XXI» ЖШС, «Савола Фудс Си Ай Эс» ЖШС. Бұған қоса, азық-түлік өнімін импорттаудың төмендеуі байқалады. Осылайша, мысалы, сүт өнімін импорттау 16,8%-ға, шұжық өнімі 24,5%-ға, макаронды өнім 17,4%-ға қысқарған. Азық-түлік өнімін шығарушы 14 кәсіпорында сапаның халықаралық стандарттары әрекет етеді.

2016-2020 жылдарға арналған басымдылық агроөнеркәсіп кешені субъектілерін дамытуға және одан әрі кеңейтуге жағдай жасай отырып, көрсетілетін мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін арттыру бойынша шараларды жүзеге асыру болып табылады.

- Қойылған мақсатқа қол жеткізу жолдары ретінде төмендегідей міндеттер анықталған:
- Ауыл шаруашылығына инвестициялар көлемін көбейту;
- Ауыл шаруашылық дақылдардың егістік алаңдарын әртараптандыру бойынша жұмысты жалғастыру;

⁵ Ақтөбе облыстық статистика басқармасының ресми сайтының мәліметтері <http://www.aktobe.stat.gov.kz/>

- Дәнді егісті өндірудің ылғал мен ресурстар үнемдеу технологияларын енгізуді жалғастыру;
- Ауылшаруашылық құрылымдарды ірілендіру үшін жағдайлар жасау;
- Ауылшаруашылық техниканы жаңарту үшін инвестицияларды тарту;
- Егістік алаңдарды ылғал мен ресурстарды үнемдеу технологияларымен қамтуды арттыру;
- Заманауи агротехнологияларды енгізу;

Облыстың АШТӨ арасында ғылыми негізделген ауыспалы егістерді енгізудің экономикалық ұтымдылығы жөнінде жоспарлы және мақсатты түсіндірме жұмысы;

- Жем өндіру бойынша жағдайлар жасау;
- Элиталық тұқым өсіру немесе тұқым өсіру шаруашылықтарының санын арттыру;
- Жергілікті азық-түлік тауарларын өткізуді кеңейту үшін жағдайлар жасау;
- Кадрлардың кәсіби деңгейін арттыру;

Малдың қыстауын, жануарлардың көбею компаниясын ұйымдасқан түрде жүргізу және тұқымдық мал шаруашылығы үлесін арттыруға бағытталған мал шаруашылығын дамытудың инновациялық жобаларын енгізу бойынша шаралар қабылдау;

Халықтың өсіп жатқан қажеттіліктерін және басқа мұқтаждықтарын қанағаттандыру үшін жемшөп, майлы, жеміс-көкөніс дақылдарының егіс үлесінің өсуіне және дәнді дақылдар егістіктерін тұрақтандыруға бағытталған ауыл шаруашылық дақылдарының егістік аудандарын әртараптандыру бойынша жұмысты жалғастыру;

Дәнді дақылдар өндірісінің ылғалды үнемдеу технологияларын, жабық топырақтағы көкөністер өндірісі технологияларын және тамшылап суару технологияларын енгізуді жалғастыру;

- «Сыбаға», «Алтын асық», «Құлан» және «Ырыс» жобаларының іске асырылуын жалғастыру;

Ылғалүнемдеуші технологияларды кеңінен енгізу, суармалы жерлерді тамшылап суару және жайылым жерлер үшін no-till.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсатына қол жеткізу үшін қойылған міндеттердің біріне ұсақ және орта шаруашылықтарды ауыл шаруашылығы кооперациясына тарту үшін әр өңірдің өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып, ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытудың өңірлік бағдарламаларын әзірленетін болады, оған түсіндіру жұмысы, құрылған кооперативтерге қаржылық, ұйымдастырушылық, насихаттау, консультациялық, ақпараттық көмек көрсету кіреді. Оларды әзірлеу кезінде өзара байланысты міндеттер кешенін, пайдаланылатын ресурстарды, оларды алу көздерін көрсете отырып, әлеуметтік, экономикалық, ұйымдастырушылық, өндірістік сипаттағы атаулы іс-шаралар, қол жеткізілетін нәтижелер мен ауыл шаруашылығы кооперацияларының таралу және даму тетігі ескерілетін болады.

Бағдарлама аясында АӨК өніміне қатысты ішкі және сыртқы сауда саясатын оңтайландыру мақсатында ішкі сауданы дамыту үшін өңірлік тұрақтандыру қорларын қалыптастыру мен пайдаланудың қолданыстағы тетіктерінің тиімділігін арттыру, оларды реттеу жөніндегі функцияларды жергілікті атқарушы органдарға беру, нарық субъектілерінің бәсекелестікке қарсы іс-қимылдарының жолын кесу бойынша шаралар қабылданатын болады. Ал сыртқы сауданы дамыту үшін Ауыл шаруашылығы Министрлігі, «ҚазАгро» ҰБХ» АҚ, министрліктің басқа ведомстволық бағынысты ұйымдары сайттарында АӨК субъектілеріне өткізу нарықтары бойынша ашық салалық деректер беру, сондай-ақ, «Атамекен» ҚР ҰКП-ның кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталықтары тарапынан маркетингтік қызметтер көрсету бойынша шаралар қабылданатын болады. Ол үшін Қазақстанның Еуразия құрлығында астық өндіру бойынша «нан себеті» болу және шикізат өндірісінен сапалы қайта өңделген өнім шығаруға көшу үшін ауыл шаруашылығы өнімінің шикізаттық түрлерін ғана емес, оның қайта өңделген өнімдерін (ұн, макарондар, жарма, глютен) де экспорттау көлемі өсірілетін болады.

Ақтөбе облысы ауыл шаруашылығының өсімдік, мал шаруашылықтары үшін қолайлы ахуалы бар өңір болып табылады. Дегенмен мал шаруашылығын, оның ішінде етті мал шаруашылығын дамыту бойынша әлеуеті жоғары. Осыған орай, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында етті мал шаруашылығында неғұрлым сапалы және тиісінше неғұрлым қымбат асыл тұқымды өнімге сұранысты ұлғайту мақсатында асыл тұқымды өнім сапасына бақылау күшейтілетін болады,

республикалық палаталар мен мемлекет тарапынан селекциялық және асыл тұқымдық жұмыстың сапасын бағалау тетіктері жетілдірілетін болады. Сондай-ақ материалдық-техникалық базасы бар және селекциялық және асыл тұқымдық жұмысты жүргізуді тиісінше жүзеге асыратын асыл тұқымдық репродукторлар өнімінің сапасын арттыру есебінен асыл тұқымды жануарларды сатып алу ынталандырылатын болады. Малды тұқымдық жақсарту, сондай-ақ бордақылау тиімділігін арттыру мақсатында жеке қосалқы және фермерлік шаруашылықтарда асыл тұқымды бұқалардың әлеуеті пайдаланылатын болады. Малды сатып алу кезіндегі шығындарды төмендету мақсатында жеке инвестициялар есебінен мал саудасы инфрақұрылымы жасалатын болады.

Сүтті мал шаруашылығында тауарлы сүт өндіру көлемін арттыру мақсатында отбасылық және өнеркәсіптік сүт-тауарлы фермалар құруға жәрдемдесу, өндірісті механикаландыру деңгейін арттыруды ынталандыру, ал селекциялық және асыл тұқымдық жұмыста асыл тұқымдық репродукторлар құруды және сапалы асыл тұқымды материалды пайдалануды ынталандыру бойынша шаралар қабылданатын болады.

Қой шаруашылығында қозы еті мен биязы жүн өндірісі басым бағыты болады. Қозы етін өндіру үшін қозыларды жыл бойы алу және өсіру технологиялары енгізілетін болады. Биязы жүн өндіру мақсатында өңірлердің мамандану схемасын ескере отырып, биязы жүнді тұқымдық қошқарлар пайдаланылатын селекциялық-асыл тұқымдық жұмыс ынталандырылатын болады. Бұл ауыл кооперациясын дамыту есебінен биязы жүнді бастапқы өңдеу жөніндегі кәсіпорындардың қуаттылықтарын жүктеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік бағдарлама бойынша жылқы шаруашылығы мен түйе шаруашылығында тауарлы өндіріске басты назараударылатын болады. Қазіргі уақытта 13 асыл тұқымды жылқы шаруашылығы бар. Оның алтауы — асыл тұқымды жылқы зауыты. Бүгінгі күні Ақтөбедегі «Көктас» акционерлік қоғамы асыл тұқымды жылқы шаруашылығы мұғалжар тұқымды, ал «TS-AGRO» серіктестігі көшім тұқымды жылқыларды өсіріп жатыр. Облыстағы өзге шаруашылықтар секілді бұл серіктестіктер саны және сапалық құрамы жағынан асыл тұқымды жылқы зауыттарына қойылатын талаптарға толық сәйкес келеді, әрі республикадағы алдыңғы қатардағы шаруашылықтардың бірі саналады.

Республиканың түйе санының 80%-дан астамы Маңғыстау (46,5 мың бас), Атырау (31,4 мың бас), Қызылорда (28,1 мың бас), Ақтөбе облыстарында (16,6 мың бас) шоғырланғандығын атап өткен жөн. Яғни Ақтөбе облысында түйе шаруашылығын дамыту өзекті болып табылады.

Жылқы шаруашылығы мен түйе шаруашылығында тауарлы өндіріске енгізу үшін сервистік қызметтер көрсету, жылқы шаруашылығы мен түйе шаруашылығы өнімін дайындау және қайта өңдеу жөніндегі ауыл шаруашылығы кооперативтері құрылатын болады, сондай-ақ құдықтар орналастыруға және жайылымдарды жақсарту жөніндегі іс-шараларды жүргізуге арналған шығындарды субсидиялау жолымен жайылымдарды суландыру бағдарламасы жалғасатын болады.

Құс шаруашылығында салқындатылған құс етін өндіру мен тұтынуды, етті бағыттағы отбасылық және өнеркәсіптік құс фабрикаларын, сондай-ақ инкубаторлық станцияларды құруды, жұмыртқаны тереңдете қайта өңдеуді ынталандыру бойынша шаралар қабылданатын болады. Өңірлік бағдарламалар арқылы құс шаруашылығының дәстүрлі емес бағыттары (суда жүзетін құс және бөдене) ынталандырылатын болады.

Шошқа етін өндірудің тиімділігін арттыру үшін асыл тұқымды материалдың қолжетімділігі қамтамасыз етілетін және жұмыс істеп тұрған шошқа өсіру кешендері мен фермаларын жаңғыртуды ынталандыру жөніндегі шаралар қабылданатын болады.

Бал ара шаруашылығында балмен ішкі нарықты қамтамасыз ету және оның экспорттық әлеуетін пайдалану үшін бал аралардың өнімділігін арттыру мақсатында материалдық-техникалық базаны жаңғырту және селекциялық-асыл тұқымдық жұмысты ынталандыру жөніндегі шаралар қабылданатын болады. Бал тасушы азықтық конвейерлер құру мәселесі пысықталатын болады.

«Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттік» жолдауында аграрлық секторды экономиканың жаңа драйверіне айналдыру тапсырмасына сәйкес дәстүрлі емес салалардың бірі бал арасын өсіруді дамытуымыз керек. Ол үшін ара шаруашылығын дамыту бағдарламасын бекіту жоспарланған. Ақтөбе өңірінде бал өндірісімен айналысатын «Ақтөбе омарташылары» кооперативі құрылды. Құрамында 34 кәсіпкер бар. Омарташыларды қолдау мақсатында Ақтөбеде балды қайта өңдеу цехы іске қосылды. Жалпы, дәстүрлі емес ауыл шаруашылығын дамыту мақсатында

мемлекет тарапынан қолдау көрсетіледі. Бұдан басқа, халықаралық талаптарға сәйкес бал ара шаруашылығының нормативтік құқықтық және нормативтік-техникалық базасы өзектендірілетін және үндестірілетін болады⁶.

Марал шаруашылығын, ешкі шаруашылығын және үй қояны шаруашылығын дамытуды қолдау аумақтарды дамытудың өңірлік бағдарламалары мен жеке қосалқы және фермерлік шаруашылықтарға кредит беру шеңберінде жүзеге асырылатын болады.

Ауыл шаруашылығы жануарлары мен құстардың өнімділігін арттыру мақсатында жергілікті жердің мал шаруашылығы құрылымы бейімделуі тиіс аймақтық табиғи-климаттық жағдайлармен тығыз байланысты берік азықтық база құру жөніндегі шаралар қабылданатын болады.

Бұл үшін елдің азықтық теңгерімі және табиғи-климаттық ерекшеліктерді ескере отырып, өңірлік аспектіде ауыл шаруашылығы жануарларын азықтандырудың базалық рациондарын жаңарту әзірленетін болады, сондай-ақ азықтық дақылдар егістерін орналастырудың оңтайлы құрылымы және оңтайлы аграрлық техникасы бар перспективалы азықтық және жайылымдық дақылдар айқындалатын болады.

Бұдан басқа, табиғи жайылымдарды түбегейлі және үстіртін жақсартуды ынталандыру, жайылымдарды қоршау және суару жүйелерін қалпына келтіру жолымен тыңайған және пайдаланылмаған жерлерді айналымға тарту бойынша шаралар қабылданатын болады. Сондай-ақ азықтар дайындау мен сақтау тәсілдерінің тиімділігін арттыру бойынша да шаралар қабылданатын болады.

Азық өндірісін және тұқым шаруашылығын дамыту мақсатында құрама жем кәсіпорындарының жүктелуін қамтамасыз ету және құрама жемдерді пайдалануды ынталандыру тетігі әзірленетін және іске асырылатын болады.

Қазақстанның индустриаландыру және инновацияландыру бағытындағы басым секторы ретінде тамақ өнімдері өндірісі шетелдік инвесторларды тарту мен экспортты ілгерілетуді санағанда, Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында жүйелі және атаулы мемлекеттік қолдау шараларымен қамтамасыз етілетін болады.

Ақтөбе облысы, жалпы Қазақстанның ауыл шаруашылығының дамуындағы мәселелерге төмендегілер жатады:

- өсімдік шаруашылығы саласындағы мономамандану, биоклиматтық әлеуетті ұдайы өндірудің төмен деңгейі, бұл өз кезегінде сыртқы ахуалдың, ішкі табиғи факторлардың ауытқуы жағдайында белгілі бәр тәуекел тудырады;

- тауар өткізу жүйесінің болмауы, яғни өндірілген өнім ауыл шаруашылық өнімдерінің көлемі мен құнының маусымдық ауытқуын төмендету, өндіріс рентабельділігін арттыру, тауар өндірушілерді ынталандыру мақсатында одан әрі сақтау және өткізу үшін өңделген болса;

- ауыл шаруашылығы саласында өндірістің ұсақ тауарлығы тұтастай АӨК кешенді дамыту мүмкіндіктерін, ЖІӨ-дегі саланың үлесін көбейтуді, инвестициялық тартымдылықты арттыруды мәнді шектеп отыр;

- АӨК техникалық және технологиялық қамтамасыз етілу деңгейі ұсақ тауарлықпен байланысты, ұсақ шаруашылықтар өз бетінше ауыл шаруашылығы техникалары, агротехнологиялар, т.б. нарықтар құра алмайды;

Қазақстанның АӨК интенсивті дамуы селекциялық-генетикалық өңдемелер, ауыл шаруашылық кәсіпорындарында өндіріс, ұйымдастыру және басқару технологияларын және тұрақты даму қағидаттарын енгізумен байланысты. Қазақстан үшін қолайсыз жағдайларға, аурулар мен зиянкестерге төзімді сорттар мен гибридтер өндіру үшін қажет селекциялық-генетикалық инновациялар, етті мал тұқымын, жоғары өнімді құстар өсіру алғашқы онжылдықта ерекше мәнге ие болады.

Технологиялық салада ресурснәмдеуші технологиялар, мультиоперациялық ауыл шаруашылық машиналары мен құралдарын қолдану, экожүйені космостық зондтау және мониторинг, ауыл шаруашылық аумақтары мен жерлерінің ерекшеліктеріне сәйкес агротехнологияларды саралау, өсімдіктер мен топырақты қорғауда биотехнологияларды пайдалану, интенсивті өсіру технологияларын қолдануға жарамды ауыл шаруашылық малдарының жаңа түрлерін таратуды

⁶ Ақтөбе облысының 2016-2020 жылдарға арналған аумақты дамыту бағдарламасы. Ақтөбе, 2016 <http://aktobe.gov.kz>

генетикалық бақылау, мал шаруашылығы өнімдерінің өндірісі мен қайта өңделу үрдістерін компьютерлендіру және автоматтандыру, жаңа биологиялық препараттар және ветеринарлық-санитарлық қолайлылықты қамтамасыз ету әдістерін әзірлеу маңызды болады. Бүгінгі таңда Қазақстанда ауыл шаруашылық техникасымен қамтамасыз ету АӨК бәсекеге қабілеттілігін арттыру және тұрақты даму тұжырымдамасын жүзеге асыру үшін басты мәселе болып табылады. Сондықтан жер игерудің, мал өсірудің жергілікті шарттарына сәйкес келетін техникалар дайындау, аграрлық өндірісте энергия көздерін пайдаланудың интеграцияланған технологияларын қолдану қажет. Сонымен қатар Қазақстанның АӨК инфрақұрылымын дамыту қазіргі заманғы нано және биотехнологиялар жетістіктерінің негізінде жалпы және арнайы белгілеудегі экологиялық қауіпсіз, бәсекеге қабілетті азық-түлік өнімдерін өндіру барысында ауыл шаруашылығы шикізатын сақтау және өндеудің технологиялық жүйелерін құрумен байланысты.

Қазақстанның АӨК дамыту мәселесін шешу мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру деңгейімен байланысты. Аталмыш саланы қаржыландыру барысында ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мәнді және басымдықты бағыттарына бағдарлану негізінде стратегиялық жоспарлау қағидаттарына сүйене отырып жүзеге асырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ушачев И.Г., Папцов А.Г., Долгушкин Н.К., Серков А.Ф., Маслова В.В., Чекалин В.С. Стратегические направления развития сельского хозяйства России в условиях углубления интеграции в ЕАЭС. -М.: РАН, 2017. -48 б.
- 2 Сидорович А.В. Ұлттық экономика: Оқулық/ Сидорович А.В., Ә.Ә.Әбішев, Сидорович А.В., Ә.Ә.Әбішевтің жалпы ред. -Алматы: «Дәуір» РПБК ЖШС, 2011. – 314 б.
- 3 Шваб К. Четвертая промышленная революция. — М.: Эксмо. — 2016. — 138 б.
- 4 Темирбекова А.Б. Конкурентоспособность сельского хозяйства Казахстана в условиях интеграции в ЕАЭС // Вестник КазНУ. -2016. –Т. 118. -№ 6. -С. 16-24.

Р.А. Есберген¹, К. Аман²

¹*Филиал Академии Государственного управления при Президенте РК по Актыбинской области, Актобе, Казахстан*

²*Актыбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова, Актобе, Казахстан*

Проблемы интенсивного развития сельского хозяйства Актыбинской области

Аннотация. Цель данной статьи – изучение проблем развития сельского хозяйства Актыбинской области в рамках Послания Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». В данной статье рассмотрены проблемы интенсивного развития сельского хозяйства РК и Актыбинской области. Изучено современное состояние развития сельского хозяйства в РК и Актыбинской области, выявлены основные проблемы их развития. На основе анализа развития аграрного сектора экономики страны и области предпринята попытка определения приоритетных направлений развития данной отрасли. При написании статьи использованы научные методы анализа и сравнения. Основные выводы и предложения научной статьи базируются на законах Республики Казахстан в области развития сельского хозяйства, а также на материалах государственных программ, таких как, «Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы», других государственных программ по развитию аграрного сектора экономики.

Ключевые слова. Аграрный сектор, продовольственная безопасность, агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, программа развития сельского хозяйства, сельскохозяйственный кооператив, животноводство, нетрадиционное животноводство, агробизнес, сельское хозяйство Актыбинской области

R.A. Yesbergen¹, K. Aman²

¹*Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region, Aktobe, Kazakhstan*

²*K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan*

Problems of Intensive Development of Agriculture of Aktobe Region

Abstract. The purpose of this article is to study the problems of the development of agriculture in the Aktobe region in the framework of the Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan «New opportunities for development in the conditions of the fourth industrial revolution». In this

article, the problems of intensive development of agriculture in the Republic of Kazakhstan and the Aktobe region are considered. The current state of agricultural development in the Republic of Kazakhstan and the Aktobe region has been studied, and the main problems of their development have been revealed. Based on the analysis of the development of the agricultural sector of the economy of the country and the region, an attempt has been made to determine the priority directions for the development of this sector. When writing the article, scientific methods of analysis and comparison were used. The main conclusions and proposals of the scientific article are based on the laws of the Republic of Kazakhstan in the field of agricultural development, as well as on the materials of state programs such as the «State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021», other state programs for the development of the agricultural sector of the economy.

Key words. Agrarian sector, food security, agro-industrial complex, agriculture, agricultural development program, agricultural cooperative, livestock, non-traditional livestock, agribusiness, agriculture of Aktobe region

References

- 1 Ushachev I.G., Paptsov A.G., Dolgushkin N.K., Serkov A.F., Maslova V.V., Chekalin V.S. Strategicheskie napravlenija razvitiya sel'skogo hozjajstva Rossii v uslovijah uglublenija integracii v EAJeS [Strategic directions for the development of agriculture in Russia in the context of deepening integration into the EAEU](RAN. Moscow, 2017, 48 p).
- 2 Sidorovich A.V. A.A.Abishev Ultyk jekonomika [National Economy]: Textbook; («Daur», Almaty, LLP, 2011. - 314 p).
- 3 Schwab K. Chetvertaja promyshlennaja revolyucija [The Fourth Industrial Revolution] (Eksmo, Moscow, 2016, 138 p).
- 4 Temirbekova A.B. Konkurentosposobnost' sel'skogo hozjajstva Kazahstana v uslovijah integracii v EAJeS [Competitiveness of agriculture in Kazakhstan in conditions of integration in the EEA], Bulletin of KazNU, **118**(6) 16-24 (2016).

Сведения об авторах:

Есберген Р.Ә. - экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалының доценті, Ақтөбе, Қазақстан.

Аман Қ. - Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының 2 курс магистранты, Ақтөбе, Қазақстан.

Yesbergen R.A. - PhD., Associate Professor of the branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region, Aktobe, Kazakhstan.

Aman Kanat, Undergraduate of the 2 course of the Specialty "State and local management" K. Zhubanov Aktobe Regional State University , Aktobe, Kazakhstan.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ КӘСІПКЕРЛІК
ECONOMICS AND ENTREPRENEURSHIP
ЭКОНОМИКА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰҰ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 19-23 б.

Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 19-23 pp.

<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

ГРНТИ 06.52.13

Т. Н. Ерниязов¹, М. К. Мырзахмет²

¹Казахско-русский международный университет, Актобе, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹yerniyazov.tair@gmail.com, ²myrzakh@gmail.com)

**Рыночный барометр. Методы анализа рынка с использованием
рыночных индикаторов**

Аннотация. Основная цель анализа рынка - это создание прогноза событий для деятельности существующих и развития новых предприятий. Такой подход помогает выявить существующие ошибки бизнес-плана, слабые стороны структуры маркетинга и менеджмента. Роль проведения подобного рода исследования крайне высока, так как оно способствует созданию стратегии развития стартапов, молодых предприятий малого и среднего бизнеса. В настоящей работе проводится анализ развития глобальных корпораций, приводятся примеры исследований местных предприятий, ведущих свою деятельность на территории Республики Казахстан, в частности, Актыубинской области.

Ключевые слова. Вебметрика, рыночный барометр, анализ рынка, индикаторы влияния.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-19-23>

Введение. Рыночный барометр - это совокупность показателей изменения рынка, экономической конъюнктуры. Для формирования общего представления об изменениях рыночных показателей и развитии бизнеса необходим тщательный анализ рыночных индикаторов.

- Выполнить анализ показателей возможно, используя следующие методы:
- Наблюдение за темпами роста предприятия;
- Анализ бизнес-плана;
- Изучение изменения расходов и доходов, изучение клиентуры;
- Использование вебметрического анализа.

Постановка задачи. Данная статья отображает работу над исследованием рынка с использованием вебметрического метода, включающего в себя сбор данных поисковых запросов и подсчёт ссылок, которые отображают индикаторы влияния предприятия. В настоящее время исследование все еще ведется.

Цели. Исследование индикаторов изменения рынка и взаимосвязь между ними является основной целью данной работы.

История. В современной практике принято делить анализ рынка на изучение отдельных его аспектов, включающих в себя все данные, необходимые для успешного развития появившегося нового предприятия. К обязательным (явным) элементам анализа рынка можно отнести: ценообразование, реклама (PR-деятельность), конкурентоспособность и связи с бизнес-партнерами, выстроенная структура менеджмента (особенно для средних предприятий). Однако есть элементы, косвенно влияющие на развитие компании. Они не всегда исследуются бизнесменами и аналитиками, хотя и оказывают большое влияние на развитие бизнеса. К ним относятся: конъюнктура (нынешние условия) рынка, бизнес-планирование, принципы распределения товара (политика торговли), учёт спроса и потребностей (рис. 1).

Методы исследования. Исследования включали в себя работы по двум направлениям: наблюдение за глобальными корпорациями и применение вебометрических методов при изучении местных средних и малых предприятий.

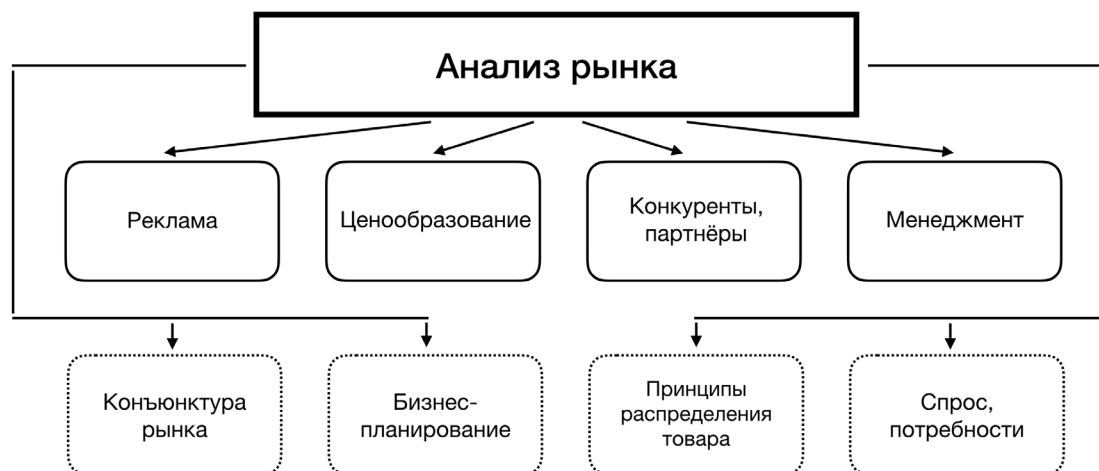

Рисунок 1. Графическое отображение основных элементов анализа рынка

Вебометрические исследования включали в себя данные о количестве найденных страниц при поиске предприятия по его наименованию, а также данные о рейтингах компаний, предоставленных на основе отзывов («Google Search engine»).

На основе изучения опыта крупных компаний было проведено их сравнение с местными предприятиями в целях выявления индикаторов успеха. Данные вебометрических работ были подвержены корреляционным подсчётам для выявления качества полученных результатов (рис. 2).

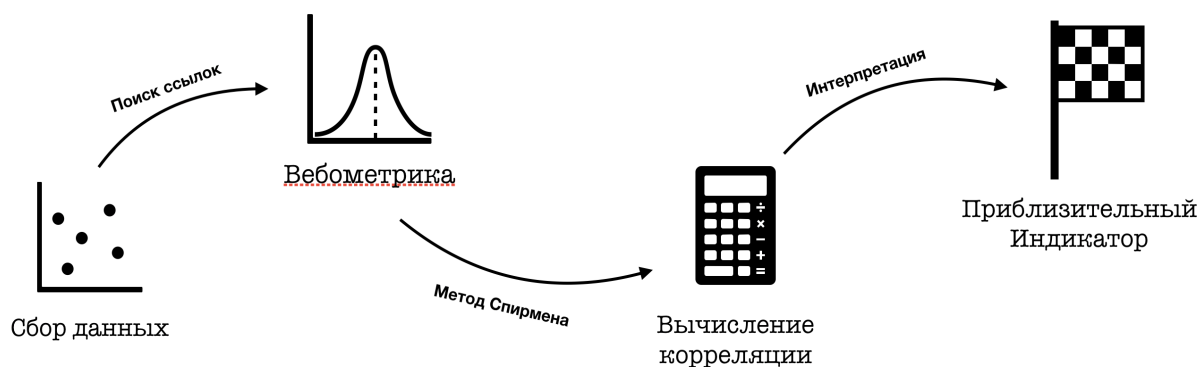

Рисунок 2. Процесс вебометрического анализа

Результаты. Длительное развитие экономики показывает, что наибольший интерес для исследования составляет совокупность малых и средних предприятий, отличающихся гибкостью и выносливостью по отношению к изменениям окружающей среды или экономической конъюнктуры [1].

В то же время на экономику стран влияют глобальные компании. Рассматривая в качестве примера успех крупнейших IT-корпораций, таких как Apple и Google, нельзя не упомянуть сочетание великолепного использования маркетинга (ещё при нахождении своего места на рынке) и менеджмента, справляющегося с управлением и структуризацией. В этих компаниях присутствуют все элементы, которые необходимы для сохранения конкурентоспособности на рынке и процесса постоянного развития (табл. 1).

Рассматривая особенности развития бизнеса в Актыобинской области, следует отметить отсутствие у большинства средних и малых предприятий множества элементов, в том числе оптимизации и учёта конъюнктуры рынка.

Элементы бизнеса	Apple	Google	Средняя начинающая компания
Маркетинг	+	+	+
Менеджмент	+	+	+
Анализ спроса	+	+	+
Анализ конкурентной среды	+	+	-/+
Учёт конъюнктуры рынка	+	+	-/+
Проведение оптимизации	+	+	-

Наименование компании	Количество найденных веб-страниц (Google Search engine)	Рейтинг на основе отзывов клиентов (Google)
Образовательный центр «АКЕАС (Aktobe Educational Advising Center)»	194	4,5
Учебный центр «Дарина»	7 340	3,8
Языковой центр «АСЕРАС»	1 630	5,0
Учебный центр «Oxford Street»	13 600	4,0
Репетиторский центр «Underground»	634	4,0

Таблица 2. Данные вебметрического поискового анализа

Пока одни компании, работающие в сфере оказания услуг, забывают о важности веб-аналитики при раскрутке рекламы и SEO-оптимизации представляющего их веб-сайта, другие предприятия не учитывают постоянно меняющуюся конъюнктуру рынка, тем самым не двигаясь вперёд. Последние часто стоят на месте в своём развитии, несмотря на присутствие других важных элементов. Во время проведения исследования особенностей развития местного рынка были рассмотрены малые и средние частные компании, предоставляющие услуги в сфере образования (учебные центры). В качестве объектов вебметрического исследования были изучены пять местных компаний. В качестве независимой переменной было выбрано количество страниц, выданных при поиске компании по её наименованию. Рейтинг на основе отзывов использовался в качестве предположительно зависимой переменной. Результаты сбора данных представлены в таблице 2. При проведении вычисления в соответствии с тестом ранговой корреляции Спирмена был выявлен коэффициент корреляции, который равен -0.435. Следует отметить, что полученный результат отображает обратную связь между двумя переменными и является умеренным показателем взаимодействия. Интересным является то, что в соответствии с развитием выбранных предприятий, ожидалось увидеть положительную (прямо пропорциональную) связь. То есть количество найденных страниц отображает развитость маркетинга и высокую поисковую оптимизацию по ключевым словам. Кроме того, в результатах поиска присутствовали профили данных компаний в различных социальных сетях, что также предвещало большое количество клиентов, а значит и возможность удовлетворения спроса. В конечном итоге общая картина явилась прямо противоположной. Можно

сделать вывод, что почти все исследуемые компании хорошо поработали с маркетингом, однако не все они получили достаточно высокие отзывы клиентов. Если языковой центр «АСЕРАС» получил рейтинг в 5,0 баллов по пятибальной шкале (несмотря на относительно небольшое количество выданных веб-страниц), то учебный центр «Дарина» получил отзывы на 3,8 баллов, хотя их независимый вебометрический показатель превышает показатель первого почти в 5 раз.

Индикаторы. Вебометрика опирается на поиск и выявление индикаторов, а также устанавливает связь между ними с целью оценивания определенного вида деятельности или получения прогноза дальнейшего развития. Среди наиболее значимых индикаторов влияния выделяют следующие [2]:

- Индикаторы оценивания (Evaluation Indicators);
- Индикаторы использования (Usage and Popularity Indicators);
- Индикаторы внимания (Attention Indicators);
- Индикаторы академического и коммерческого влияния (Academic, Commercial Indicators);
- Индикаторы воздействия на образование (Educational Indicators).

Интерпретация. Конечная интерпретация исследованного независимого показателя отображает нам индикатор внимания пользователей Интернет сети (клиентов). Несмотря на развитость маркетинга в области есть ещё множество других компаний, упускающих из вида очевидность того, что раскрутка веб-сайта и распространение информации о компании влечёт за собой увеличение количества клиентов, а значит и их ожиданий.

Перспективы использования вебометрического метода. Сфера использования вебометрики при анализе большого потока информации велика. Исследуя различные показатели и выявляя их корреляцию и релевантность в соответствии с ранговым тестом Спирмена и линейным тестом Пирсона, можно оценивать положение множества различных факторов влияния и использовать полученные результаты при изучении экономики, бизнеса, а также при оценивании популярности и важности выпущенных научных работ.

Список литературы

1. Anton, S. G. Leverage and firm growth: An empirical investigation of gazelles from emerging Europe, *International Entrepreneurship and Management Journal*. -2018.P.1-24 doi:10.1007/s11365-018-0524-5
2. Thelwall, M. Web Indicators for Research Evaluation: A Practical Guide, *Synthesis Lectures on Information Concepts, Retrieval, and Services*. -2016. –V. 8(4). –P. 1-155. doi:10.2200/s00733ed1v01y201609icr052

Т. Н. Ерниязов¹, М. К. Мырзахмет²

¹*Қазақ-орыс халықаралық университеті, Ақтөбе, Қазақстан*

²*Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

Нарықтық барометр. Нарық көрсеткіштерін пайдалана отырып нарықтық талдау әдістері

Аннотация. Нарықты талдаудың негізгі мақсаты - жаңа кәсіпорындардың жұмыс істеуі мен дамуына арналған іс-шаралар болжамын жасау. Бұл тәсіл қолданыстағы бизнес жоспарының қателерін, маркетинг пен басқару құрылымындағы кемшіліктерді анықтауға көмектеседі. Зерттеудің осындай түрін жүргізудің рөлі өте жоғары, себебі ол стартаптар мен жас шағын және орта бизнесті дамыту стратегиясын жасауға ықпал етеді. Бұл мақалада жаһандық корпорациялардың дамуы талданды, Қазақстан Республикасында және Ақтөбе облысында жұмыс істейтін жергілікті кәсіпорындардың зерттеу мысалдары келтірілген.

Түйін сөздер. Вебометрика, нарықтық барометр, нарықтық талдау, әсер ету көрсеткіштері.

T. N. Yerniyazov¹, M. K. Myrzakhmet²

¹*Kazakh-Russian International University, Aktobe, Kazakhstan*

²*L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Market barometer. The methods of market analysis with the use of market indicators

Abstract. The main aim of the market analysis is creating an events forecast for the activity of existing enterprises and the development of new enterprises. This approach helps to reveal the existing mistakes of a business plan, weaknesses of the marketing structure and management. The role of such research is extremely high, because it contributes to creating the strategy of start-ups development, young enterprises of small and medium-sized businesses.

The analysis of the global companies' development is conducted in the present work; also, here are examples of the research of the local enterprises with their activities on the territory of the Republic of Kazakhstan, as well as Aktobe region in particular.

Key words. Webometrics, market barometer, market analysis, impact indicators.

References

1. Anton, S. G. Leverage and firm growth: An empirical investigation of gazelles from emerging Europe. *International Entrepreneurship and Management Journal*, (1-24)2018. doi:10.1007/s11365-018-0524-5
2. Thelwall, M. *Web Indicators for Research Evaluation: A Practical Guide*. Synthesis Lectures on Information Concepts, Retrieval, and Services, 8(4), I-155 (2016). doi:10.2200/s00733ed1v01y201609icr052

Сведения об авторах:

Ерниязов Т. Н. - бакалавр 2 курса специальности «Вычислительная техника и программное обеспечение» Казахско-Русского Международного Университета, Актобе, Казахстан.

Мырзахмет М. К. - к. ф. - м. н., профессор международной кафедры «Ядерная физика, новые материалы и технологии» Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилёва, Астана, Казахстан.

Yerniyazov T. N. - 2-nd year Bachelor student of «Computer Facilities and Software Engineering», Kazakh-Russian International University, Aktobe, Kazakhstan.

Myrzakhmet M. K. - PhD., Professor of «Nuclear physics, new materials and technologies», L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 24-27 б.

Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 24-27 pp.

<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

XFTAP 06.52.17

А.Т. Ерумбаев

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: alikhan_96@mail.ru)

Көлеңкелі экономиканың Қазақстанның өңірлік әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің динамикасына әсері

Аннотация. Бұл мақалада көлеңкелі экономиканың Қазақстанның өңірлік әлеуметтік-экономикалық дамуының жиынтық көрсеткіштерінің динамикасына әсері негізделеді. Бұл көлеңкелі экономикалық қатынастардың субъектілерінің іске асыру жағдайында институционалдық бәсекелестік пен макроэкономикалық көрсеткіштердің сақталуына негізінен функциялары сипатталады, институционалдық инновациялық функциясы көлеңкелі экономикалық қатынастардың субъектілерінің іске асыру жағдайында макроэкономикалық көрсеткіштері оң динамикаға сипатталады (жұмыссыздықты қысқарту, капитал ағыны, жиынтық шығындар арттыру және т.б. ..), бұл дәлелденген төмендеу динамикасы (аймақаралық дифференциалды күшейту, жоғары білікті жұмысшылар, жеке инвестициялар көлемінің төмендеуіне, бюджет түсімдерінің қысқаруына және т.б.). Сондай-ақ көлеңкелі экономика мемлекеттің экономикалық дамуының өсуін бәсеңдетеді (мысалы, ЖІӨ төмендеуі, жұмыссыздықтың өсуі және т.б.). Бұл сапаны жақсарту және бейресми мекемелерді заңдастыруға бағдарлау негізінде заңды және мемлекеттік басқару қажеттілігін анықтайды.

Түйін сөздер. Аймақтық экономика, өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуы, көлеңкелі сектор.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-24-27>

Қазақстан тәуелсіздікті алғаннан кейін жас мемлекеттің даму тарихындағы маңызды оқиға болды. Содан бері ел экономикасының әлемдік қауымдастыққа белсенді интеграциясы басталды, ол халықаралық тәжірибеде қабылданған индикаторлар жүйесіне көшуді талап етті және ұлттық экономиканың жұмыс істеу нәтижелерін сипаттады. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының ішкі индикаторларын әлемнің экономикалық қоғамдастықтарымен салыстырудың объективті қажеттілігіне байланысты болды.

Сонымен қатар, нарықтық экономиканың қалыптасуы бірқатар теріс құбылыстар мен процестерге себеп болды. Солардың бірі - елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына, сондай-ақ мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне әсер ететін көлеңкелі экономикалық қызметтің дамуы.

Экономикалық тәжірибеде «көлеңкелі экономиканың» тұжырымдамасы көп қырлы болып табылады және зерттеушілердің пікірі бойынша, кез-келген қызмет түрін - үй шаруашылығындағы жеке кәсіптен кәсіпкерліктің әртүрлі нысандарына дейін қамтиды. Көлеңкелі экономика - қоғам, мемлекет және экономика үшін қойылған проблемалардың бірі. Көлеңкелі экономиканың әсері өндіріс процестерінің барлық сатыларына және ресурстардың қайта бөлінуіне әсер етеді, аймақтың экономикалық тұтастығын бұзады және барлық деңгейдегі бюджеттердің кірістерін төмендетеді. Көлеңкелі экономикалық қызмет тек қана ресми айналымнан ресурстарды алу арқылы ғана емес, сонымен қатар статистикалық, қаржылық, салықтық есептерді бұрмалау және экономиканың ашықтығын азайту жолымен жүреді. Көлеңкелі айналымда үлкен қорлар шоғырланған, заңдастырылған болса, экономикалық өсу үшін резервке айналуы мүмкін. Көлеңкелі экономикаға қарсы әрекет студия маңыздылығы Қазақстанның мемлекеттік деңгейінде мойындалады.

Көптеген елдерде заңсыз қызметтен алынған кірістер экономикалық дамудың жетістіктері ретінде қарастырылмаған гуманитарлық тұрғыдан тұрады. Бұл кірістер жалпы ішкі өнімге (бұдан әрі - ЖІӨ) кірмейді және мемлекеттің табысын арттыру үшін резерв ретінде қарастырыла алмайды. Қазақстанда заңсыз қызметтің мөлшерін бағалау ЖІӨ-ге кірмейді. [2,3]

Көптеген зерттеушілер Қазақстандағы көлеңкелі экономиканың өзектілігін мойындайды. Көлеңкелі экономиканың белсенді кеңеюі, сарапшылардың 65% -ы айтуынша ауыспалы жағдайдағы елдерде бұл мәселе көбінесе ұлттық сипатқа ие болады. 33,8% экономикадағы көлеңкелі айналымның өсуі үшін қолайлы жағдайлар жабық экономикада екендігін және тек 5% -ның бұл сектордың экономикалық басқарудың ашық немесе либералды түрімен ең дамыған деп санайды.

Бүгінгі күні көлеңкелі экономикаға қарсы тұрудың кешенді көзқарасы жоқ, тек оның жеке көріністеріне қарсы күрес жүргізілуде. Әрине көлеңкелі айналым көлемінің төмендеуі маңызды міндет болса да, кез келген тәсілмен жүзеге асырыла алмайды.. Кәсіпкерлікке әкімшілік қысым көрсетуді күшейту, экономикалық белсенділікті бақылайтын агенттіктердің өкілеттіктерін кеңейту экономикалық өсімді айтарлықтай баяулатуы мүмкін. Шаруашылық субъектілеріне селективті реттеуші әсер етуді қамтамасыз ету қажет. Экономиканы мемлекеттік реттеудің белгілі бір тетіктерінің жетілмегендігін көрсететін көлеңкелі экономиканың индикативті функциясына назар аудару керек.

Қазақстанда көлеңкелі экономиканың дамуының негізгі себептерінің қатарында: елдегі жалпы әлеуметтік-экономикалық жағдай, жоғары жұмыссыздық, қылмыс, өмір сүру сапасының төмен деңгейі; кәсіпкерлікті дамыту үшін нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіздігі, сондай-ақ салық заңнамасының жетілмегендігі; бақылау және аудит және құқық қорғау органдарының тиімділігі төмен.

Сарапшылардың пікірінше, бейресми сектордың өсуі негізінен сыбайлас жемқорлықпен байланысты - респонденттердің 66,3%. Сонымен қатар, сарапшылардың 42,5% -ы көлеңкелі экономиканы сақтау мен дамытуға мүдделі саяси элита деп санайды.

Көлеңкелі экономикадан пайда алу көздері ретінде төмендегі бағыттарды атап өтуге болады: транзакциялардың негізгі бөлігі заңмен жүзеге асырылатын капиталдың, шикізаттың және энергетикалық ресурстардың экспорты, бірақ айырмашылығы мен тиісті табысы делдалдық компанияларға төленеді; экономиканың барлық салаларында тіркелмеген шаруашылық қызметті (көптеген жағдайларда лицензиясыз), ол ресми статистикаға сәйкес табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен айтарлықтай төмен халықтың кең қабатының өміршеңдігін көрсетеді; шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы қарыздар мен бюджетке төленбеген төлемдер: тұтыну тауарларын заңсыз өндірумен айналысады (алкогольдік ішімдіктер, темекі өнімдері, дәрі-дәрмектер, контрабандалық жолмен маркетинг және акциз маркаларын сату және басқалар). Зерттеудің қорытындысы бойынша, осы топта заңсыз айналымы келесі салаларда жүзеге асырылады: тұтыну тауарларын (алкогольді ішімдіктер, темекі өнімдері, медицина-дәрі-дәрмек және т.б.) заңсыз айналымы - 62,5% сарапшылардың пікірінше. Кейінгі орындарға акциз маркаларын (6,3%), бензин мен дизель отынын (6,3%) және алтын мен бағалы металдарды -3,8% заңсыз сатылады. Қылмыстық көздерден есірткі бизнесі (сарапшылардың 17,5% -ы), қару-жарақ саудасы (2,5%), рәкет және т.б.

Қазақстандағы көлеңкелі экономиканың ең дамыған нысандарының бірі қаржы-несиелік салада «экономикалық жүйені ырықтандыруға» байланысты қылмыс болып табылады және екі деңгейге бөлінеді: қаржы және несие мекемелеріне қатысты қаржылық бұзушылықтар - қаржылық құжаттардың жасалуы, шетелдік серіктестермен жалған келісімшарттар және т.б. ; бұл сектордың ұйымдарының заңсыз қызметіне, онда шексіз опциялар бар - анық шығынды жобаларды қаржыландыруға, «бонус» беру арқылы ақша қаражаттарына ақшалай қаражат аудару, көбінесе қаржы-несие мекемелерінің қызметкерлері болып табылатын делдалдарға. Өтемақы сомасы әдетте «сыйақы» көлемінен 3,5% -дан 10% -ға дейін; қаржылық пирамидалардың құрылысы, жалған банкроттық (біреуі - жоғалтушы объектіні мүдделі тұлғаларға беру үшін мәжбүрлеп банкроттық), клиенттердің ақшасын пайдалану (3-4 күн ішінде әдейі төлемдерді кешіктіру), алаяқтық. [1]

Қаржылық алаяқтықтың жанама себебі салық салудың жоғары деңгейі болып табылады. Барлық дамыған елдерде салықтық жеңілдіктің ЖІӨ-нің абсолюттік лимиті 45-50% -ды құрайды. Жоғары ставкалар бойынша, салықтан жалтару басталады, бұл бюджеттің кірістерінің төмендеуіне әкеледі. 2005-2009 жылдары салық түсімдерінің үлесі ЖІӨ-нің 60-65% деңгейінде болды. Кәсіпорындардан түсетін пайда 45-60% -ды құрады, онда сарапшылардың пікірінше, өндіріс қызметі ынталандырудан айырылып, заңсыз өндіріс арнасына берілді.

«Көлеңкелі секторды» шектеу жөніндегі шараларды іске асыру жүйелі түрде жүргізіліп, әлеуметтік-экономикалық өмірдің барлық салаларына әсер етуі керек. Мұндай көзқарас көлеңкелі секторды жоюға арналған арнайы мемлекеттік бағдарламасыз жүзеге асырыла алмайды, ол тиісті оң жақтық өрісті қалыптастыруды талап етеді (Салықтық заңнаманың өзгеруі ЖІӨ-нің 25-30% дейін азайтуға, «көлеңкелі капитал» репатриациясын заңдастыру бойынша заңнамалық және нормативтік актілердің жиынтығын қабылдауға бағытталған, лицензияланбаған қызметке қарсы күресті күшейту шаралары); қажетті құрылымдық және институционалдық өзгерістерді енгізу,

осы қызметті бақылайтын мемлекеттік және құқық қорғау органдарының құрылымында қосымша бөлімшелер құру (Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі, Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі, Қазақстан Республикасы Экономика министрлігі, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кіріс министрлігі, құқық қорғау органдары және т.б.); экономикалық қылмыстар үшін қатаң шаралар қолдану; заңсыз (қылмыстық емес) капиталды амнистиялау және кедейлікті төмендету бағдарламасын іске асыру; қосымша жұмыс орындарын құру; белсенді идеологиялық үгіт.[4]

Қорытынды: Қазақстанның экономикалық өсуі көлеңкелі белсенділікті жалғастырмауы керек. Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін көлеңкелі экономиканың өсуіне белсенді қарсы тұру барысында қазақстандық қоғамның сау күштері қатысуы керек. Экономикалық және әлеуметтік әл-ауқат пен тұрақтылыққа, қолайлы жағдайлар, өмір сүру мен бизнеске қол жеткізу көлеңкелі белсенділіктің төмендеуіне алып келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Кулекеев Ж.А. Теневая экономика в Казахстане // Экономика Казахстана. -1997. -№1. –С. 76-77.
2. Бурлибаева А. «Теневая» экономика: принципы, факторы и приоритеты в ограничении // Саясат- Policy. -2006. -№5. -С. 47-49.
3. Әлімбаев Г. Объективные индикаторы экономической трансформации: позитивные и негативные тенденции в развитии экономики и общественной системы// Саясат. - 2007. -№1. -С. 85-89
4. Уровень жизни населения в Казахстане // Статистический сборник. -Алматы, 1999. -196.

А.Т. Ерумбаев

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Влияние теневой экономики на динамику показателей регионального социально-экономического развития Казахстана

Аннотация. В статье обосновано влияние теневой экономики на динамику агрегированных показателей регионального социально-экономического развития в Казахстане. Доказано, что в условиях выполнения субъектами теневых экономических отношений преимущественно функций институционального новаторства мезоэкономические показатели характеризуются положительной динамикой (снижение уровня безработицы, приток капитала, увеличение совокупных расходов и др.), в условиях выполнения субъектами теневых экономических отношений преимущественно функций институциональной конкуренции и консервации мезоэкономические показатели характеризуются понижательной динамикой (усиление межрегиональной дифференциации, отток высококвалифицированных работников, снижение объема частных инвестиций, сокращение доходов бюджета и др.). Также теневая экономика замедляет рост экономического развития государства (снижение ВВП, рост безработицы и т.д.). Это определяет необходимость законного и публичного управления на основе повышения качества и его ориентацию на легализацию неформальных институтов.

Ключевые слова. Региональная экономика, социально-экономическое развитие региона, теневой сектор.

A.Yerumbayev

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The influence of the economy on the dynamics of indicators of the regional socio-economic development of Kazakhstan

Abstract. The article substantiates the influence of the underground economy on the dynamics of aggregated indicators of regional social and economic development in Kazakhstan. It has been proved that under the conditions of the subjects of economic relations primarily performing the functions of institutional innovation, mesoeconomic indicators are characterized by positive dynamics (decrease in the unemployment rate, capital inflow, increase in aggregate expenditures, etc.), in conditions of subjects of underground economic relations primarily functions of institutional competition and conservation of mesoeconomic indicators are characterized by a downward trend (increased interregional differentials the outflow of highly skilled workers, the reduction of private investment, the reduction of budget revenues, etc.). Also, the economy slows down the growth of the state's economic development (for example, GDP decreases, unemployment grows, etc.). This determines the need for lawful and public management on the basis of increasing quality and its orientation to the legalization of informal institutions.

Key words. Regional economy, social and economic development of the region, underground sector.

References

- 1.Kulekeyev Zh.A. Tenevaya ekonomika v Kazakhstane [The shadow economy in Kazakhstan], Ekonomika Kazakhstana[Economy of Kazakhstan], (1), 76-77(1997). [in Russian]
- 2.Burlibaeva A. «Tenevaya» ekonomika: printsipyi, faktoryi i priorityi v ogranichenii [Shadow economy: causes, factors and priorities in limiting], Sayasat-Policy, (5), 47-49(2006) [in Russian]
- 3.Alimbayev G. Obyektivnyye indikatory ekonomicheskoy transformatsii: pozitivnyye i negativnyye tendentsii v razvitiі ekonomiki i obshchestvennoy sistemy [Objective indicators of economic transformation: positive and negative trends in the development of the economy and the social system], Sayasat, (1), 85-89 (2007) [in Russian]
- 4.Uroven zhizni naseleniya v Kazakhstane [The standard of living of the population in Kazakhstan], Statisticheskii sbornik, Almaty, 1999. [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Ерумбаев А. – магистрант 1 курса по специальности «6М050600-Экономика», Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Yerumbayev A.– Master degree student by specialty «6M050600-Economics» L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 28-32 б.

Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 28-32 pp.

<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

XFTAP 06.56.45

Д.Е. Мелдеш

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: dinara.meldesh@mail.ru)

Мемлекеттік жеке-меншік әріптестіктің дамуы

Аннотация. Мақалада мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің шет елдерде және Қазақстанда айқындалу тұрғысы салыстырылған, осыған байланысты мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің тетіктері мен Қазақстандағы даму жағдайы қарастырылған. Мемлекеттік жеке-меншік әріптестіктің шеңберінде классификациялау жобаларын жүзеге асыру негізінде, тәуекел ажырату әдістері мен пайдаларды қолдануды есепке алу керек екендігі дәлелденген.

Мақала автормен жан-жақты қарастырылған, мемлекеттік-жеке әріптестіктің Қазақстандағы даму потенциалы, мемлекеттік-жеке әріптестікті дамыту қажеттілігі келтірілген.

Түйін сөздер. Мемлекеттік-жеке әріптестік, әлеуметтік сала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-28-32>

Жалпы мемлекеттік-жеке меншік әріптестік – бұл өзара тиімді шарттар негізінде қоғамдық маңызы бар мәселелерді шешу үшін мемлекет пен бизнестің орта және ұзақ мерзімді өзара қарым-қатынас формаларының жиынтығы. Мемлекеттік-жеке серіктестік – бұл мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы орта және ұзақ мерзімді келісімдер, бұнда мемлекеттік сектор жауапкершілігіндегі қызметтердің бөлігі қоғамдық инфрақұрылымды және қызмет көрсетулерді дамыту жобаларының мақсаттарын және жүзеге асырылуы шарттарын нақты белгілеу нәтижесінде жеке секторға беріледі. Сондықтан да мемлекеттік-жеке әріптестік өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының мемлекеттік-жеке серіктестіктердегі жобалардың тиімділігін жоғарылату бойынша халық-шаруашылық міндеттерін шешу болып табылады.

Әлеуметтік сала – Қазақстандағы үлкен қаржы салулар мен жетілдіруді талап ететін саланың бірі, бірақ бизнес үшін бұл сала пайдалылық көзқарасы жағынан сонша қызықты емес, ал мемлекет үшін бұл тым жоғары қаржылық шығындар. Шетелдерде мемлекет, бизнес сияқты өзара әрекеттерді талап ететін жобалар туған жағдайлардан шығу үшін өткізіледі.

Қоғамдық маңызы бар мәселелерді шешу үшін мемлекет пен жеке меншік сектор арасындағы өзара қарым-қатынастың терең тарихы бар. Алайда МЖӘ соңғы он жылда өзекті бола бастады. Бір жағынан қоғамдық экономикалық жағдайдың ауырлауы мемлекеттің қоғамның маңызды функцияларын атқаруын қиындатады. Екінші жағынан, бизнес инвестициялау үшін жаңа нысандарға қызығушылық танытады. МЖӘ мемлекет меншігіндегі стратегиялық маңызы бар нысандарды жекешелендіру баламаларын ұсынады.

Жалпы мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі (МЖӘ) – бұл өзара тиімді шарттар негізінде қоғамдық маңызы бар мәселелерді шешу үшін мемлекет пен бизнестің орта және ұзақ мерзімді өзара қарым-қатынас формаларының жиынтығы.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестігінің базалық нысандарының ішінен негізгі түсіндірмелер ретінде келесілерді атауға болады:

- Орта мерзімді және ұзақ мерзімді қарым қатынастар;
- МЖӘдағы тараптар мемлекет және жеке секторларымен ұсынылған;
- МЖӘдағы тараптардың өзара әрекеттестігін белгілі келісімшарттар арқылы дайындау;
- Тәуекелдерді, пайданы, құқықтарды және міндеттерді әріптестер арасында өзара тиімді бөлісу;
- МЖӘ объекті бойынша жеткен нәтижелілігін мемлекеттік секторы арқылы айқындау;

Ереже бойынша, МЖӘ –те мемлекет жеке меншік бизнес жобаларына қосылмайды, керісінше, мемлекет бизнесті қоғамдық маңызы бар жобаларға қатысуға шақырады.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің негізгі мақсаты қаржыларды және әр мемлекет пен бизнестің тәжірибесін біріктіру жолымен қоғамның қызығушылығындағы инфрақұрылымды

дамыту, экономикалық субъектілерге жоғары сапалы қызмет көрсету шартында қоғамдық маңызы бар жобаларды ең аз шығын және қауіптермен іске асыру болып табылады.

Қазіргі уақытта елімізде мемлекеттік – жеке меншік әріптестік ұғымы айтарлықтай бұлыңғыр. Бәлкім бұл серіктестік механизмі, термин сияқты, шетелден қабылданған, шетелдік көздерді талдасақ, әр түрлі анықтамаларды кездестіруге болады.

Мысалға, АҚШ-да мемлекеттік – жеке меншік әріптестік – «бұл мемлекеттік мекемелер мен жеке сектордың ұйымдары арасындағы келісім-шарт негізіндегі келісім. Бұл келісімнің аясында екі жақтың активтері және басқару дағдылары қызметтерді ұсыну немесе объектінің құрылысы үшін пайдаланылады». Бұл серіктестіктің мәні тәуекел және тиімділікті бөлумен екі жақтың ресурстарын пайдаланудан тұрады. Сонымен қатар анықтамада МЖӘ келісім-шарттан құрылғанын ескеру қажет, яғни заңды бекітілуі қажет, серіктестіктің барлық анықтамаларында бұл – нысаншылық келісім.

Канадада мемлекеттік – жеке меншік әріптестік – ресурстарды, тәуекелдерді және сыйақаларды тиісті үлестіру арқылы қоғамдық қажеттілік пен мұқтаждықты қанағаттандыру үшін құрылған мемлекеттік және жеке секторы арасындағы бірлескен кәсіпорын». Серіктестік қоғамдық инфрақұрылымды, коммуналдық шаруашылықты және де басқа да қызметтерді қамтамасыз ету үшін өткізілетінін ескеру қажет. Бұндай келісімдер өзіне инфрақұрылым объектілері мен қызметтерді қаржыландыру, жобалау, құрылыс, пайдалану және техникалық қамтамасыз етуді қамтиды.

Мемлекеттік – жеке меншік әріптестік тің анықтамасын Ұлыбританияда бұл жергілікті мемлекеттік органмен жеткізілген 4Р (Public private partnerships program) кездестіруге болады, онда мемлекеттік – жеке меншік әріптестік мемлекеттік қызметтерді қамтамасыз етуге жеке сектордың ресурстарын және/немесе тәжірибені енгізу мақсатында жеке сектор және мемлекеттік органдардың арасында өзара әрекеттерді белгілеу үшін жалпы термин болып табылады. МЖӘ термині нысаншылық емес серіктестіктерден келісім-шарттарға дейін бірлескен кәсіпорындар және концессиялар түрінде механизмдердің кең спекторын: суреттеу үшін пайдаланылады.

Жоғарыда көрсетілгенге, мемлекеттік – жеке меншік әріптестік терминін әр түрлі түсінуге мемлекеттік – жеке меншік әріптестік үлгілері мен нысандарының әр түрлі сыныптамасына әкелетінін қосуға болады. Мысалға, Канада мен Америкада осы сыныптама құрылыс, пайдалану, басқару және объектілерді тапсырумен байланысты механизмдерге апарады. Бірақ Ұлыбританияда бұндай механизмдер – мемлекеттік – жеке меншік әріптестік нің концессия сияқты нысанын өткізу түрі. Концессиядан басқа мемлекеттік – жеке меншік әріптестіктеріне сатып алуға, басқаруға мемлекеттік келісім-шарттар; жал, лизинг; және де жеке қаржы бастамасы жатады.

Қазақстандағы және басқа елдерде мемлекет пен бизнес арасындағы серіктестікті салыстырғанда, Қазақстан үшін мұндай өзара әрекетті өткізудің британдық тәжірибесі жақын деп қорытынды жасауға болады. Қазақстандық тәжірибеде мемлекеттік – жеке меншік әріптестіктің атап айтылған британдық нысандарына ерекше экономикалық зоналары, өнімдер және бірлескен кәсіпорындарды бөлу туралы келісімдер жатады.

Қазақстанда да ұтымды әрі тиімді тәсілдерді игеру қолға алынып отыр. Елімізде мемлекеттік-жекеменшік әріптестік бағытына көңіл бөлініп, әлеуметтік маңызы бар салаларда жүзеге асырылып келеді.

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев: «Жекеменшік инвестицияларды тарту жөнінен мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетігі орасан зор әлеуетке ие болып отыр. Біз Қазақстанда бұл тетікті іске қостық, бірақ та ол озық әлемдік практикаға сәйкес жетілдіруді талап етеді», – деп пікір білдірген. Сонымен қатар кәсіпкерлікті дамыту, мемлекет пен бизнес арасындағы тиімді байланысты нығайту мәселелері Елбасының Қазақстан халқына арнаған Жолдауларында да кеңінен айтылып келеді.

ҚР Үкіметі мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту мақсатында 2011 жылы 29 маусымда 2011-2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жеке әріптестікті дамыту жөніндегі бағдарлама, сонымен қатар 2015 жылы 31 қазанда Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы заң қабылданды. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің міндеттері анық көрсетілді [1]. Олар:

Қазақстан Республикасының орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік әріптес пен жекеменшік әріптестің тиімді өзара іс-қимылы үшін жағдайлар жасау;

Инфрақұрылымды және халықтың тіршілігін қамтамасыз ету жүйелерін дамыту үшін мемлекеттік әріптес пен жеке әріптестің ресурстарын біріктіру арқылы мемлекет экономикасына инвестициялар тарту;

Халықтың, сондай-ақ өзге де мүдделі тұлғалардың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, тауарлардың, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі деңгейін және сапасын арттыру;

Қазақстан Республикасындағы жалпы инновациялық белсенділікті арттыру, оның ішінде жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін өндірістерді дамытуға жәрдемдесу.

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жүзеге асырылу тәсілі бойынша институционалдық және келісімшарттық болып бөлінеді. Институционалдық мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті мемлекеттік-жекеменшік әріптестік шартына сәйкес мемлекеттік-жекеменшік әріптестік компаниясы іске асырады. Өзге жағдайларда мемлекеттік-жекеменшік әріптестік келісімшарттық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тәсілі бойынша жүзеге асырылады.

Ал келісімшарттық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік концессия, мемлекеттік мүлікті сенімгерлік басқару, мемлекеттік мүлікті мүлдікті жалдау (жалға алу); лизинг; технологиялар әзірлеуге, тәжірибелік үлгі дайындауға, тәжірибелік-өнеркәсіптік сынауға және аз сериялы өндіріске жасалатын шарттар; өмірлік цикл келісімшарты; сервистік келісімшарт; мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің белгілеріне сәйкес келетін өзге де шарттар жасасу арқылы іске асырылады. Келісімшарттық мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің жекелеген түрлерін іске асыру кезінде «Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік» туралы Заңмен реттелмеген бөлігінде Қазақстан Республикасының тиісті заңдарының ережелері, оның ішінде «Концессиялар туралы» Заңында көзделген ерекшеліктер қолданылады.

Мемлекеттік-жеке серіктестік нысанына байланысты жеке меншік сектор сол немесе басқа қызметтерді, тәуекелдер түрлері мен жауапкершілікті өзіне қабылдайды. Жеке меншік секторға қатысу дәрежесі қаншалықты жоғары болса, қабылданатын тәуекелдің, жауапкершіліктің, міндеттемелердің деңгейі соншалықты жоғары, жасалған мемлекеттік-жеке серіктестік келісімшарттар мерзімі соншалықты ұзақ. Осы қарама-қайшылық мемлекеттің ұсынылатын инфрақұрылымдық және әлеуметтік қызметтердің көлемінің өсуіне және жақсаруына қызығушылық танытумен, ал кәсіпкерлік құрылымдар жобадан түсетін табысты тұрақты алып тұруға және пайданың тұрақты өсіміне қызығушылық танытады. Тараптардың мүддесінің ортақтылығы жобаны толығымен жемісті жүзеге асырумен қорытындыланады.

Мемлекеттік-жеке серіктестік жобасын жүзеге асыру жетістігіне тараптардың ерекше мүмкіндіктерін біріктіру болып табылады. Кәсіпкерлік құрылым жобаны қаржылық ресурстармен, жаңашыл технологиямен қамтамасыз етеді, кәсіби тәжірибені, тиімді басқару дағдысын, оның ішінде шешім қабылдаудағы икемділік пен жеделділікті пайдаланады.

Мемлекет өз кезегінде меншік иесінің құқықтарын іске асыра отырып, халықтық және өзге де жеңілдіктерді, кепілдіктерді пайдалану, сондай-ақ қаржылық ресурстардың кейбір көлемін алу мүмкіндігін береді. Осындай тәсілмен мемлекеттік-жеке серіктестік құру мемлекетке шаруашылық жүргізудің заманауи тиімді әдістерін толық көлемде пайдалануға мүмкіндік береді, өйткені басқару функциялары кәсіпкерлік құрылымға өтеді, бірақ бұл жағдайда қадағалау және бақылау құқығы сақталады. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың халыққа арнаған Жолдауында мемлекеттік-жеке меншік серіктестік тетігі мемлекет экономикасына жеке инвестицияларды тартуда үлкен әлеует екенін атап көрсетті. Жалпы мемлекеттік-жекеменшік серіктестік (МЖС) экономикалық өсімді ынталандыру және жекеменшік сектордың экономикаға қатысуын кеңейту әдісі болып саналады. Мемлекет пен бизнес тиісті құқығына сай ресурстар мен мүдделерді бөліскенде мемлекеттік-жеке серіктестік саласында тәуекелдер көбеюде. Мемлекет қоғамдық мүдде мен мақсатты тасушы ретінде, ал бизнес қатысушы ретінде барынша көп табыс табуға бағыт алады. Сол себептен, мемлекет пен жеке серіктес арасында қоғамдық және жеке мүдде мен мақсат аясында тәуекелдер туындайды. Мемлекеттік-жеке серіктестікті оның қатысушыларының арасында тәуекелдер мен пайданы тепе-тең және әділ бөлу, сондай-ақ мемлекет тарапынан бақылау жағдайында мемлекеттік сектор жауапкершілігі саласына дәстүрлі жататын қызметті көрсету үшін жауапкершілікті жеке меншік сектор субъектілеріне толық немесе бөлшектеп тапсыруды қарастыратын мемлекеттік және жеке меншік секторлардың өзара байланыс жасау нысаны ретінде белгілеуге болады. Мемлекет өз кезегінде меншік иесінің құқықтарын іске асыра отырып, халықтық және өзге де

жеңілдіктерді, кепілдіктерді пайдалану, сондай-ақ қаржылық ресурстардың кейбір көлемін алу мүмкіндігін береді. Осындай тәсілмен мемлекеттік-жеке серіктестік құру мемлекетке шаруашылық жүргізудің заманауи тиімді әдістерін толық көлемде пайдалануға мүмкіндік береді, өйткені басқару функциялары кәсіпкерлік құрылымға өтеді, бірақ бұл жағдайда қадағалау және бақылау құқығы сақталады. Компания өз кезегінде кәсіпкерлік тәуекелдерді төмендетіп, мемлекеттік ресурстар мен кепілдіктерге қолжетімділік береді. МЖС жобаларын енгізу халықтың өмір сүру деңгейін жоғарылата отырып, мемлекеттік инфрақұрылымның объектілерін дамытуға септігін тигізеді. Сонымен қатар, мұндай серіктестік қатысушылар алдында біршама тәуекелдерді туындатады. Сондай-ақ, қаржы пайдасының жартысы мемлекеттік сектордан тәуекелді жеке компанияға өткізумен байланысты мемлекеттік инфрақұрылым объектілерін жеке қаржыландырудан пайда болады. МЖС маңызды аспектісі ұлттық жобалар мен әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламалары аясында үкімет пен корпорациялар арасында келісім-шарт жасасу болып табылады. Егер олар қоғамдық жұмыстарды орындайтын болса, осы келісім-шарт шеңберінде жеке фирмалар 25 жылға дейін өтеу мерзімімен қолайлы шарттармен несие алуларына болады. Олардың шаруашылық қызметінің құрылымдау және жаңғырту процесін ынталандыратындай, бұл қарыздар, негізгі капиталға 65% дейін инвестицияларды жабуға болады.

Бүгінде елімізде Қазақстанның мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығы жұмыс істейді. Бұл елімізде жаңа үлгідегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамытудың алдыңғы қатарлы сараптамалық орталығы болып саналады. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік саласында жоғары білікті, бірегей білімді және тәжірибелі мамандар жұмылдырылған. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік саласында зерттеулер жүргізуге, инвестициялық жобаларды сараптау және оның іске асырылуын бағалауға бағытталып отыр. Жобаларға консультациялық қолдау көрсете отырып, олардың жүзеге асырылуына қолғабыс көрсетеді [2].

Қазақстанның мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығының 2018 жылы, осы салада 893 жоба бар, оның ішінде жалпы сомасы 103,994 млрд теңге болатын 206 келісімшарт жасалған, ал жалпы сомасы 15 973 млрд теңге болатын 81 келісімшарт тіркеу кезеңінде тұр. Сонымен қатар жалпы сомасы 394 896 млрд теңгенің 102 жобасы байқау кезеңінде болса, 733 147 млрд теңге сомасындағы 504 жобаның құжаттары реттелу үстінде.

Өңір бойынша алатын болсақ, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік негізінде тіркелген жобалар саны ойынша Шығыс Қазақстан облысы көш басында. Бұл өңірде 71 келісімшарт тіркеліп, 2 келісімшарт байқау кезеңінде, 95 жобаның құжаттары әзірленуде. Одан кейін Оңтүстік Қазақстан облысында 22 келісімшарт тіркеуден өткен, 20 жобаның байқау кезеңінде, 17 жобаның құжаттары жинақталуда. Сонымен қатар Қарағанды, Қостанай, Павлодар облыстарында мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобалары көптеп қолға алынған.

Өңірлер бойынша бөлгенде Батыс Қазақстан, Атырау және Жамбыл облыстарында мемлекеттік-жекеменшік әріптестік бағытындағы жобалар аз. 2018 жылдың сәуір айындағы мәліметке сүйенсек, Батыс Қазақстан облысында 3 жобаның келісімшарты тіркелген, 9 жобаның құжаттары әзірленуде. Атырау облысында 2 жобаның келісімшарты тіркелген, 2 жоба байқау кезеңінде, 33 жобаның құжаттары реттелуде. Жамбыл облысында 1 жобаның келісімшарты тіркелген, 6 жоба байқау кезеңінде болса, 3 жобаның құжаттары жинақталуда.

Мұнымен қоса, биылдан бастап елімізде мемлекеттік-жекеменшік әріптестік саласында жобаны жүзеге асыру жеңілдетілмек. 2017 жылдың желтоқсан айында ҚР Ұлттық экономика министрлігі мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларды қарастыру, бекіту және жүзеге асыру үдерістерін оңтайландыру әрі тездету мақсатында бюджеттік заңнамаға өзгерістер енгізді. Бұл өзгертулер мемлекеттік-жекеменшік әріптестік саласында іскерлік белсенділікті арттыратын болады.

Атап айтқанда «Бағдарламалық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік» енгізілу қолға алынған. Бұл дегеніміз жеке әріптес және мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобалары бойынша барлық процедуралар экономиканың әр саласына арнап мемлекеттік және үкіметтік бағдарламаларда жеңілдетілген форма бойынша жазылады, яғни қосымша сараптама өткізу қажеттілігі жоқ.

Сонымен қатар мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларын жоспарлау үдерісі де оңтайландырылуда, енді жоспарлау 5 кезең емес 3 кезеңнен тұрады (инвестициялық ұсыныстың сараптамасы, байқау өткізу, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік шартын жасасу), тізімнен жоба тұжырымдамасы және мемлекеттік-жекеменшік әріптестік шарты жобасының сараптамасы алынып тасталды.

Қорытындылай келе, мемлекеттік – жеке меншік әріптестігін санаулы ұғымда, яғни тәуекелдер және құзыретін бөлу негізінде әлеуметтік-маңызды жобаларды өткізу мақсатында мемлекет пен бизнестің өзара әрекеті деп қарастыруға болады. Бірақ, мемлекеттік – жеке меншік әріптестігін өзара пайда принципімен байланыстырып қарастырса, онда осы нысандарды механизмдердің сыныптамасына енгізуге болады. Елімізде мемлекеттік-жеке меншік әріптестік қарқынды даму үстінде. Қазірдің өзінде жеке инвесторлардың көмегімен әлеуметтік маңызға ие нысандар құрылысы жүргізілуде. Кәсіпкерлік пен мемлекет арасындағы әріптестікті нығайту арқылы, халыққа көрсетілетін қызметтің сапасы жақсартылатыны сөзсіз. Егер де мемлекет қаржылық пайда алмаса да мемлекеттік келісім-шарттарды өткізу жағдайында негізгі мемлекеттік функция орындалады, ол – халықтың өмір деңгейін және де елдің және өңірлердің әлеуметтік – экономикалық дамуын жоғарылатады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі [Электр. ресурс]. -2011. -URL.: <http://adilet.zan.kz>. (Дата обращения: 24.09.2018)
- 2 «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы [Электр. ресурс]. -2018. -URL.:<http://atamekenim.atameken.kz>. (Дата обращения: 24.09.2018)

Д.Е. Мелдеш

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Развитие государственно-частного партнерства

Аннотация. В статье проведено сравнение определений государственно-частного партнерства в зарубежных странах и в Казахстане и, исходя из этого, рассмотрены: различные механизмы государственно-частного партнерства и развитие государственно-частного партнерства в Республике Казахстан. Обосновано, что основными аспектами, которые необходимо учитывать при осуществлении классификации проектов в рамках государственно-частного партнерства, являются способы разделения рисков и использования прибыли.

Автор всесторонне рассматривает потенциал и необходимость развития государственно-частного партнерства.

Ключевые слова. Государственно-частное партнерство, социальная сфера.

D. Meldesh

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Development of public - private partnership in the social sphere of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article compares the definitions of public-private partnership in foreign countries and in Kazakhstan and, based on this, the various mechanisms of public-private partnership and the development of public-private partnership in the Republic of Kazakhstan were considered. It is substantiated that the main aspects that should be taken into account when classifying projects within the framework of public-private partnership are the ways of dividing risks and using profits.

The author comprehensively examines the potential and the need for the development of public-private partnerships.

Key words. Public-private partnership, social sphere

References

- 1 Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan [Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan] [Electr. resour.] 2011. Available at: <http://adilet.zan.kz> (Accessed: 24.09.2018)
- 2 Nacional'naja palata predprinimatelej Respubliki Kazahstan [The national chamber of entrepreneurs of the Republic Kazakhstan «Atameken»] [Electr. resour.]. 2018. Available at: <http://atamekenim.atameken.kz>. (Accessed: 24.09.2018)

Авторлар туралы мәлімет :

Мелдеш Д.Е. - магистрант 1 курс 6М050600-Экономика, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Meldesh D.E. – MBA Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ STATE AUDIT ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 33-38 б.

Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 33-38 pp.

<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

IRSTI 06.35.31

A.O. Zhupysheva¹, S.B. Makysh²

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹aktoty_nur@mail.ru, ²makysh.sb@yandex.ru)

Foreign Experience of the State Environmental Audit

Abstract. This article examines the specifics of conducting state environmental audits in different countries, the state environmental audit is considered here as a tool for protecting the environment and increasing the efficiency of the use of natural resources. The history of the environmental audit as an integral part of the state audit is described, the prerequisites for the development of state environmental audit in developed countries as one of the types of environmental audit are considered, the relevance and popularity of state environmental audit in developed countries is proved, types, objects, subjects of state environmental audit, and also describes in detail the goals and objectives pursued in the process of conducting state environmental audits abroad. In the article, it is also possible to see the levels of environmental audit, as well as the reasons for the underdevelopment of the state environmental audit in the Republic of Kazakhstan, describe the application of the system auditing approach, which in the future can effectively search for optimal solutions to complex environmental problems at different levels.

Keywords. Environmental audit, state environmental audit, initiative environmental audit, environmental protection, audit program, audit activities, environment, natural resources, the efficiency of the use of natural resources, the audit approach

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-33-38>

Environmental audit, which is an instrument for monitoring and protecting the environment, has a fairly wide and already stable, widespread application in international practice.

Considering the formation and dynamics of the development of environmental audit from the point of view of international experience, we note that it began in about 1970s in a number of countries in Europe and the United States. This was due to the fact that many economic entities were brought to legal responsibility because of damage to the environment.

This was a consequence of the contradiction in the economy, and by this time, in pursuit of the competitiveness of their products, firms began to reduce its cost in the market of goods and services at the expense of non-production costs, including and environmental protection at their enterprises. The above mentioned necessitated an assessment of the conformity of the activities carried out by them to the norms of environmental protection legislation. As a result of these processes, around the mid-1980s, in most of Europe, an environmental audit was formed, as a management tool to strengthen the company's environmental management.

Abroad, environmental audit is carried out by special firms, which comprehensively study the activities of the enterprise, beginning with the history of its development. It is aimed not only at assessing the environmental state of the enterprise, but also at identifying deviations in its activities from statutory standards. The list of its competencies also includes analysis of the state-of-the-art technologies used by the company, the state of affairs in the financial and economic sphere and the reduction of the risk of possible fines in case of violation of environmental legislation. Western enterprises apply to the services of

environmental auditors (legal entities or individuals) who can objectively assess their environmental status, determine the existing deviations from the norms, that is, from the requirements of existing environmental legislation or international standards and determine measures to bring their production and economic activities in line with these requirements, and as a result - to increase their competitiveness both in the product market and in the investment market.

With the help of environmental auditing, a number of tasks are being solved in the world practice, among them:

- analysis of timely implementation of environmental measures;
- an objective assessment of environmental and economic relations in the enterprise and analysis of correction of identified errors;
- operational control of production activities from an environmental point of view;
- assessment of the efficiency and rationality of the use of natural resources;
- Identification of existing problems of environmental management;
- development of development programs for the company from an environmental point of view.

Foreign experience shows that environmental audit, regardless of the forms of its conduct, is perceived as a highly developed management tool and pursues the *following objectives*:

- assisting the business community;
- Increasing the competitiveness of enterprises in the world market;
- reduction of environmental risks; increasing the effectiveness of environmental protection activities;
- verification of production safety;
- identification of problems in the healthcare sphere, increase of the investment attractiveness of the economic entity;
- Early detection of environmental offenses.

Environmental audit assesses environmental and economic activities from the standpoint of the interests of the enterprise itself, thereby increasing its competitiveness and investment attractiveness.

Thus, the World Bank and the European Bank for Reconstruction and Development use environmental audits to assess the performance of the companies they finance. The decision of these banks to allocate investments is made taking into account compliance with environmental audit requirements.

Environmental audit has found application in such areas as acquisition or transfer of real estate, solving the problem of production and consumption waste, ensuring the safety of manufactured products, combating occupational diseases, controlling pollution of natural environments.

In addition to the term “environmental auditing”, the term “listening to health, safety and environment audit” began to be used [1].

Environmental auditing is conducted at the following levels:

- state structures;
- transnational corporations;
- industry (structural - the compliance with the general ecological course of the industry is judged, the problem is the audit of the state of solution of a specific environmental problem in the sector);
- territory (region);
- Municipal formation;
- enterprises.

Distinguish *voluntary* and *compulsory* ecological listening.

As a rule, an environmental audit is conducted abruptly to get an objective view of compliance with environmental requirements.

Environmental audit (in comparison with the traditional financial audit) is more inherent in the analytical nature. He does not answer the question of how the company can improve its environmental program. Auditors only point to the identified shortcomings in environmental protection, while taking the necessary measures is the responsibility of the company's manager.

Depending on who carries out the audit - a group of employees or not from among them - they call internal and external environmental audits.

External (or independent) auditors:

- sworn accountants (UK); Certified public accountants (USA), accountants or commissioners for accounts (France), house inspectors and book inspectors (Germany), etc .; when performing the certification

function, they are usually referred to as auditors, work without the formation of a legal entity and are independent contractors in relation to clients;

- audit firms (UK) or firms of certified public accountants (USA), etc .; when performing the certification function, they are also referred to as “auditors” and work with clients on the basis of auditing contracts;

- Auditors of state institutions who report to the legislative or state body on their audits of the reliability of financial information, the completeness and timeliness of budgetary and extrabudgetary payments, the adequacy and effectiveness of in-farm control of state and other organizations; here it is possible to include the tax police. External auditors should not have kinship ties with the management of audited companies and participate in their activities (even indirectly, for example, as a shareholder).

Internal auditors are employees of the same companies whose divisions they check, but work as part of the administration, i.e. regardless of audited units.

Thus, due to its need, environmental audit is widely used in industrialized countries - the United States, Britain, Germany, France, Norway, the Netherlands, Sweden, EU countries and Eastern Europe.

Environmental audit is designed to help people obtain objective information about the degree of danger of a particular enterprise as a source of anthropogenic threat.

The objects of environmental audit include specific documentation in the field of environmental management, environmental protection, environmental safety, as well as the actual activities of individuals and legal entities, which in its focus has an impact on the environment.

The main objective is to establish compliance with pre-established criteria (requirements) of the audited economic and other activities (including the environmental management system) regarding the impact on the environment and its components.

The integration processes developing in Kazakhstan, as well as the interest in financing various projects by foreign investors, require the application of internationally accepted environmental procedures. Audit, as an element of securing property rights, is extremely important for the economy, as it reduces the information and commercial risks associated with making management decisions to develop recommendations for the effective use of resources in the field of environmental management and protection of the environment. The application of environmental auditing as a tool to ensure a favorable environmental climate is one of the priorities of our country's activities.

Unlike foreign countries in which environmental audit has become a real instrument of environmental management, for Kazakhstan such a process is just beginning to develop.

In our opinion, the wide application of environmental audit in Kazakhstan is due to two main reasons:

- 1) Environmental indicators are becoming increasingly important factors of competition;
- 2) Economic and administrative sanctions are increased for violating the requirements of legislation in the field of environmental protection and environmental standards.

Environmental audit can also be conducted in relation to enterprises, institutions and organizations, their branches and representative offices or associations, individual productions, other facilities in general or for certain types of their activities.

The subjects of environmental audit are: auditors - specialists who have the appropriate qualification certificate and license for auditing; auditing firms, that is, organizations whose statutory activities include the provision of audit services that have a corresponding license in accordance with the law; customers of environmental audit.

The study and analysis of foreign experience in solving problems of environmental protection and rational use of natural resources clearly demonstrates the priority importance of environmental audit programs in improving the efficiency of industrial and non-industrial enterprises, taking into account the requirements of environmental legislation [2].

Environmental auditing is a general term that can reflect different types of assessments designed to identify gaps in the implementation of environmental compliance and management requirements, as well as related corrective actions. Thus, they perform a similar function for financial audits. In international practice, there are two different types of environmental audits: compliance audit and audit of management systems. Compliance checks are usually classified as the main types in the United States or in multinational corporations in the United States.

As the name implies, these audits are designed to review the status of the legal compliance of the site / company in an operational context. Compliance checks usually begin with the definition of applicable

compliance requirements, on which operations will be evaluated. This, as a rule, includes federal rules, state regulations, permits and local regulations / codes. In some cases, it may also include requirements in legal settlements.

Audit compliance may be multimedia or software. Multimedia audits include the identification and audit of all environmental media (air, water, waste, etc.) that relate to the operation / company. Program checks (which may also be called thematic or media) are limited in scope to predetermined regulatory areas, such as air.

The methodology that has arisen in the United States has become widely used in European countries, primarily thanks to transnational corporations, but in a slightly different form, in accordance with the environmental policies of individual states [3].

In the UK, for example, environmental auditing is primarily seen as a managerial tool for proactive enterprise controls and can also be used to facilitate communication between the industrial and financial sectors. The principle of voluntariness is expressed in this case in giving the enterprise the opportunity to independently choose the principles and means for its implementation. Complex bodies do not have the right to intervene in the eco-audit mechanism, which, in accordance with this approach, ensures the validity of the environmental management system, compliance with all environmental standards (for this purpose there is an independent instrument -compliance audits) or improvement of the enterprise's environmental performance [4].

This interpretation of the principle of voluntariness and the targeted use by the British industry of ecoaudit as an exclusively internal tool and means of public relation is largely different, for example, from the interpretation and principles of using this tool in Germany. The British approach, however, is reflected in the "Guide to Environmental Management and Environmental Audit of the EU", where environmental auditing is seen as a new approach to environmental protection.

When conducting eco-audit in Germany, the opposition of the rules of environmental services and environmental law, on the one hand, and environmental management and environmental auditing at enterprises, on the other, comes to the fore. This approach is based on the experience of proactive industrial control and the activities of state environmental inspectors at enterprises, as provided for by German law. It is mandatory that all environmental norms and rules are fulfilled, which is also enshrined in the "Guidelines for Environmental Management and Environmental Audit of the EU". The introduction of environmental management systems at enterprises and their periodic independent verification by authorized eco-auditors is considered as an alternative to state inspection control by environmental services. The position of Germany and France lies in the fact that environmental management and eco-audit is supposed to be used to simplify the procedure for mandatory inspection of enterprises.

In France, an environmental audit is conducted to check the environmental safety of production and assist the authorities in taking measures to study risks and ensure safety. The conduct of environmental audits in France is associated with an increased risk of accidents falling under the 1976 law and the Seveso circular on environmental auditing adopted by France as a member state of the EEC in pursuance of the EEC Directive on Seveso No. 67/548 of 1982 which appeared after two major accidents at chemical facilities in Fliksboro (Great Britain, 1974) and Seveso (Italy, 1976) [5].

In Norway, environmental auditing is used to strengthen environmental activities in the public and private sectors in addition to traditional inspections.

In Europe, environmental auditing spread in the eighties, mainly as a result of the desire of American multinational concerns to assess the performance of their subsidiaries. Having first appeared in the Netherlands, it then spread to Scandinavia and the United Kingdom.

A number of countries, including Belgium, Indonesia, Jamaica, Bolivia, as well as the European Union and international financial corporations, conducted environmental audits to assist business in environmental management, reduce the risks of the financial market, increase competitiveness in the world market, strengthen environmental protection activities, attracting private capital to industry and energy, to check the safety of production and to provide assistance to ensure it, determine the nature and extent ecological problems in the field of health protection. [6]

It is necessary to emphasize that in the EU countries the environmental audit is considered exclusively as a management tool used by the heads of organizations voluntarily. Tasks that are addressed through an audit may include:

- obtaining information on the degree to which the organization meets the established environmental

requirements (both legislative and developed by the organization itself);

- Internal investigation of the causes of the accident or emergency situation, which led (or could lead) to environmental consequences or to damage to human health;
- Obtaining information on opportunities to improve environmental performance, reduce costs associated with the use of natural resources, raw materials, energy, etc. ;
- assessment of the initial situation or conformity assessment in the development, implementation and certification of the environmental management system;
- compliance with the conditions of financial organizations, insurance companies (providing an environmental audit report on obtaining a loan, insurance, etc.);
- Identification of situations that may lead to the responsibility of the organization for the committed (including earlier) violations;
- Obtaining information that can affect the company's value in buying and selling (including pollution of the environment and changes in natural resources that are the result of past activities).

Depending on who conducts the audit - a group of employees or not from among them, distinguish between external and internal environmental listening [7].

Thus, the analysis of international experience indicates a broad actual application of the environmental audit procedure as a means of obtaining and evaluating environmental information about the enterprise or other economic facility, and also with the aim of developing corrective measures and making managerial decisions.

Environmental audit is transformed from a routine procedure for verifying compliance with the law into an economic and legal instrument to stimulate the enterprise's environmental activities. The application of the system auditing approach can provide an effective search for optimal solutions to complex environmental problems at various levels - from servicing a particular enterprise to carrying out regional studies and participating in the development of national environmental policies and the preparation of interstate agreements.

In addition, the environmental audit aims not to establish violations in the field of environmental protection, but to determine the compliance of the audited object with environmental legislation and identify the main ways to solve environmental safety problems.

References

- 1 Дикань В.Л., Дейнека А.Г., Позднякова Л.А., Михайлов И.Д., Каграманян А.А. Основы экологии и природопользования: Учебник. — Харьков: ООО Олант, 2002.- 384 с.
- 2 Волков А. А. О предпосылках, принципах и методах проведения экологического аудита/ А. А. Волков. // Экология промышленного производства. - 2007.- N 1. - С. 28-32
- 3 Сильф Д., Ремизов Н. Международные стандарты аудита. Специальное интервью // Accounting Report. - 2000. - Вып. 3.3. - С. 11-13.
- 4 Экологическая экспертиза. Обзорная информация. - М.: ВИНТИ, 2009. 6. - 100с.
- 5 Об истории принятия, содержании, структуре и значении Экологического кодекса Франции: Дубовик О.Л. Экологическое право: Учебник. 3-е изд.М.,2009. С.134
- 6 Серов Г.П. Экологический аудит и экоаудиторская деятельность: научно-практическое руководство.- М.: Издательство «Дело», 2008. - 408 с.
- 7 Глазырина П. В. Роль экологического аудита в технологической модернизации экономики/ П. В. Глазырина. // Экономика природопользования. - 2006. - N 6. - С. 92-99.

А.О. Жупышева, С.Б. Макыш

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Мемлекеттік экологиялық аудитты жүргізу процессінің шетелдік тәжірибесі

Аннотация. Мақалада әр түрлі мемлекеттерде экологиялық аудитті жүргізу ерекшеліктері қарастырылған, мемлекеттік экологиялық аудит бұл жерде қоршаған ортаны қорғау аспабы ретінде және табиғи ресурстарды пайдалануының тиімділігін арттыру жағынан мақұлданған. Сонымен қатар, мемлекеттік аудиттың бөлігі ретінде экологиялық аудиттың шығу тарихы мен дамыған мемлекеттердегі мемлекеттік экологиялық аудиттың даму алғышарттары, сол мемлекеттерде міндетті (мемлекеттік) аудиттың өзектілігі мен танымалдығы дәлелденген, мемлекеттік аудиттың түрлері мен типтері, объектілері мен субъектілері

көрсетіліп, шетелдегі мемлекеттік экологиялық аудитты өткізу процессінде қойылатын міндеттері мен мақсаттары сипатталған. Мақалада, сонымен қатар, экологиялық аудитты өткізу деңгейлері мен Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік аудиттың тиісті деңгейде дамымағандығының себептері қарастырылған. Келешекте әр түрлі деңгейдегі табиғатты қорғау жөніндегі қиын мәселелердің шешімдерінің ішіндегі тиімді түрлерін іздеу ретінде жүйелік аудиторлық тәсілді қолдану ұсынылған.

Түйін сөздер. Экологиялық аудит, мемлекеттік экологиялық аудит, бастамашылық экологиялық аудит, қоршаған ортаны қорғау, аудит бағдарламасы, аудиторлық қызмет, қоршаған орта, табиғи ресурстар, табиғи ресурстарды пайдалануының тиімділігі, аудиторлық тәсіл.

А.О. Жұпышева, С.Б. Мақыш

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зарубежный опыт проведения государственного экологического аудита

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности проведения государственного экологического аудита в разных странах. Государственный экологический аудит здесь рассматривается в роли инструмента охраны окружающей среды и повышения эффективности использования природных ресурсов. Описывается история возникновения экологического аудита как составной части государственного аудита, рассмотрены предпосылки развития государственного экологического аудита в развитых странах как одного из видов экологического аудита, доказана актуальность и популярность (обязательного) государственного экологического аудита в развитых странах, рассмотрены виды, типы, объекты, субъекты государственного экологического аудита, а также подробно описаны цели, задачи, преследуемые в процессе проведения государственного экологического аудита за рубежом. Также приведены уровни проведения экологического аудита, рассмотрены причины неразвитости государственного экологического аудита в Республике Казахстан, описывается применение системного аудиторского подхода, который в будущем может обеспечивать эффективный поиск оптимальных решений сложных природоохранных проблем на разных уровнях.

Ключевые слова. Экологический аудит, государственный экологический аудит, инициативный экологический аудит, охрана окружающей среды, программа аудита, аудиторская деятельность, окружающая среда, природные ресурсы, эффективность использования природных ресурсов, аудиторский подход.

References

- 1 Dikan' V.L., Deineka A.G., Pozdnyakova L.A., Mihailov I.D., Kagramanyan A.A. Osnovy ekologii i prirodopol'zovaniya: uchebnik [Fundamentals of ecology and environmental management: Textbook.] (ООО Olant, Har'kov, 2002, 384 p.).
- 2 Volkov A.A. O predposylkah, principah i metodah provedeniya ekologicheskogo audita, *Ecologiya promyshlennogo proizvodstva* [On the prerequisites, principles and methods of conducting an environmental audit], *Jekologiya promyshlennogo proizvodstva* [Ecology of industrial production], (1), 28-32 (2007).
- 3 Sil'f D., Remizov N. Mezhdunarodnye standarty audita. Special'noe interv'yu [International auditing standards. Special interview], *Accounting Report*, 3.3, 11-13(2000).
- 4 *Ecologicheskaya ekspertiza. Obzornaya informaciya* [Ecological expertise. Overview Information] (VINITI, Moscow, 2009, 100p.).
- 5 Ob istorii prinyatiya, soderzhanii, structure i znachenie Ecologicheskogo kodeksa Francii: Dubovik O.L. *Ecologicheskoe parvo: Uchebnik. 3-e izd.* [On the history of adoption, content, structure and meaning of the Environmental Code of France: Dubovik O.L. *Environmental Law: Tutorial*] (Moscow, 2009, 134 p.).
- 6 Serov G.P. *Ecologicheskii audit I ecoauditorskaya deyatel'nost': nauchno-prakticheskoe rukovodstvo* [Ecological audit and audit activity: scientific and practical guidance] (Izdatel'stvo "Delo", Moscow, 2008, 408p.).
- 7 Glazyrina P.V. Rol' ekologicheskogo audita v tehnologicheskoi modernizacii ekonomiki/ P.V.Glazyrina [The role of environmental auditing in the technological modernization of the economy], *Ekonomika prirodopol'zovaniya* [Environmental economics], (6), 92-99 (2006).

Information about authors:

Жұпышева А.О. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Есеп, аудит және талдау» кафедрасы «Мемлекеттік аудит» мамандығының 1 курс докторанты, Астана, Қазақстан.

Мақыш С.Б. – э.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті экономика факультетінің деканы, Астана, Қазақстан.

Zhupysheva A.O. – 1st year PhD student of «Accounting, audit and analysis» department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Makysh S.B. – doctor of economic science, professor, dean of the faculty of economics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

ТУРИЗМ TOURISM

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 39-44 б.
Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 39-44 pp.
<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

ISRSTI 71.37.75

A. Kenzhebayeva
Gazi University, Ankara, Turkey
(E-mail: aizana_kz@hotmail.com)

Impact of travel obstacles on the development of accessible tourism in Kazakhstan

Abstract. Tourism can be defined as an economic, social, and cultural event which arise from the relations established when people travel to places other than their homeland for various reasons. Although disabled people have a disability that restricts their daily activities, they need to participate in touristic activities as much as healthy people. This study aims to examine the impact of obstacles encountered by disabled Kazakhs during their travels with the aim of offering pieces of advice for the development of accessible tourism. We used secondary data obtained from the literature review. The study showed that the greatest travel obstacles encountered by disabled people are economic and environmental problems.

Keywords. Obstacle, disabled, accessible tourism, travel obstacles, Kazakhstan.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-39-44>

Introduction. Although disabled people are a significant part of the population, they currently do not have a serious impact on the tourism market. Even if they should be taken into serious consideration by the tourism sector as a target population, this issue has not been adequately discussed [1].

According to Yau, McKercher, and Packer [2], touristic desires and needs of a disabled person are exactly the same as a healthy person. But, since touristic services are designed primarily for healthy persons, disabled persons encounter many problems while consuming these services.

But invigorating services such as health tourism contributes greatly to the adaptation of disabled people to society [3]. Therefore, disabled people represent a notable alternative for the tourism sector, especially when one considers that they tend to participate in such activities together with their families and friends. But the literature shows that environment, transportation services, and facilities are not compatible with the personal needs and wishes of disabled persons [4; 5; 6] and unqualified personnel [7] discourages disabled persons to consume touristic services.

One of the requirements for a state to be able to create a modern society is to provide equality in all fields including the consumption of various services without any discrimination. The right to rest is one of these. World Tourism Organization (UNWTO) defines tourism as a health requirement as well as a necessary factor for the wellbeing of humans. Thus, all services such as education, rehabilitation, transportation, tourism, culture, arts, and sports as well as architecture and environment should be designed to include disabled persons. So, we need to consider the psychology of disabled persons to determine their expectations. This way, we can develop policies which will fix “the problems that make disabled persons more disabled in daily life”.

Status of disabled people in social life and perception towards them. Disability effects and covers whole society without discriminating age, language, race, culture, and economic status [8, p. 9]. Disabled people are the greatest minority in the world. The physical as well as the social world they inhabited should

be viewed with this awareness so that they can adapt to society and need less help. This way, we can make them feel that they are a part of society instead of putting another obstacle in front of them. Prevention of social exclusion is the duty of every human being, society as well as state. This exclusion is also considered to be a violation of social state and humanism [9].

“Global Code of Ethics for Tourism” (1990) by UNWTO states that tourism is essential for human well-being and right to rest is a fundamental human right. Moreover, this publication claims that tourism should be accessible to all and the access of disabled persons to touristic services should be promoted [10]. Legal, economic, social and environmental settings should be adjusted to “remove obstacles” to facilitate the access of disabled persons to these services. Thus, disabled persons could participate in the social life more.

If the social participation and rights of disabled persons can be enhanced, they may travel more. Therefore, the tourism market will develop twice more by hosting disabled persons and their escorts [11, p. 10].

Although disabled persons have an equal right just like the healthy persons to participate in touristic activities, their participation in social activities is restricted. This restriction can be the result of either internal or external factors. Internal factors are the personal ones that a disabled person should overcome to be active in touristic activities such as lack of knowledge, health status, sociability, and economic status [12].

Disabled persons, even though they overcome internal factors, must still face with the external obstacles that prevent them from traveling and decrease their satisfaction level. These obstacles are transportation problems, communication problems, accessibility problems of touristic facilities, lack of qualified personnel etc. [12].

Even though more obstacles are removed every day, these efforts are not enough. Identification of travel obstacles that decrease their participation in social activities and the removal of these obstacles effects the travel habits of the disabled persons both directly and indirectly. Disabled persons evaluate their previous experiences while deciding to travel, and this affects their psychology either positively or negatively. Hence, it is important to consider the effects of travel obstacles on their psychology.

When the literature is reviewed, we can identify some common conclusions:

Study of Cizel and Cizel [13] examines the relation between touristic obstacles and the behavioral intention of disabled persons. They found that touristic obstacles do not have a significant effect on their intention to be a tourist, but as the obstacles culminate they develop learned helplessness, and this decreases their intention to be a tourist. Thus, they have an indirect effect.

A study by Guerra [14] examined the touristic activities of disabled persons in Spain and found that 52% of the participants are not satisfied. The greatest problem encountered by the disabled persons in an accommodation facility is the inaccessibility followed by the lack of information for the disabled persons.

A study that examined the accessibility of five-star hotels in Egypt found 89% compatibility. The criteria were wheelchair accessibilities of lobby, restaurants, and elevators. There were also negative answers such as high reception desks (67%), and lack of accessible toilet in the lobby (56%) [15].

Eichhorn et.al., [16] states that the greatest travel obstacle for disabled persons is the lack of knowledge. Therefore, it is important to provide adequate and reliable information to disabled people regarding travel agencies, accommodation facilities, and transportation.

A study which examined the accessibility of accommodation facilities in Australia showed that 93% of the disabled people stayed in special rooms for the disabled and 63% reported that the greatest difficulty they experienced during their travels was the lack of rooms for the disabled [17].

Lee et.al. [18] studied the relationship between the travel intention of the disabled people and travel obstacles. They found that some of the disabled people lose their motivation to travel and completely stop traveling because of the learned helplessness. Disabled people may maintain their desire to travel although they act warier. But as the negative experiences culminate, even determinate ones may lose their self-esteem and suffer from the lack of control and helplessness feelings.

Socioeconomic status of the disabled in Kazakhstan. Accessible tourism is the most important aspect of social tourism. The basic goal of the social tourism is to provide travel opportunities to the disabled, retired, veterans, students, youth, and other citizens with the support of the state, public, foundations, and other institutions [19]. Disabilities are social facts that no society can escape, and every state create social

and economic policies based on their development levels [20]. There are many obstacles every disabled person encounter such as discrimination in the labor market, social isolation, poverty, and physical, environmental, informational, emotional and communicational obstacles [21].

When Kazakhstan Committee of Statistics decided to fulfill its international liabilities arise from the 31st Article of U.N. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), they included a survey to the 2014-2015 National Action Plan for the Rights of Disabled and 2014 Statistical Studies Plan to evaluate the life quality of disabled people.

In May 2014, “Survey on the Life Quality of Disabled People” showed that the majority of the disabled in the country was over 60. Therefore, more than half (56.8%) were married. According to the survey, 61.3% were living in homes, 34.8% were living in apartments, 2% were living in medico-social institutions, 0.9% were living in hostels, 0.3% were living in beach houses, and 0.6% were living in other types of houses. In general, disabled people were dissatisfied with the technical problems (water, electricity, heating, elevators etc.) in their residences. When the economic status of disabled people is examined, one can see that their main sources of income are state aid (67%) and retirement pensions (58.9%). The employment rate among the disabled is 55%. This rate is 45.4% in the rural region, and 85.1% in the urban region. Causes of disability were eye diseases (13.1%), mental and behavioral disorders (8.5%), birth defects and chromosome anomalies (8.1%), and musculoskeletal disorders (7.1%) [22].

When they were asked whether they can use thermal facilities or not, 16.2% stated they visited such facility in the last 5 years and 15.4% stated that they do not show such symptoms. Rest of the participants stated that they didn’t use thermal facilities because of travel permit problems (34.3%), inadequate money for transport (28.2%), lack of companion (7.5%) or other reasons (30%). So, we determined that 24.3% of the disabled were participating in a personal rehabilitation program and 17.4% of the disabled claimed that personal rehabilitation programs are unnecessary. An important part of the participants (45.9%) stated that they don’t have any information about the program. In this context, we can see that paperwork regarding health services are conducted by the companions or civil servants, not the persons with disability.

According to the study results, only 22.6% of disabled persons are active in the labor market. Of this number, 70.7% are employees, 13.7% are farming their private plots, 11.8% are self-employed, 2.3% are employers and the rest are cooperative members or unpaid family workers.

According to the results of a study of Kazakhstan Republic, most of the disabled persons have their own living spaces, but some are living under bad conditions. Few are living in places with favorable conditions such as elevator, ramps, railings, and wide doors. Less than half of the participants were using Personal Rehabilitation Programs (PRP). Therefore, the information level regarding PRP and private social services is lower in rural regions than urban regions. Based on these results, major problems of the disabled people of Kazakhstan are as follows [22]:

- Insufficient retirement pensions and state aids (80.5%),
- Quality and accessibility of health services (35.8%),
- Unemployment (32.1%),
- Lack of housing (22.4%),
- Working places with low accessibility (19.4%),
- Education problems (13.6%),
- Public transportation vehicles with low accessibility (12.5%).

Conclusion. Studies showed that “medical sociological approach” that became popular among the countries during 20th century is not enough alone for the mental health, and ineffective as such. This situation may also trigger factors such as dependency feelings, loss of motivation and irresponsibility of organizing his/her life. That is why, the socio-cultural approach that focuses on the mental rehabilitation of disabled persons, is important to provide satisfaction even to a physically handicapped person. Countries which aim to maximize the economic benefits gained from tourism are expected to turn to accessible tourism as an alternative tourism form. Since disabled people tend to participate in touristic activities together with their escorts or family members, they may be an important factor for a bigger tourism market. In this context, satisfying the needs and demands of disabled people is a critical point.

Physical disabilities don’t necessarily entail social disability or represent an obstacle to social participation. But these people constantly face with problems born from their physical disabilities. Therefore, it may be impossible to talk about the participation of disable people to sportive, touristic,

recreation and other activities, integration to society or enjoying leisure time under the modern situations as the physical environment does not facilitate. To talk about accessible tourism, the destination should be completely accessible. Reaching the hotel, traveling around, and visiting touristic sites should be made possible for the disabled persons. After all touristic products are holistic products.

When the example of developed nations is examined, one can see that positive discrimination is applied to disabled persons in the education and employment fields, and accessible tourism has shown a rapid development. This situation helped disabled individuals with a specific level of income to become more active in social activities like touristic activities, therefore contributed to social peace and development.

It is imperative for Kazakhstan's public and private sectors, and people to act more proactively to render touristic activities accessible as accessible tourism represent a rising market in the global field. It is important for the numbers of environmental accessibility studies and awareness to rise. When it is considered that tourism is a sector where humans serve other humans, one can understand how the accessibility of a facility affects both workers and clients. So, it is necessary to increase the awareness of people with the help of seminars. Accessibility is a human right and it is about respecting humans. Humanitarian developments are not short-term achievements; on the contrary, they are long-term achievements and a legacy for the later generations. So, they must be seen as strategic investments. This subject recently gained attention and become a hot study topic. Greater the body of scientific knowledge produced in this topic, it better both for academic institutions and the private sector.

References

- 1 Israeli A. A. A preliminary investigation of the importance of site accessibility factors for disabled tourists// *Journal of travel research*. -2002. –Vol.41. -№1. –P. 101-104.
- 2 Yau M. K., McKercher B., Packer T.L. Traveling with disability: more than an access issue// *Annals of tourism research*. -2004. –Vol.31. -№4. –P. 946-960.
- 3 Koca C. Information report of barrier-free urban planning. – Istanbul: World Disability Foundation, 2010.
- 4 Darcy S., Daruwalla P.S. The trouble with travel: people with disabilities and tourism// *Social alternatives*. -1999. – Vol.18. -№1. –P. 41-46.
- 5 Burnett J., Bender-Baker H. Assessing the travel-related behaviors of the mobility-disabled consumer// *Journal of travel research*. -2001. –Vol.40. -№4. –P. 4-11.
- 6 Vignuda J.L. Promotion of barrier-free tourism for people with disabilities in the Asian and Pacific region// Presented at seminar on Sustainable Development of Ecotourism in Pacific Island Countries. –Suva, Fiji, 2001.
- 7 Ozturk Y., Yayli A., Yesiltas M. Is the Turkish tourism industry ready for a disabled customer's market? The views of hotel and travel agency managers// *Tourism management*. -2008. –Vol. 29. –P.382-389.
- 8 Independent Industrialists' and Businessmen's Association. Disabled truth in Turkey. – Istanbul: Cep Kitaplari, 2011.
- 9 Arikan C. Approach to disability in the framework of social model// *The science journal of Ufkun otesi*. -2002. – Vol.2. -№1. –P.12-21.
- 10 Unsal B.S., Babacan E., Atesoglu L. Emerging tourism market: disabled tourism// *The Third Graduate Research in Tourism Conference*. – Canakkale, Turkey, 2006. – pp. 813-830.
- 11 Artar Y., Karabacakoglu C. Investigation of infrastructure possibilities of accommodation facilities for the development of disabled tourism in Turkey// *National Productivity center*. – Ankara, 2003. – pp. 1-67.
- 12 McKercher B., Packer T., Yau M.K., Lam P. Travel agents as facilitators or inhibitors of travel: perceptions of people with disabilities// *Tourism management*. -2003. –Vol. 24. –P. 465-474.
- 13 Cizel B., Cizel R.B. Mediating variables in the relationship between tourism constraints of people with disabilities and their travel intention: strength of motivation and learned helplessness// *Anatolia: Journal of tourism research*. -2014. –Vol.25. -№2. –P. 176 -189.
- 14 Guerra S. L. Tourism for all: Organising trips for physically disabled customers. Unpublished MA Thesis, European Tourism Management, Bournemouth University, UK, 2003.
- 15 Tantawy A., Kim W.G., Pyo S. Evaluation of hotels to accommodate disabled visitors// *Journal of quality assurance in hospitality and tourism*. -2005. –Vol.5. -№1. –P. 91-101.
- 16 Eichhorn V., Michopoulou E., Miller G., Buhalis D. Enabling disabled tourists? accessibility tourism information schemes// *University of Surrey*, UK, 2007.
- 17 Darcy S. Accessible tourism accomodation information preferences. –Australia: Working Paper of the School of Leisure, Sport and Tourism, 2008.
- 18 Lee B. K., Agarwal S., Kim H. J. Influences of travel constraints on the people with disabilities' intention to travel: an application of Seligman's Helpness theory// *Tourism Management*. -2011. –Vol.33. –P. 569-579.
- 19 Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность. –К.: «Вища школа», 1989. -342 с.

20 Индолев Л.Н. Тем, кто в коляске и рядом с ними. -Пермь: «Здравствуй», 1995.

21 Думбаев А. Е., Попова Т. В. Инвалид, общество и право. - Алматы: «Верена», 2006. - 180 с.

22 Итоговый доклад по результатам проведения выборочного обследования «Качество жизни лиц, имеющих инвалидность, с учетом гендерной специфики». – Астана: Министерство национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике. 2015. – С.124.

А. Кенжебаева

Гази университеті, Анкара, Түркия

Қазақстандағы қолжетімді туризмді дамытуда саяхат кедергілерінің әсері

Аннотация. Туризм ұғымын адамдардың түрлі себептерге байланысты саяхаттаулары барысында қалыптасқан экономикалық, әлеуметтік және мәдени байланыстарды қамтитын оқиға ретінде қарастыруға болады. Мүмкіндігі шектеулі жандардың өмірлік белсенділігін шектейтін кедергілері бар болғанымен, туристік шараларға қатысуға деген қажеттіліктері дені сау адамдардың қажеттіліктерімен бірдей екендігі мәлім. Бұл мақаланың мақсаты, Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандардың рухани жаңару ниетімен туристік іс-шараларға қатысу барысында кездесетін саяхат кедергілерінің әсерін анықтау, сонымен қатар қолжетімді туризмді дамытуға байланысты ұсыныстар енгізу болып табылады. Зерттеу барысында әдеби шолу әдістемесі бойынша қосымша деректермен анализ жасалды. Зерттеу нәтижесі, мүмкіндігі шектеулі жандардың саяхаттауларындағы ең үлкен кедергілер, экономикалық және қоршаған ортаға байланысты проблемалар екендігін көрсетті.

Түйін сөздер. Кедергі, мүмкіндігі шектеулі жан, қолжетімді туризм, саяхат кедергілері, Қазақстан.

А. Кенжебаева

Университет Гази, Анкара, Түркия

Влияние туристических ограничений на развитие доступного туризма в Казахстане

Аннотация. Туризм можно определить как экономическое, социальное и культурное событие, возникающее в связи с отношениями, установленными когда люди путешествуют по разным причинам. Несмотря на то, что инвалиды имеют ограничения, влияющие на их повседневную деятельность, им необходимо участвовать в туристических мероприятиях так же, как и здоровые люди. Целью данного исследования является изучение влияния ограничений, с которыми сталкиваются инвалиды, проживающие в Казахстане во время их поездок, а также предоставление рекомендаций для развития доступного туризма. В ходе исследования были проанализированы вторичные данные по методике обзора литературы. Исследование показало, что наибольшими препятствиями, с которыми сталкиваются инвалиды, являются экономические и экологические проблемы.

Ключевые слова. Ограничения, люди с ограниченными возможностями, доступный туризм, туристические ограничения, Казахстан.

References

- 1 Israeli A. A. A preliminary investigation of the importance of site accessibility factors for disabled tourists, Journal of travel research.41(1), 101-104(2002).
- 2 Yau M. K., McKercher B., Packer T.L. Traveling with disability: more than an access issue, Annals of tourism research, 31(4), 946-960 (2004).
- 3 Koca C. Information report of barrier-free urban planning(World Disability Foundation, Istanbul, 2010).
- 4 Darcy S., Daruwalla P.S. The trouble with travel: people with disabilities and tourism, Social alternatives. 18(1), 41-46(1999).
- 5 Burnett J., Bender-Baker H. Assessing the travel-related behaviors of the mobility-disabled consumer, Journal of travel research, 40(4), 4-11(2001).
- 6 Vignuda J.L. Promotion of barrier-free tourism for people with disabilities in the Asian and Pacific region// Presented at seminar on Sustainable Development of Ecotourism in Pacific Island Countries. Suva, Fiji, 2001.
- 7 Ozturk Y., Yayli A., Yesiltas M. Is the Turkish tourism industry ready for a disabled customer's market? The views of hotel and travel agency managers, Tourism management, 29, 382-389(2008).
- 8 Independent Industrialists' and Businessmen's Association. Disabled truth in Turkey(Cep Kitaplari, Istanbul, 2011).
- 9 Arıkan C. Approach to disability in the framework of social model, The science journal of Ufku, 2(1), 12-21(2002).
- 10 Unsul B.S., Babacan E., Atesoglu L. Emerging tourism market: disabled tourism, The Third Graduate Research in Tourism Conference. Canakkale, Turkey, 2006. pp. 813-830.

- 11 Artar Y., Karabacakoglu C. Investigation of infrastructure possibilities of accommodation facilities for the development of disabled tourism in Turkey, National Productivity center. Ankara, 2003. pp. 1-67.
- 12 McKercher B., Packer T., Yau M.K., Lam P. Travel agents as facilitators or inhibitors of travel: perceptions of people with disabilities, *Tourism management*, 24, 465-474 (2003).
- 13 Cizel B., Cizel R.B. Mediating variables in the relationship between tourism constraints of people with disabilities and their travel intention: strength of motivation and learned helplessness, *Anatolia: Journal of tourism research*, 25(2), 176-189(2014).
- 14 Guerra S. L. Tourism for all: Organising trips for physically disabled customers. Unpublished MA Thesis, European Tourism Management, Bournemouth University, UK, 2003.
- 15 Tantawy A., Kim W.G., Pyo S. Evaluation of hotels to accommodate disabled visitors, *Journal of quality assurance in hospitality and tourism*, 5(1), 91-101(2005).
- 16 Eichhorn V., Michopoulou E., Miller G., Buhalis D. Enabling disabled tourists? accessibility tourism information schemes, University of Surrey, UK, 2007.
- 17 Darcy S. Accessible tourism accommodation information preferences, : Working Paper of the School of Leisure. Sport and Tourism, Australia, 2008.
- 18 Lee B. K., Agarwal S., Kim H. J. Influences of travel constraints on the people with disabilities' intention to travel: an application of Seligman's Helpness theory, *Tourism Management*, 33, 569-579 (2011).
- 19 Kvartalnov V.A., Fedorenko V.K. Turizm social'nyj: istorija i sovremennost' [Social Tourism. The Past and Present] (Vyshha shkola, Kiev, 1989). [in Russian].
- 20 Indolev L.N. Tem, kto v koljaske i rjedom s nimi [Those who are in the carriage and next to him] (Zdravstvuj, Perm, 1995). [in Russian].
- 21 Dumbaev A.E., Popova T.V. Invalid, obshhestvo i pravo [Disabled, community and law]. (Verena, Almaty, 2006). [in Russian].
- 22 Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan Komitet po statistike [Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics]. Itogovyj doklad po rezul'tatam provedeniya vyborochnogo obsledovaniya «Kachestvo zhizni lic, imejushhih invalidnost', s uchetom gendernoj specifiki» [Final report on the results of the sample survey "The quality of life of persons with disabilities, taking into account gender specificity"]. (Astana, 2015).[in Russian].

Information about authors:

Кенжебаева А. – докторант, Гази Университеті, Әлеуметтік ғылымдар институты, Туризм Факультеті, Туризм менеджменті кафедрасы. Анкара, Түркия.

Kenzhebayeva A. – student of PhD, Gazi University, Institute of Social Sciences, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management. Ankara, Turkey.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 45-49 б.
Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 45-49 pp.
<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

XFTAP 06-71.57

Д.А.Сейдуалин, М.Ғ.Мәулен

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: darken68@mail.ru, moldir.maulen@mail.ru)

Туризм мен қызмет көрсету индустриясында цифрлы технологияларды қолдану

Аннотация. Ұялы байланыс құралдары мен ғаламторды қолдану арқылы туристік қызмет көрсету саласын жылжытуды дамыту. Әлемде е-резиденттікті іске асырып отырған бірінші мемлекет болған Эстонияның тәжірибесі зерделеніп, «электрондық резиденттілік» бағдарламасын іске қосу және сол арқылы шетелден келуші туристерге елге кіруді оңтайландыру. Туризм саласын цифрландыруға қатысатын стейхолдерлердің атқаратын міндеттерін қарастыру. Келесі қолданыстағы «Kazakhstan.travel» ұлттық туристік порталының жұмысын жетілдіру – алдағы қолжетімді іс-шараларға, орналастыру орындарына, тамақтану орындарына билеттерді онлайн сатып алу және броньдау функциясын жеңілдету, туристерге және басқа азаматтарға портал арқылы пікір қалдыруға мүмкіндік беретін қызметтерді қол жетімді ету. Бұл өз кезегінде, туризм саласында қызмет көрсететін ұйымдардың қызметіне талдау жүргізуге және алдағы уақытта оларға көмек көрсету немесе жылжыту үшін үздіктерді таңдауға мүмкіндік береді. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасындағы Инновациялық экожүйе.

Түйін сөздер. Цифрландыру, ғаламтор, инновация, портал, Е-туризм, электрондық резиденттік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-45-49>

Мультимедия мен ғаламтор-коммуникациялар туристерді жаңа арналармен қамтамасыз етіп, олардың көмегі арқылы ақпаратты іздеуге және таратуға кеткен уақыт шығынын азайтып ғана қоймай, бизнес тиімділігін жақсартты және жетілдірді. Астана қаласында қаланы цифрландырудың стратегиялық міндеті қабылданды, сонымен бірге туризм саласындағы кәсіпорындар өз бизнесіне цифрлық технологияларды енгізіп келеді. Зерттеулерге сәйкес, туризм секторында цифрлық технологияларды енгізу тұтынушылармен және іскерлік ортамен бірге маркетинг және коммуникация саласында ең қажетті деп танылған және ақталған дүние. Таяуда туризм индустриясы ғаламтордың пайда болуымен байланысты нақты төңкерісті бастан кешті. Қысқа уақыт ішінде онлайн-агенттіктер нарықтың маңызды бөлігін алып, дәстүрлі туристік компанияларды ауыстыруда. Мобильді құрылғылардың дамуы туризм секторының дамуына септігін тигізді. Сарапшылардың пікірінше, алдағы жылдары жылжымалы ғаламтор пайдаланушылардың саны жыл сайын 16%-ға өседі. Жеке дербес компьютерлерді сату, өз кезегінде, үздіксіз төмендейді [1].

Бұл факторлар туризм индустриясы ұйымдарының қызметін түбегейлі өзгертуге көмектеседі. Бір жағынан, олар жаңа сату және маркетинг құралдарын меңгеру керек. Екінші жағынан, туристік агенттіктермен клиенттік қатынастардың сипаты өзгереді. Егер бұрын тұтынушылар компьютерлерді көбінесе тек экскурсияларды іздеу және брондау үшін қолданса, енді олар ғаламторға әртүрлі құрылғылардан және олардың саяхатының әртүрлі кезеңдерінен кіре алады.

Қалалық туризмнің тиімділігін бағалау үшін Дүниежүзілік туристік ұйым белгілі бір көрсеткіштер мен критерийлерді ұсынды. Атап айтқанда, UNWTO-WTCF City Tourism Research Research Survey – әлемнің түрлі қалаларында қалалық туризмнің тиімділігін бағалау үшін деректер жинау құралы болып табылады. UNWTO-WTCF зерттеуі шеңберінде қалаларда туризмнің тиімділігін бағалау үшін әртүрлі мүдделі топтардың өкілдерін тарту қажет. UNWTO және WTCF ұсынған қалалық туризмнің тиімділігі бағаланатын бес негізгі көрсеткіш келесі кестеде көрсетілген.

Қалалық туризмнің тиімділігін бағалау бойынша UNWTO-WTCF зерттеулерінде жобаның негізгі бес бағыты бар

Негізгі сипаттамалары	Анықтамасы	Критерийлер
Тағайындалуды басқару	Келушілер мен DMO (Басқарушылық/маркетингтік ұйымдардың тағайындалуын ұйымдастыру) перспективасын қамтиды	Басшылық пен басқарудың мақсатты критерийлері Келушілердің қанаттанушылық критерийлері
Экономикалық перспектива	Экономикалық критерийлер мен өсім құндылығына қатысты	Туристік ағын Туризмнің экономикалық әсері
Әлеуметтік және мәдени перспектива	Туризмнің әлеуметтік және мәдени әсері	Мәдени ресурстар (материалды және материалдық емес) Туризмнің әлеуметтік әсері Жергілікті қоғамдастықтың қарым-қатынасы Қауіпсіздік (қылмыс деңгейі) Шынайылық
Экологиялық перспектива	Тұрақтылық пен экологиялық тұрақтылық	Тұрақты туризмнің ережелері мен стратегиясы (кәдеге жарату, энергияны үнемдеу, ауа және судың сапасы) Ұтқырлық Қоғамдық жасыл аймақтар
Технология және жаңа бизнес-үлгілері	Басқару, көлік және инновация саласындағы мақсаттағы технологияларды пайдалану	Smart қала Мәліметтердің ашықтығы мен қолжетімділігі Тең экономика Интернет-байланыс Қоғамдық көлік (мобильділік) Инновациялық өнімдер мен қызметтер
Әдебиет көзі: [2] UNWTO Дүние Жүзілік Туристік Ұйымның есебі, 2016 ж.		

Бұл кестеден көріп отырғанымыздай, бесінші индикатор Технология және жаңа бизнес үлгілері бағалау критерийлерінің бірі болып табылады. Бұл индикатордың критерийлері қаланы, Smart City деп аталатын цифрландыру көрсеткіштерін, сондай-ақ ғаламторға қосылуды, көлік және басқаларды қамтиды.

Қаланы цифрландырудың негізі технологиялық дайындық, фирма деңгейінде жаңа технологиялар мен инновациялар енгізу дәрежесі, ғаламтормен жабдықталу, ғаламтор-транзакцияларын пайдаланатын халықтың пайызы және басқалар сияқты параметрлер болып табылады [3].

Қазақстанның технологиялық дайындығы бойынша бәсекеге қабілеттілігі 2016-2017 жж.

		Орын/ 138-ден	Көрсеткіш
9-шы компонент:	Технологиялық дайындық	56	4.4
9.01	Жаңа технологиялардың болуы	90	4.3
9.02	Фирма дейгейіндегі технологияны енгізу	71	4.5
9.03	ТШИ (тікелей шетелдік инвестициялар) және технологиялар трансферті	95	4.0
9.04	Ғаламтор қолданушылары, халықтың %	41	72.9

9.05			13.0
Тұрақты кеңжолалы ғаламтор жазылушылары/ 100 адамға шаққанда.			
59			
9.06	Ғаламтордың өткізу қабілеті kb / сек. / 1 қолданушыға шаққанда	51	69.6
9.07	Мобилді кеңжолалы ғаламторға жазылушылар / 100 адамға шаққанда.	56	60.0
Әдебиет көзі: The Global Competitiveness Report 2016-2017, World Economic Forum			

Бүкіләлемдік экономикалық форумға сәйкес 2016-2017 жж. арналған елдердің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін еліміздің деңгейінде қарастыратын болсақ, 9-компонент бойынша: технологиялық дайындық 138 елден 56-шы орынды иеленеді [4]. Тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) және технологиялар трансферті (95), Жаңа технологиялардың болуы (90) бойынша біздің еліміздің ұстанымы қанағаттанарлықсыз. Жалпы алғанда, 9-шы компонентте 56-шы орынды иеленеміз, ең жақсы индикаторлар – ғаламтор пайдаланушылары (жалпы халық санының 72%-ы) және әр пайдаланушы үшін ғаламтордың – өткізу қабілеті.

Мемлекет тарапынан да Мәдениет және спорт министрлігі мен «Kazakh Tourism» ҰК АҚ бірлесіп туризм индустриясын цифрландыру үшін бірнеше жоба ұсынылған:

- Kazakhstan.travel – отандық және халықаралық нарықта елге жәрдемдесу және маркетинг бойынша ұлттық туристік портал құру;
- Е-туризм – индустрияны басқару үшін туризм саласындағы бірыңғай ақпараттық-коммуникациялық алаң, бизнеске, мемлекетке және туристерге ақпарат пен қызметтердің бірыңғай терезесін қамтамасыз етеді;
- Гамификациялау элементтері бар қасиетті орындарға арналған мобильді қосымшаларды әзірлеу, туристік ағындарды ынталандыру;
- e-Hotel жүйесін тұру орындарында әзірлеу және енгізу - Ұлттық қауіпсіздік комитетімен, Ішкі істер министрлігімен және Сыртқы істер министрлігімен аналитикалық және туристік қадағалауды жинау үшін қонақтарды тіркеу жүйесі;
- Қазақстанға келген шетелдік туристерге MiFi маршрутизаторларын беру;
- туристерді WiFi арқылы ғаламтор желісіне қосылу мүмкіндігімен жоғары 10 басым туристік аумақтарда (БТТ) ұсыну.

Kazakhstan.Travel.kz қазақстандық туристік интернет-порталы жұмыс істейді, оның негізінде электрондық туристік электрондық платформа жүйесін енгізу жоспарлануда. Ішкі туризм саласында не болып жатқандығы туралы толығымен толық ақпарат «Kazakhstan.travel» туристік интернет-порталының жаңартылған алаңында жинақталған, ол ең қызықты туристік ұсыныстар туралы ақпаратпен бірге онлайн-транзакциялар, кері байланыс, сапалы мониторинг жүргізу, туристік қызмет көрсету, туристік өнімдерді жылжыту, сондай-ақ тиісті статистика алу мүмкіндігін береді. Бұл жүйе мен оның мобильді нұсқасы мемлекеттің және туристердің мүддесінде ғана емес, сондай-ақ туристік саланың ыңғайлығы үшін де жұмыс істейді. Ұсынылған портал, сондай-ақ оның мобильді нұсқасы туристерді Қазақстанға белсенді тартуға жол ашады [5].

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының 5.5-тармағына (Инновациялық экожүйені құру) сәйкес, Сыртқы істер министрлігі мүдделі мемлекеттік органдармен бірлесіп, Қазақстанда «электрондық резиденттікті» енгізу бойынша жұмыстар жүргізуде.

Электрондық резиденттік немесе e-residence – шетелдік азаматтарға Қазақстан Республикасының аумағында онлайн түрде бизнес ашуға және басқаруға мүмкіндік беретін электрондық тұрудың инновациялық бағдарламасы.

Электрондық резидент болған пайдаланушы мемлекеттік цифрлық сәйкестендіруді (ID) алады және өз бизнесін тіркеп, іске қоса алады. Е-резидентке онлайн түрде электрондық форматта қызмет алу, салық төлеу, банк операцияларын жүргізу және тағы да басқа мүмкіндіктер беріледі. Бұл ретте, Е-резидент мәртебесі елге визасыз кіруге рұқсат бермейді.

Қазақстан Республикасында е-резиденттікті енгізудің негізгі тиімділік көрсеткіштері мыналар: жобаны іске асырудың алғашқы жылы ішінде шетелдіктердің 150-ден астам заңды тұлғаны тіркеуі, жыл сайын 500 млн.теңгеге дейін салық түсімі, жаңа жұмыс орындарының құрылуы.

Е-резидент мәртебесін алу процесі: Е-резидент мәртебесін алу шетелдік азаматтың интернет-ресурс арқылы қашықтықтан өтінім беруін көздейді. Өтінімге жеке басын куәландыратын құжаттың көшірмесі, паспорттық фотосурет, төлем карточкасының деректері қоса беріледі. Өтінімді Қазақстан Республикасының уәкілетті мемлекеттік органдары (ІІМ, ҰҚК) қарастырады және келіседі. Мақұлдау немесе бас тарту жағдайында шетелдікке тиісті хабарлама жолданады. Мақұлдау жағдайында, шетел азаматы Қазақстанға келгенде мемлекеттік шекараны өту кезінде және көші-қон қызметін көрсету орталықтарында сәйкестендіру рәсімі жүргізіледі. Сәйкестендірудің сәтті болуы нәтижесінде ЖСН (жеке сәйкестендіру нөмірі) жасалады және ЭСҚ (электрондық сандық қолтаңба) жазылған сәйкестендіру картасы беріледі.

Осы жобаны іске асыру мақсатында 2018 жылғы 15 тамызда Қазақстан Республикасында «электрондық резиденттікті» енгізу жөніндегі жол картасы бекітілді. Е-резидент мәртебесін беруге қатысты бизнес-процесті іске қосу 2020 жылдың қаңтарына жоспарланған.

Әлемде е-резиденттікті іске асырып отырған бірінші мемлекет болған Эстонияның тәжірибесі зерделенді. 2014 жылдың соңында бүкіл әлемде алғашқы рет Эстония электрондық резиденттік (е-резидент) жобасын іске асыруға кірісті. Қазіргі таңда Эстонияда е-резидент ретінде тіркелген компаниялар жыл сайын 4,3 млн. еуродан аса көлемде салық төлейді. Бүгінгі таңда 143 мемлекеттің 27 мыңға жуық тұлғалары Эстонияның е-резиденті мәртебесін алған және олар 4270-тен аса компания құрған.

Дүниежүзілік экономикалық форумның бағалауы бойынша туризм секторының бәсекеге қабілеттілігі бойынша 2017 жылы Қазақстан 136 елден 81-ші орынға ие болды, ал тіркелген ұялы телефондар саны сияқты көрсеткіш халықтың санының бір жарым есе дерлік [6]. Осылайша, ұялы байланыс және мобильдік қосымшалар арқылы қызметтерді жылжыту үшін қолайлы орта жасалады.

Әдебиеттер тізімі

1. Кин Ш. Мобильді туризм [Элект. ресурс]. – URL: Forbes.kz – 2015 (Қараст. күні: 13.10.2018)
2. UNWTO Дүние Жүзілік Туристік Ұйымның есебі 2016 [Электр. ресурс] – URL: <http://www2.unwto.org/ru/home> (Қараст. күні: 13.10.2018)
3. Forbes.kz. Қазақстандық туризм нарығы қандай жағдайда // Forbes Қазақстан. – 2015
4. The Global Competitiveness Report 2016-2017. – Жаңа Зеландия: Дүние Жүзілік экономикалық форум, 2016
5. Қазақстандағы мобилді бағдарламалардың 2017 жылғы рейтингі, 2017. – URL: <http://akib.kz/result2017> (Қараст. күні: 15.10.2018)
6. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. – Женева: Дүние Жүзілік экономикалық форум, 2017

Д.А. Сейдуалин, М.Г. Маулен

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Использование цифровых технологий в индустрии туризма и сервиса

Аннотация. В данной статье рассматриваются перспективы продвижения туристических услуг с использованием мобильной связи и Интернета. Изучен опыт Эстонии, которая является первой страной в мире, внедряющей электронную резиденцию - запущена программа «Электронный резидент», которая позволяет оптимизировать доступ к туристам из-за рубежа. В связи с этим следует доработать портал «Kazakhstan.travel» в части следующего функционала: разработать функцию онлайн покупки и бронирования билетов на предстоящие доступные мероприятия, а также места размещения и места питания; разработать функцию, позволяющую туристам и другим гражданам, воспользовавшимся услугой, оставлять отзыв через портал. В свою очередь это даст возможность мониторинга деятельности организаций, оказывающих услуги в сфере туризма, и отбора лучших для продвижения или оказания им помощи в дальнейшем. Рассмотрены инновационные экосистемы в государственной программе «Цифровой Казахстан».

Ключевые слова. Цифровизация, интернет, инновация, портал, Е-туризм, е – резидент.

D.A. Seidualin, M.G. Maulen

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The use of digital technologies in tourism industry and services

Abstract. This article reviews the development of promotion of tourism services via mobile communications and the Internet. The experience of Estonia, which is the first country implementing e-residency in the world, was explored, and the «E-resident» program is launched and thus optimizes access to tourists from abroad. To finalize

the portal «Kazakhstan.travel» in terms of functionality: - to develop a function of online purchase and booking of tickets for the upcoming events, accommodation, places of food; - to develop a function that allows tourists and other citizens to use the service through the portal to leave a review. In turn, this will provide an opportunity to monitor the activities of organizations providing services in the field of tourism, and choose the best to promote or assist them in the future. Innovative ecosystems in the state program «Digital Kazakhstan».

Key words. Digitalization, internet, innovation, website, E- tourism, e-residence.

References

1. Kin Sh. Mobile tourism. – URL: Forbes.kz. – 2015. (Accessed: 13.10.2018)
2. UNWTO Annual Report 2016. Available at: <http://www2.unwto.org/ru/home> (Accessed: 13.10.2018).
3. Forbes.kz. Kakie nastroenija carjat na kazahstanskom rynke turizma // Forbes Kazakhstan. – 2015.
4. The Global Competitiveness Report 2016-2017(World Economic Forum, Switzerland, 2016).
5. Rejting mobil'nyh prilozhenij Kazahstana 2017. 2017. Available at: <http://akib.kz/result2017> (Accessed: 15.10.2018).
6. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. – Geneva: World Economic Forum, 2017.

Авторлар туралы мәлімет:

Сейдуалин Д.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, туризм кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Мәулен М.Г. – туризм кафедрасының 1 курс магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Seidualin D.A. – Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of the Tourism Department , L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Maulen M.G. – Master Student Department of Tourism, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 50-55 б.
Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 50-55 pp.
<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

XFTAP 06.71.57

Б.Ұ. Сыздықбаева¹, Ж.С. Раимбеков²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹syzdykbaeva_bu@enu.kz, ²raimbekov_zhs@enu.kz)

Аймақтық деңгейде туризмді дамытудың кластерлік саясаты

Аннотация. Мақалада Қазақстандық туристік кластердің территориялық сегментінің бірі Ақмола облысы туризм индустриясының даму стратегиясы зерттеледі.

Зерттеу барысында туризм индустриясын ұйымдастыруының басымды бағыттары белгіленді; туризм индустриясын дамыту шараларының артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілді; аталған саланың өңірдегі кәсіпкерліктің бәсекелестік артықшылықтарын сипаттайтын детерминанттар жүйесі анықталды.

Аймақтық деңгейде кластерді дамытудың негізгі бағыттары анықталды: кластерді институционалдық дамытуға көмек; кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруына бағытталған жобаларды қолдау механизмдерін дамыту; кластердің дамуына қолайлы жағдай жасау.

Аймақтық деңгейде туризмді дамыту стратегиясын жүзеге асыруға ұсыныстар берілді – рекреациялық және инвестициялық тартымдылығы жоғары мүмкіншілігі бар аймақ ретінде дамыту. Туристік индустрияны қалыптастыру облыстың даму стратегиясының механизмдерінің бірі болады.

Түйін сөздер. Туризм, қонақжайлық индустриясы, кластер, Қазақстан

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-50-55>

Кіріспе. Қазақстан Республикасының даму стратегиялық жоспарында туризм бөлек кластер және экономикалық дамудың ұлттық басымдыққа ие саласының бірі ретінде қарастырылады, сондай-ақ ол - ел экономикасы әртараптануының негізгі драйвері.

Біздің ел өзінің кең ауқымымен географиялық орналасу тұрғысынан Еуропа мен Азияның сауда қатынасы ортасында тиімді жолда орналасуы, қазіргі таңға дейін сақталған бай мәдени-тарихи мұрасы мен дәстүрлерінде туризмді сәтті дамыту үшін барлық негіздерге ие.

Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасында алты мәдени-туристік кластер құру қарастырылған:

1. «Астана –Евразия жүрегі» – Астана қаласы негізінде;
2. «Алматы – Қазақстанның еркін мәдени аймағы» – Алматы қаласы мен Алматы облысы аудандарын біріктіретін кластер;
3. «Алтай інжуі» Шығыс Қазақстан облысының солтүстік және шығыс бөліктерінен тұрады. Кластер орталығы Өскемен қаласы болады;
4. «Ұлы Жібек жолын жаңғырту» Қызылорда облысының орталық және шығыс бөлігін, Оңтүстік Қазақстан облысының оңтүстік-шығыс және солтүстік-батыс бөлігін және Жамбыл облысының оңтүстік-батыс бөлігін қамтиды;
5. «Каспий қақпасы» Маңғыстау облысын толықтай және Батыс Қазақстан мен Атырау облысының аудандарын қамтиды. Кластер орталығы Ақтау қаласы болады;
6. «Табиғат пен көшпелі мәдениет бірлігі» Ақмола және Қарағанды облыстарын, Солтүстік Қазақстан облысының оңтүстік-батыс бөлігін және Павлодар облысының батыс бөлігін қамтиды. Кластердің орталығы Бураба» курорттық аймағы болады.

Тұжырымдама туристік кластердің болашағы зор аудандарында кәсіпкерлік қызметті дамытуға көмектесуді қарастырады.

2025 жылға қарай туризм саласы ұлттық экономиканың бірден бір құраушы негізі болуы тиіс, оның ЖІӨ-дегі үлесі 8% дейін өсуі қажет (2016 жылы - 0,9%) [1].

Мақсат. Зерттеу жұмысының мақсаты туризмді дамыту стратегиясын аймақтық деңгейде анықтау (қонақжайлық индустриясы мысалында) болып табылады.

Міндеттер. Осы үшін келесідей мәселелердің шешімі қарастырылды: қонақжайлық индустриясы кәсіпорыны позициясын бағалау; кәсіпорын қызметінің даму болашағын бағалау; аймақта қонақжайлық индустриясын дамыту стратегиясы бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Қолданған әдістер. Зерттеу барысында маркетингтік талдау әдістері қолданылды: сауалнама және интервью, статистикалық талдау әдістері.

Талқылау және нәтижелер. Біз Ақмола облысы үлгісінде Қазақстанның туризмі мен қонақжайлылық индустриясын дамыту жағдайында мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары жүзеге асыратын [2] кластерлерді дамытуға жәрдемдесудің негізгі бағыттарын қарастырдық.

Аудандағы туризм стратегиясының басты мақсаты – қазақстандық және шетелдік тұтынушыларға қызмет етуге кең мүмкіндік беретін жоғары тиімділікке ие туристік кешен құру. Бұл туристік индустрия кәсіпорындары мен ұйымдарының қызметі нәтижелерінің тиімділігін арттыру, ресурстарды (материалдық, қаржылық, кадрлық, ақпараттық) тиімді бөлу, сондай-ақ жаңа технологияларды, жүйелер мен осы қызметке байланысты үрдістерді қолдану және құру циклін қысқарту. Стратегиялық мақсаттар өзара байланысты және олардың әрқайсысы аудан экономикасымен туризм индустриясы арасында қарым-қатынас орнату тұрғысынан жеке маңызға ие.

Аймақтық деңгейде туристік индустрияны дамытудың келешек мүмкіндітері барлық тараптарды қамтитын және даму мақсаттарына қол жеткізу үшін жағдай жасау үшін кәсіпкерліктің өзара байланысты салаларының біртұтас жүйесін құруды және дамытуды қамтамасыз етуі тиіс.

Қонақжайлылық индустриясында ұйымдар мен кәсіпорындардың позицияларын бағалау үшін, біздің ойымызша, стратегиялық топтардың әдіснамасын пайдалануға болады [5, 463 б.]. Бұл кәсіпорынға осы саладағы бәсекелестікті жалпы бейнесін көруге және сыртқы жағдайлар өзгерген жағдайдағы ұйымдардың бәсекелестік позициясын болжауға мүмкіндік береді. Ақмола облысы нарығында қонақжайлық ұйымдарының қызметін бағалау үшін стратегиялық топтардың әдіснамасын пайдаланамыз. Ол үшін стратегиялық топтардың картасын құру мақсатында келесі сипаттамаларды таңдаймыз: баға, комиссия, ұсынылатын қызметтер жиынтығы (О - орналастыру, Т - тамақтану, К - көлік, С - клиенттің өтініші бойынша сервис, СС – клиенттің ескертуінсіз қызмет көрсету).

Бәсекелес фирмалар қай қызметке машықтанған, нарық түрімен жиынтықта осы сипаттамаларды балдық бағалай отырып, стратегиялық топтар картасын құруға болады (1 кесте).

1-кесте

Ақмола облысының қонақжайлық ұйымдарының негізгі сипаттамалары

Сипаттамалар	Қонақжайлық ұйымдары				
	1 топ	2 топ	3 топ	4 топ	5 топ
Баға, доллармен	600-700	700-800	800-900	900-1000	от 1000
Комиссиялар	төмен	төмен	орташа	жоғары	жоғары
Қызмет, тауар, жұмыс кешені (баллдар)	2 (О, Т)	3 (О, Т, С)	3 (О, Т, К)	4 (О, Т, К, С)	4 (О, Т, К, С, СС)
Нарық	жергілікті	аймақтық	аймақтық	ұлттық	халықаралық
Ескерту: Қонақжайлылық индустриясының нарығын зерттеу негізінде					

1-кестеде келтірілген деректерді пайдаланып, аталған ұйымдарды топтаймыз:

I - жергілікті нарықта жұмыс жасайтын және табысы төмен тұтынушыларға бағытталған ұйымдар (мотельдер, лагерьлер және т.б.). Клиенттеріне орналасу және тамақтану қызметін ұсынады;

II - аймақтық нарықта жұмыс жасайтын және орташадан төмен табысты тұтынушыларға бағытталған ұйымдар («Светлый» пансионаты, «Пансионат «Жумбақтас» ЖШС, «Көкшетау қонақ үйі» ЖШС, «Достық» қонақ үй кешені және т.б.), клиенттеріне шағын ыңғайлылыққа ие орналасу және тамақтану қызметін ұсынады;

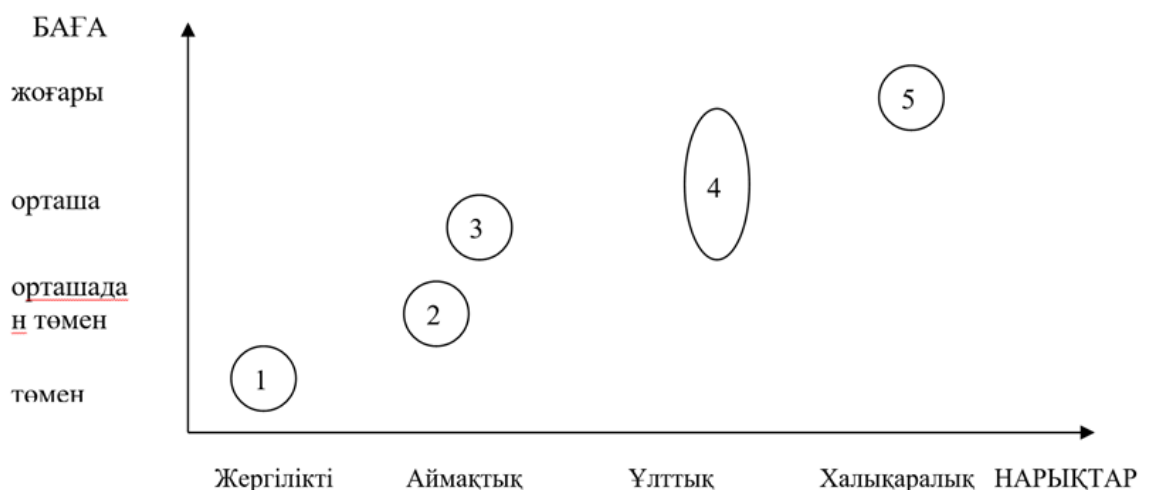
III - аймақтық нарықта жұмыс жасайтын және орташа табысты тұтынушыларға бағытталған ұйымдар («АқЖелкен» пансионаты, «Ақмолатурист» АҚ, «Полет Бурабай» демалыс базасы, «Евразия» пансионаты, «Теремок» отелі және т.б.), клиенттерінің өтінішіне орай шағын сервис, орналасу және тамақтану қызметін ұсынады;

IV - ұлттық нарықта жұмыс жасайтын, орташа және жоғары табысты тұтынушыларға бағытталған ұйымдар («Санаторий «Оқ-Жетпес» АҚ, «Санаторий «Зеленый Бор» ЖШС және т.б.), келесідей қызметтер ұсынады: О, Т, К, С;

V – ұлттық және халықаралық нарықта жұмыс жасайтын және жоғары табысты тұтынушыларға бағытталған ұйымдар («Санаторий «Оқ-Жетпес» АҚ, ОАО «Щучинский санаторий» («Жерұйық»), «Самал» отелі және т.б.), келесідей қызметтер ұсынады: О, Т, К, С, СС.

Осыған байланысты барлық ұйымдар тек III-V тобының қонақ үйлері жетекші орын алады деуге болады, өйткені олар қызметтердің толық жиынтығын ұсынады, орташа табысты тұтынушылармен жұмыс істейді, туристік агенттіктерге жоғары комиссиялар ұсынып, табысы төмен клиенттерді тарту үшін мүмкіндігінше бағаларды төмендетеді.

Осы мәліметтер негізінде стратегиялық топтар картасын құруға болады (сурет 1), келесідей шартты мәндер қолданып: «мотелдер» - 1, «Светлый» - 2, «Евразия» - 3, «Евразия-Делюкс» ЖШС - 4, «Оқ-жетпес» - 5.

1-Сурет – Стратегиялық топтар картасы

Тұтынушылардың бәсекеге қабілеттілігін талдай отырып, біз «Евразия-Делюкс» ЖШС-нің мысалында орташа табысты тұтынушылардан табысы жоғары тұтынушылар деңгейіне көшу үрдісі ретінде көре аламыз. Егер біз бәсекелестікті ауыстыру қызметтерін қарастыратын болсақ, ұйымдар ұқсас қызметтерге назар аударып, бағасын, жаңалығын және сапасы есебінен өз өнімдерін жақсартуы керек.

Бұрынғы зерттеулердің нәтижесі бойынша [4] Ақмола облысында туризмді одан әрі дамыту инфрақұрылымды дамытуды, кәсіпкерліктің осы саласына қатысты саясатты қайта қарауды, қызметтерді дамыту үшін коммуникациялық құралдарды пайдалануды талап етеді, бұл кешенді дамуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері Ақмола облысында туризм және қонақжайлылық индустриясын қолайлы жағдайларда дамыту перспективалары бар екенін көрсетті. Сонымен қатар, аймақтағы қонақжайлылықтың кәсіпкерлік кешенін құру меншік иелерінің жеке жауапкершілігін және жаңа бизнеспен бірге жүретін жеке тәуекелді көздейтіндігін ескеру қажет. Оларды дамыту және ұзақ мерзімді перспективада өсуі нарықтық өзгерістерді алдын-ала болжау және олардың ұйымдастырушылық құрылымын клиенттердің қажеттіліктеріне бейімдеуге байланысты.

Аймақта қызмет етуші субъектілердің қызығушылықтарын тұтас біріктіретін экономикалық байланыстар жүйесін құру қажет. Ол үшін ынталандыру, қаржыландыру және логистикалық жүйелерін пайдалануға болады. Осылайша, жергілікті салық бөлігіндегі салық жеңілдіктері мүмкіндіктері олардың орналасқан жеріне белсенді көмек көрсететін субъектілерге ең қолайлы халықты көрсетуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік және жергілікті билік органдарының қолдауымен шетелдік және қазақстандық инвесторларды тартуға болады. Бұл салада қонақжайлық индустриясын дамытуды жеделдету үшін екі қор көзі ұсынылады: сыртқы және ішкі инвестициялар. Ішкі инвестицияларды ынталандыру әдістері аумақтың ішкі әлеуетін (табиғи ресурстар, өндіріс, көлік, байланыс, еңбек) жандандырумен байланысты.

Осыған байланысты өңірлік дамуды реттеудің ықтимал әдістеріне мыналар жатады: тікелей мемлекеттік реттеу, кәсіпкерліктің осы саласын ынталандыру және шағын және орта бизнесті нығайту.

Ақмола облысындағы қонақжайлылық индустриясын талдау республикалық көрсеткіштермен салыстырғанда оның өсу қарқыны төмен екенін көрсетті [6]. Алайда, бұл қызмет көрсету кешені бәсекелестік артықшылықтардың детерминанттары, ұсынылған өнімдердің саралануы және биліктің тиісті мемлекеттік қолдауымен одан әрі дамыту үшін қажетті айнымалылармен сипатталады.

Тәжірибе көрсеткендей, Ақмола облысында кәсіпкерліктің осы саласын дамытуды үйлестіретін кез-келген ұйымды бөліп шығару мүмкін емес. Қонақжайлық индустриясының барлық ұйымдары мен кәсіпорындары өз бетінше жұмыс істейді. Олардың қызметі әрқашан аумақтың мүдделеріне сәйкес келмейді. Бұл келіспеушілік, бір жағынан, еңбек ресурстарына қажеттілікті, қаржы ресурстарын пайдалануды анықтауда, ал екінші жағынан, аумақтық ынтымақтастық жағдайында, өнімді емес саланы дамыту және т.б. сияқты көрінеді. Осы сервистік кешенді дамыту стратегиясын әзірлеу кезінде экономикалық және әлеуметтік аспектілерді есепке ала отырып, кәсіпорындардың, салалардың және аумақтардың мүдделерінің дәйектілігі болуы керек. Осылайша, өңірдің біртіндеп дамуы жұмыс орындарының санын ұлғайту және келушілер үшін тиісті инфрақұрылымды дамыту мақсатында қаралады. Және тағайындалған пункттің инфрақұрылымын басқа салалардан пайда алуға мүмкіндік беретін етіп ұйымдастыру қажет.

Осыған байланысты, біздің ойымызша, қонақжайлылық индустриясын дамытудың келесі стратегиясын ұсынуға болады: аумақтың параллель дамуы рекреациялық және инвестициялық тартымдылық орны бар. Дәстүрлі модельдерден айырмашылығы, бұл опция ірі бастапқы инвестицияларды талап етпейді, бірақ аймақ дамып келе жатқан, соның ішінде шағын және орта кәсіпорындарға қаржы ресурстарын бірге-бірте құюды көздейді.

Бизнестің осы саласының кәсіпорындары мен ұйымдарының, қонақжайлылық индустриясының субъектілерінің мүмкін болатын іскерлік белсенділігінің болжамды құндылықтарын зерттеу олардың өсуін көрсетті. Тиісінше, өнімнің (қызмет көрсетулердің, тауарлардың, жұмыстардың) күтімі мен жеткізілуі артады [6]. Демек, қонақжайлылық индустриясында тікелей және жанама жұмыс істейтін кәсіпорындардың саны өсіп келеді.

Келушілердің санының артуы жергілікті билік органдарын қонақжайлық индустриясының кәсіпорындары мен ұйымдарын дамытуға және қолдауға ынталандырады. Кәсіпкерліктің әртүрлі кәсіпкерлік қызметтің осы саласының қызметтері, жұмыстары мен тауарлары әртараптандырылған және дамыған салалары бұған жауап береді. Қонақжайлық индустриясының субъектілерінің түрлі санаттары бойынша аймаққа қызығушылықты арттыру осы саланың элементтерін дамытумен бірге жүруі керек. Дамудың басында аймаққа адамдарды жеткізу бойынша жетекші көлік автокөлік желісі болады, өйткені басқа көлік құралдары жақсы дамымаған. Осыған байланысты, аймақта мамандандырылған автомобиль турларының дамуын ұсынуға болады.

Алдында зерттелгендей [3], аймақтағы туризмді дамытумен қатар аймақтың экономикасына, өңдеу және қызмет көрсететін кәсіпорындарға да инвестициялар өсуде.

Бұл үшін барлық жағдайлар бар: туризмнің дамуын ынталандыратын «Бурабай» арнайы экономикалық аймағының болуы; Астана қаласының және Бурабай ЕЭА есебінен шағын бизнестің дамуы және сату нарығын ұлғаюы. Осы кезеңде Ақмола облысының қонақжайлылық индустриясы нарығында алға жылжу мәселелерін шешу маңызды. Ол үшін белгілі және тартымды аумақтардың деректерін білдіру үшін маркетингтік коммуникация құралдарын пайдалану қажет. Бұл маңызды рөл әр түрлі жарнамалық буклеттер мен жарнамалардың, әсіресе интернетте, шығарылуы мүмкін. Бұдан басқа, қонақжайлылық индустриясын дамыту үшін табысты қаржы және стратегиялық бағытты қамтамасыз ететін әкімшілік әдістерді қолдану қажет. Бұл үшін біз осы бағытта аймақтың дамуына арналған үйлестіруші орган қажет. Аймақтағы тартымды жерлердің дерекқорын құрып, келуге болатын ең қызықты орындармен бірге бірнеше туристік бағыттарды анықтау маңызды.

Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және олардың өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға бағытталған жобаларды қолдау тетіктерін әзірлеу. Атап айтқанда, туристік кластерді дамытудың шарты ретінде инвестициялық қызметті ынталандыру тәсілдерін құру.

Алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу мынадай басым бағыттарды іске асыру арқылы жүзеге асырылады:

- туристік кластердің инвестициялық тартымдылығын арттыру үшін жағдай жасау;
- сыртқы экономикалық қызметті дамыту;
- инвестициялық инфрақұрылымды дамыту;

- жарнамалық және көрме қызметі;
- кадрларды даярлау және қайта даярлау.

Кластерлік бастамаларға қаржылық және мүлікті қолдау құралдарын пайдалануды арттыру мақсатында атқарушы органдар мынадай тетіктерді пайдалануды қамтамасыз етуі тиіс:

- кластерлік көзқарасты орталық деңгейде әзірленген салалық және салалық даму стратегиясына, сондай-ақ мемлекеттік және ведомстволық мақсатты бағдарламаларға, аумақтық даму схемаларына интеграциялауды қамтамасыз ету;

- шағын бизнес субъектілеріне орта кәсіпкерлікке мемлекеттік қолдау көрсету тетіктерін тарату;

- қосалқы мердігерлік тетіктерді дамыту бойынша шаралар әзірлеу және құндылықтар тізбектерін жетілдіру мақсатында отандық кәсіпорындар мен ұйымдардың сапа менеджменті жүйесін енгізуге жәрдемдесу;

- инновациялық және кәсіптік білім беру саласындағы мемлекеттік-жекеменшік серіктестік жобаларына қолданбалы зерттеулердің бәсекеге қабілетті қолдау тетіктерін әзірлеу, кластерлік жобаларды дамытудың алғышарттарын қамтамасыз ету.

Туристік кластерді құру жөніндегі іс-шараларды іске асыру республикалық бюджет, жергілікті бюджеттер, облыстың мүдделі кәсіпорындарының және ұйымдарының меншікті қаражаттары есебінен, банктік заемдар, шетелдік инвесторлардың қаражаттары, басқа да көздер есебінен қамтамасыз етілуі мүмкін.

Жобаларға салынатын инвестициялар мынадай қаржы құралдарын пайдалану арқылы жүзеге асырылуы мүмкін: банктік заемдар, лизинг, концессия, займдар, кәсіпорындардың құрылуы, инвестициялық қорларды құру.

Кластердің дамуына қолайлы жағдайлар жасауды қамтамасыз ету, соның ішінде: кәсіптік білім беру жүйесінің тиімділігін арттыру; инфрақұрылымды дамытуға бағытталған мақсатты инвестицияларды енгізу; салық жеңілдіктерін беру; әкімшілік кедергілерді азайту.

Қорытынды. Бұл бизнестің құрамдас бөліктері арасындағы функционалдық айырмашылықтарға қарамастан, олар бір-бірімен ғана емес, сонымен бірге бүкіл аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына өзара ықпалдасады. Туризмді дамыту стратегиясына сәйкес, Ақмола облысы жергілікті тұрғындар, бизнесмендер мен туристер үшін бастапқыда дамиды. Туристік саланы қалыптастыру аймақтың стратегиялық даму механизмдерінің бірі болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы қаулысы № 406 [Электр. ресурс]. - URL: <http://www.adilet.zan.kz/docs/P1700000406> (Дата обращения: 10.09.2018)
2. Методические рекомендации по реализации кластерной политики в субъектах Российской Федерации. Минэкономразвития России от 26.12.2008 г. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.economy.gov.ru>. - 2009, 28 июля. (Дата обращения: 28.07.2009)
3. Раимбеков Ж.С., Кыдырбекұлы Д.А. Повышение инвестиционной привлекательности и потенциала кластерной системы в туризме // Вестник КазНУ имени Аль-Фараби. Серия экономическая. - 2013. - № 6. - С.88-94.
4. Сыздықбаева Б.У., Раимбеков Ж.С. Исследование стратегии индустрии гостеприимства на региональном уровне для содействия развитию туристического кластера // Китайско-Казахстанское сотрудничество в рамках проекта «Один пояс – Один путь»: Сб. матер. Евро-Азиатского форума экономики и политики. – Шэньян, 2017. – С.13 – 19.
5. Школа И. М., Ореховська Т. М. Менеджмент туристской индустрии: Учеб. пособие. - Черновцы: Книги - XXI, 2005. - 596 с.
6. Raimbekov Zh., Syzdykbaeva B. and etc. Forecast Indicators and Priorities of the Tourism Industry: A Study of Akmola Region, Kazakhstan // Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - Vol. 6. - No.6 - P.386-394.

Б.У.Сыздықбаева, Ж.С. Раимбеков

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Кластерная политика развития туризма на региональном уровне

Аннотация. В статье исследуется состояние развития индустрии туризма в Акмолинской области Казахстана как одного из территориальных сегментов казахстанского туристского кластера.

В ходе исследования установлены приоритетные направления организации индустрии туризма,

преимущества и недостатки развития индустрии туризма, система детерминантов, определяющих конкурентные преимущества данной сферы предпринимательства в регионе.

Выявлены основные направления содействия развитию кластеров на региональном уровне: содействие институциональному развитию кластеров, развитие механизмов поддержки проектов, направленных на повышение конкурентоспособности предприятий, обеспечение формирования благоприятных условий для развития кластеров.

Предложены рекомендации по разработке стратегии развития туризма на региональном уровне - параллельное развитие территории как места с рекреационной и инвестиционной привлекательностью. Формирование туристской индустрии станет одним из механизмов стратегического развития области.

Ключевые слова. Туризм, предпринимательство, кластер, Казахстан.

B.U. Syzdykbayeva, Zh.S. Raimbekov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Cluster-based policy tourism development at the regional level

Abstract. The article examines the state of development of tourism industry in the Akmola region of Kazakhstan, as one of the territorial segments of the Kazakhstan tourist cluster.

The study identified priority areas to organize tourism industry; advantages and disadvantages of development of tourism industry; a system of determinants determining the competitive advantages of this area of entrepreneurship in the region.

Main directions for promoting the development of clusters at the regional level are identified: support for institutional development of clusters; development of support mechanisms for projects aimed at improving competitiveness of enterprises; ensuring buildup of favorable conditions for the development of clusters.

Recommendations are proposed for creation of tourism development strategy at the regional level — concurrent development of the territory as a place with recreational and investment attractiveness. The formation of tourism industry will be one of the mechanisms for strategic development of the region.

Keywords. Tourism, entrepreneurship, cluster, Kazakhstan.

References

1. Qazaqstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2023 zhylga deingi tuzhyrymdamasy: Qazaqstan Respublikasy ukimetinin 2017 zhylgy 30 mausymdagı qaulysy № 406 [Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2023] [Electr. resour.]. Available at: <http://www.adilet.zan.kz/docs/P1700000406> (Accessed: 10. 09.2018)
2. Metodicheskie rekomendatzii po realizatzii klasternoi politiki v subektah Rossiiskoi Federatzii. Mineconomrazvitiya Rossii 26.12.2008 g. [Electronni resurs]. Available at: <http://www.economy.gov.ru>. - 2009, 28 iyulya (Accessed: 28.07.2018).
3. Raimbekov Zh.S., Kydyrbekuly D.A. Povyshenie investitsionnoi privlekatelnosti i potentsiala klasternoi sistemy v turizme [Increasing the investment attractiveness and potential of the cluster system in tourism], Vestnik KazNU imeni Al-Farabi. Seriya ekonomicheskaya [Bulletin of the Al-Farabi KazNU. Economic series], (6), 88-94(2013).
4. Syzdykbaeva B.U., Raimbekov Zh.S. Issledovanie strategii industrii gostepriimstva na regionalnom urovne dly sodeistviya razvitiyu turisticheskogo klastera [Research of the hospitality industry strategy at the regional level to promote the development of the tourism cluster], Kitaisko-Kaakhstanskoe sotrudnichestvo v ramkah proekta «Odin po yas – odin put: Sb. mater. Evro-Aziatskogo foruma ekonomiki i politiki [Chinese-Kazakhstan cooperation in the framework of the project “One Belt - One Way”: Collection of materials of the Euro-Asian Economic and Political Forum]. Shenyang, 2017. P.13 – 19.
5. Shkola I.M., Orehovska T. M. Menedzhment turistskoi industrii: Ucheb. Posobie [Tourism Industry Management: Tutorial] (Knigi- XXI, Chernovtzi, 2005, 596 p.).
6. Raimbekov Zh., Syzdykbaeva B. and etc. Forecast Indicators and Priorities of the Tourism Industry: A Study of Akmola Region, Kazakhstan, Mediterranean Journal of Social Sciences, 6(6), 386-394(2015).

Авторлар туралы мәлімет:

Сыздықбаева Б.Ұ. – э.ғ.д., «Туризм» кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Раймбеков Ж.С. - э.ғ.д., «Экономика» кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Syzdykbayeva B.U. - Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Tourism, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Raimbekov Zh.S. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Economics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

ФИНАНСЫ FINANCE

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 56-62 б.

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 56-62 pp.

<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

МРНТИ 06.73.02

А.Б. Мукушев¹, Г.Ж. Есенова¹, Б.А. Досалиев², С.Б. Мукушев³, Б.А. Адильбекова¹

¹ АО «Финансовая академия», Астана, Казахстан

² Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

³ Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

(E – mail: ¹abzal-kz@mail.ru)

Моделирование финансовой пирамиды посредством Mathcad

Аннотация. Актуальность статьи заключается в проведении исследования деятельности финансовых пирамид с позиции финансовой математики, экономики и компьютерной науки.

Цель статьи - раскрытие механизма существования финансовых пирамид и анализ динамики изменения их параметров на основе междисциплинарного исследования.

Задачи статьи заключаются в следующем: изучение деятельности финансовой пирамиды АО «МММ»; создание численной модели данной финансовой пирамиды посредством пакета прикладных программ Mathcad; исследование динамики параметров финансовой пирамиды посредством методов финансовой математики.

Методами исследования служили междисциплинарный подход, численный метод, математическое и компьютерное моделирование, анализ и синтез, обобщение результатов.

Результаты исследования: авторами проведен анализ финансовой деятельности коммерческих структур (банков, фирм и др.), создана численная модель финансовой пирамиды, занимающейся эмиссией ценных бумаг и определены условия развития и краха финансовой пирамиды.

Обсуждение и заключения: Численная модель финансовой пирамиды приблизительно характеризует основные математические закономерности данного финансового проекта. Исследована финансовая пирамида АО «МММ». Этот финансовый проект развивался и потерпел крах по сценарию, описанному в численной модели финансовой пирамиды.

Ключевые слова. Финансовая пирамида, эмиссия ценных бумаг, пакет прикладных программ Mathcad, банкротство финансовой пирамиды, финансовая математика.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-56-62>

Введение. На заре 90-ых годов прошлого века прокатилась волна финансовых махинаций, которые были спровоцированы финансовыми пирамидами, такими как «МММ», «Телемаркет», «Тибет», «Хопер-инвест», «РДС», «Смагулов и К» и другие. От них пострадало большое количество людей России и Казахстана. Однако финансовые пирамиды оказались «живучими», они появляются и ныне в различных регионах Республики Казахстан и других государствах. Это связано с тем, что деятельность финансовых пирамид пока недостаточно изучена.

Финансовая пирамида - ситуация, возникающая в связи с привлечением денежных средств от вкладчиков (инвесторов) в некоторый проект, когда текущая доходность проекта оказывается ниже ставки привлечения инвестиций (денег вкладчиков), и тогда часть выплат по вкладам инвесторов производится не из прибыли проекта, а из средств новых инвесторов. Закономерным итогом такой ситуации является банкротство проекта и убытки последних инвесторов.

В работах [1-2] проанализированы и определены основные понятия финансовой пирамиды; выведена рекуррентная формула для расчета собираемой финансовой пирамидой суммы денег; рассмотрены различные сценарии изменения количества клиентов финансовой пирамиды (включая дискретный, непрерывный и стохастический случаи) и установлены основные закономерности деятельности финансовых пирамид на основе математического анализа их моделей.

В работе [3] показана возможность существования финансовых пирамид в случае рационального поведения всех участников рынка. Авторы отмечают, что этот случай маловероятен в связи со стохастичностью данного финансового процесса.

В работах [4,5] предоставлена компьютерная программа в среде Mathcad, посредством чего можно моделировать финансовую деятельность финансовой пирамиды.

Субъектами финансовой пирамиды могут быть коммерческие банки, частные компании, акционерные общества, микрокредитные организации и другие финансовые негосударственные учреждения.

Отметим, что на сегодняшний день хорошо исследованы математические модели различных финансовых пирамид с позиции математического анализа, но оказалось мало работ, посвященных применению численных методов на основе компьютерной техники.

Нами был исследован один из видов финансовых пирамид, занимающихся эмиссией ценных бумаг.

1. Финансовая деятельность коммерческих структур (банков, фирм и др.)

Остановимся на работе банков. Банковская система любой страны покоится на *трех* фундаментах. Первый фундамент - число $P1$ - плата за кредит. Если человек берет в банке сто тенге – он в конце года должен вернуть $100 + P1$ тенге. Второй фундамент - число $P2$ - процент по вкладу. Если человек положил в банк сто тенге – он получит в конце года $100 + P2$ тенге. Разница между первым и вторым числом ($P1 > P2$) заставляет банки прибыльно работать. Третий фундамент - число $P3$, заставляющий людей нести деньги в банк - это величина инфляции. В нормальной экономической ситуации низкий уровень инфляции и не очень высокая плата за кредит держат в узких рамках процент по вкладу:

$$P1 > P2 > P3. \quad (1)$$

В условиях Республики Казахстан $P1 = 15\%$; $P2 = 12\%$; $P3 = 8 - 9\%$. В нашей республике временами появляются некоторые коммерческие финансовые структуры, обещающие людям баснословный процент по вкладу, что приводит к потере простыми людьми немалых денег. Всем известно судебное разбирательство над ТОО «КазРосИнвестПроект» (г. Кокшетау), которое обещало людям 400 % прибыли по вкладу за месяц! Закрыт Валют-Транзит-банк, грубо нарушающий соотношение (1). Банк строил свою работу по такому соотношению $P2 > P1 > P3$, что превратился по сути в финансовую пирамиду.

2. Численная модель финансовой пирамиды, занимающейся эмиссией ценных бумаг

В качестве объекта исследования выступает финансовая кампания АО «МММ», которая существовала в России в девяностые годы прошлого века. Эта компания занималась продажей собственных акций. Приступим к моделированию этой финансовой пирамиды посредством пакета прикладных программ Mathcad. Mathcad-овская программа написана жирным курсивом (например: $N:=1000000$, $\text{Расход}:=30000$) [6,7].

1. Исходные данные. В городе, где строится пирамида МММ, миллион жителей ($N:=1000000$).

Каждый день из кассы уходит некоторая сумма на текущие расходы по поддержанию пирамиды в рабочем состоянии (реклама, зарплата персоналу, аренда офиса и т.п.). Допустим, эти ежедневные расходы составляют $\text{Расход}:=30000$ рублей.

Многие экономические явления (кризисы, банкротства) прокатываются волнами. За волной купивших акции идет волна желающих их продать - вернуть свои вложенные деньги и причитающиеся дивиденды. Здесь мы также упростим модель и будем считать, что волна, продающих акции, отстает от волны их купивших на 50 дней ($\text{Время}:=50$). Считаем, что в одном финансовом акте человек купит либо продает только одну акцию.

Среди жителей города возникает ажиотаж, подогреваемый нижеприведенной таблицей курсов

акции (таблица 1). Коэффициент пропорциональности (мы его условно назовем *коэффициентом ажиотажа* - KA) от уровня инфляции, от рекламы, от наличия других параллельных пирамид, от срока, прошедшего с момента шумного краха предыдущей пирамиды и т.д. ($KA := 10^{-7}$). Объявляется о выпуске акций (билетов) номиналом в 100 рублей со следующим курсом продажи P и покупки K : Из таблицы 1 видно, что купленная акция может дать дивиденд в 723% годовых при номинальной своей цене в 100 рублей. Если уровень инфляции достаточно высок, то люди верят в реальность таких огромных дивидендов и пирамида растет.

Таблица 1

Характеристика	Значения							
Количество дней, прошедших с начала эмиссии акций	1	2	3	...	51	...	365	...
Продажа (руб)	105	107	109	...	205	...	833	...
Покупка (руб)	100	102	104	...	200	...	828	...

Есть еще одна группа людей, получающая деньги определенного количества от кассы. Это - организаторы пирамиды, имеющие свой «доход», что выражается в том, что из кассы ежедневно изымается один процент: $\text{Доход} = 1\%$

2. Состояние на 1-й день. Количество денег в кассе пирамиды на D -ый день будем обозначать M_D . Разумеется, чтобы организовать пирамиду, организатор должен вложить в неё стартовый капитал. Пусть эти вложения составляют десять миллионов рублей, и именно эта сумма находится в кассе на первый день (начальный капитал в рублях): $M_1 := 10000000$.

Число купивших акций в первый день $NK_1 := 10$.

Общее число купивших акций на первый день (т.е. в начале первого дня) $SNK_1 := 0$.

3. Моделирование развития финансовой пирамиды. Нам следует моделировать динамику числа покупателей и продавцов акций.

NK_D - число акций, купленных в $(D+1)$ -й день, где $D := 1 \dots 365$. SNK_D - общее число акций, купленных на $(D+1)$ -й день.

Оказывается, что количество купивших каждый день прямо пропорционально произведению двух величин: произведению числа людей, которые уже купили акции, на число людей, которые ещё не покупали акции:

$$NK_{D+1} := KA \cdot (N - SNK_D) \cdot SNK_D$$

С другой стороны, общее число акций, купленных на $(D+2)$ -й день, равно сумме общего числа акций, купленных на $(D+1)$ -й день и числа акций, купленных в $(D+1)$ -й день:

$$SNK_{D+1} := SNK_D + NK_D$$

На языке программирования MathCAD эти процедуры записывают так:

$$\begin{pmatrix} NK_{D+1} \\ SNK_{D+1} \end{pmatrix} := \begin{bmatrix} KA \cdot (N - SNK_D) \cdot SNK_D \\ SNK_D + NK_D \end{bmatrix}$$

Формулы в нашей модели финансовой пирамиды (два выражения, охваченные скобками) позволяют рассчитать число акций (NK), которые будут проданы завтра $(D + 1)$, опираясь на сегодняшние (D) цифры.

Число акций, проданных в (D+1) –й день:

$$NP_{D+1} := \text{if}(D \leq \text{Время}, 0, NK_D - \text{Время})$$

На рис.1 представлено графическое решение модели финансовой пирамиды. Здесь изображены волны покупателей (красный график) и продавцов (синий график) акций.

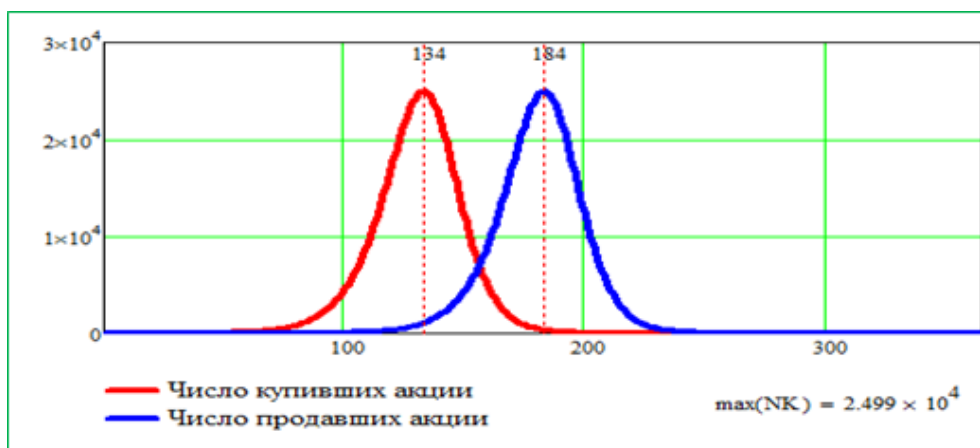

Рисунок 1

Сначала купивших акции мало, и процесс распространения информации об акциях идёт довольно медленно. Своего пика он достигнет на 134-й день, когда численность купивших акции и не купивших их будет примерно поровну. Затем он пойдёт на спад.

4. Динамика изменения количества денег в кассе (руб.). Динамику изменения курсов продажи и покупки акций в зависимости от D (дни в году) обозначим через функции

$$P(D) := 105 + 2(D-1) \text{ и } K(D) := 100 + 2(D-1), \text{ где } D := 1 \dots 365.$$

Люди, покупающие акции, приносят деньги в кассу. Люди, акции сдающие, забирают деньги из кассы. Количество денег в кассе в (D+1) –й день:

$$M_{D+1} := M_D + NK_D \cdot P(D) - NP_D \cdot K(D) - \text{Расход} - \text{if}(M_D > 0, \text{Доход} \cdot M_D, 0)$$

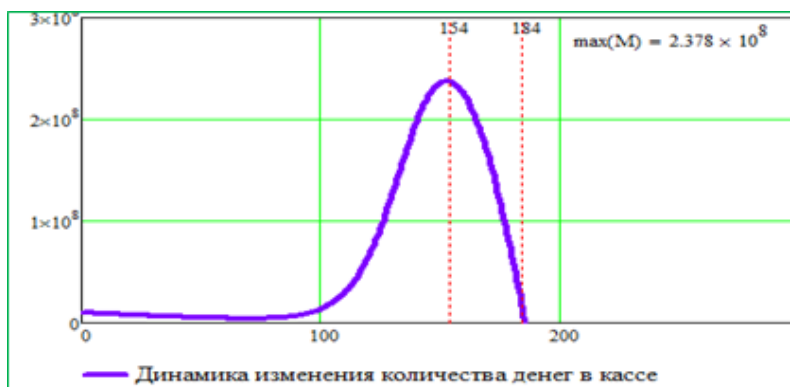

Рисунок 2

На 154-й день после старта пирамиды в кассе накапливается максимальная сумма денег (более двухсот миллионов рублей) (рис.2). Этот день будем условно называть «счастливым» днем. Некоторые организаторы в этот день убегают, захватив с собой всю наличность из кассы. На 184 – й день деньги в кассе заканчиваются. Большое количество продавцов акций не могут возратить даже номинальную стоимость (100 руб/акция) этой «ценной бумаги». Курсовая стоимость одной акции в этот день стала 466 руб/акция. Этот день можно называть «черным» днем (или день-икс) для вкладчиков.

5. Динамика изменения дохода организаторов (руб.). Но есть еще одна категория людей, забирающих деньги из кассы. Это организаторы пирамиды, имеющие свою прибыль, что выражается в том, что из кассы ежедневно изымается один процент. Естественно, доход изымается,

если (if) в кассе есть деньги. В 184-й день организаторы получают последний доход. Общий объем дохода на $(D+1)$ –й день:

$$MMM_{D+1} := MMM_D + \text{Доход} \cdot M_D$$

Прибыль на первый день (руб.) $MMM_1 := M_1$. Доход организаторов пирамиды графически отражен на рис. 3.

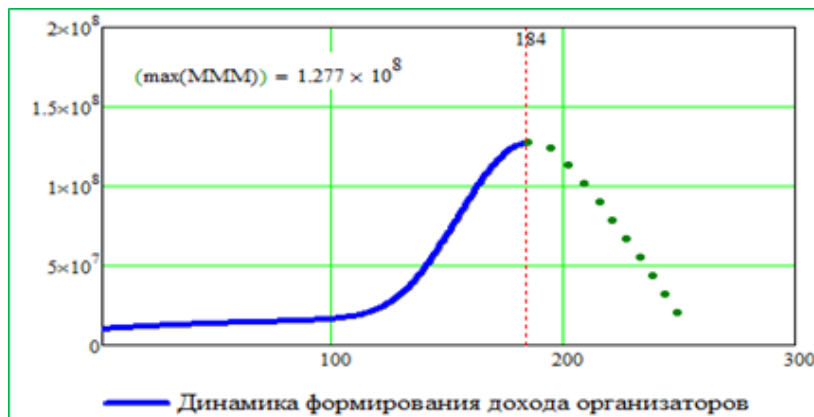

Рисунок 3

Организаторы пирамиды в «черный» день (день - икс) как обычно объявляют банкротство учреждения. Законно объявив банкротство, организаторы становятся состоятельными людьми благодаря доходу, который каждый день перечислялся на их счета. Чистая прибыль организаторов после банкротства пирамиды составляет:

$$\max(MMM) - M_1 = 1,277 \cdot 10^8 - 0,1 \cdot 10^8 = 1,177 \cdot 10^8 \text{ рублей.}$$

Заключение. Вопросы финансовой пирамиды относятся к объектам исследования финансовой математики, применение ее методов чрезвычайно важно в условиях непредсказуемости развития мировой экономики в целом. Финансовые пирамиды исследуются финансовой математикой в качестве объекта финансовых рисков, то есть как маловероятные финансовые проекты [8-9].

Предложенная нами модель приблизительно характеризует основные математические закономерности финансовой пирамиды, которая чаще всего появляется в экономике многих стран. Например, популярное АО «МММ» развивалось и потерпело крах по сценарию, описанному в данной модели финансовой пирамиды.

Проблемы существования различных финансовых пирамид требуют широкого исследования не только математиков и экономистов, а также психологов, социологов, педагогов и других специалистов. Целенаправленное и системное исследование деятельности финансовых пирамид с позиции различных наук, несомненно, способствует повышению финансовой грамотности населения.

Список литературы

- 1 Коваленко А.В., Уртенев М.Х., Чагаров Р.Х. Математическое моделирование деятельности финансовой пирамиды. Часть 1. Основные понятия // Научный журнал КубГАУ. - 2012. - №08(82).
- 2 Коваленко А.В., Уртенев М.Х., Чагаров Р.Х. Математическое моделирование деятельности финансовой пирамиды. Часть 2. Дискретные модели // Научный журнал КубГАУ. - 2012. - №08(82).
- 3 Blanchard, Olivier J., Watson, Mark W., Bubbles, Rational Expectations and Financial Markets. NBER Working Paper. [Электрон. ресурс]. -1982. -№w0945. -URL: <https://ssrn.com/abstract=226909> (Дата обращения: 07.07.2018).
- 4 Димитриада Г.Г. Математические модели финансовых пирамид // [Электрон. ресурс]. 2002. – URL: <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2002/083.pdf>. (Дата обращения: 07.07.2018).
- 5 Очков В. Mathcad 14 для студентов, инженеров и конструкторов. – Санкт – Петербург, 2007. – 360 с.
- 6 Салманов О.Н. Математическая экономика с применением Mathcad и Excel. - СПб: БХВ-Петербург, 2003. - 456 с.
- 7 Nelson F. Using mathcad to simplify uncertainty computations in a laboratory course // Computer Applications in Engineering Education. - 2014. – Vol. 23. -№ 2.- P. 250-257.

8 Финансовая математика: Математическое моделирование финансовых операций. – Учебное пособие / Под ред. В.А.Половникова и А.И.Пилипенко. – М.: 2004. – 360 с.

9 Малыхин В. И. Финансовая математика: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - 237 с.

А.Б. Мукушев¹, Г.Ж. Есенова¹, Б.А. Досалиев², С.Б. Мукушев³, Б.А. Адильбекова¹

¹ «Қаржы академиясы» АҚ, Астана, Қазақстан

² Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

³ Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

Қаржы пирамидасын Mathcad ортасында моделдеу

Аннотация. Мақаланың өзектілігі мынада: қаржы пирамидасының іс-әрекеті қаржы математикасы, экономика және компьютерлік ғылымдар тұрғысынан зерттелді.

Мақаланың мақсаты: қаржы пирамидасының пайда болу механизмін ашу және әртүрлі ғылымдар тұрғысынан оны сипаттайтын параметрлердің өзгеру динамикасын зерттеу.

Мақаланың міндеттері: Қаржылық пирамида АО «МММ»-нің іс-әрекетін талдау; MathCAD ортасында қаржылық пирамиданың сандық моделін жасау; қаржылық пирамиданы сипаттайтын параметрлердің динамикасын қаржылық математика әдістері көмегімен зерттеу.

Зерттеу әдістері: әр түрлі ғылымдар әдістері, сандық әдіс, математикалық және компьютерлік модельдеу, анализ және синтез, нәтижелерді жалпылау.

Зерттеу нәтижелері: авторлар әр түрлі коммерциялық құрылымдардың (банктер, фирмалар және т.б.) қаржылық іс-әрекеттерін талдады; бағалы қағаздарды шығарып сатумен айналысатын қаржылық пирамидалардың сандық моделі құрылды; қаржылық пирамидалардың пайда болуы, дамуы және жойылуының шарттары анықталды.

Түйін сөздер. Қаржылық пирамида, бағалы қағаздар эмиссиясы, MathCAD қолданбалы программалар пакеті, қаржы пирамидасының банкротқа ұшырауы, қаржылық математика.

A.B. Mukushev, G.Zh. Esenova, B.A. Dosaliev, S.B. Mukushev, B.A. Adilbekova

¹ Financial Academy, Astana, Kazakhstan

² Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

³ "Turan-Astana" University, Astana, Kazakhstan

Modeling the financial pyramid through the Mathcad

Abstract. The relevance of the article is as follows: a study of the activities of financial pyramids from the position of financial mathematics, economics and computer science.

The purpose of the article is to reveal the mechanism of existence of financial pyramids, Analysis of the dynamics of changes in their parameters on the basis of interdisciplinary research.

The objectives of the article are as follows: Studying the activities of the financial pyramid of JSC "MMM"; to create a numerical model of the financial pyramid through the MathCAD application package; to study the dynamics of the parameters of the financial pyramid through the methods of financial mathematics. The research methods are the following: interdisciplinary approach, numerical method, mathematical and computer modeling, analysis and synthesis, generalization of results.

The results of the research: the authors analyzed the financial activities of commercial structures (banks, firms, etc.), a numerical model of the financial pyramid was created; the conditions for the development and collapse of the financial pyramid are defined.

Discussion and conclusions: The numerical model approximates the basic mathematical regularities of the financial pyramid. One of the popular types of financial pyramid of JSC "MMM" was investigated. This financial project developed and collapsed according to the model of the financial pyramid.

Keywords. Financial pyramid, issue of securities, the application package of MathCAD, the bankruptcy of the financial pyramid, financial mathematics.

References

- 1 Kovalenko A.V., Urtenov M.Kh., Chagarov R.Kh. Matematicheskoe modelirovanie dejatel'nosti finansovoj piramidy. Chast' 1. Osnovnye ponjatija [Mathematical modeling of the activity of the financial pyramid. Part 1. Basic concepts], Nauchnyj zhurnal KubGAU [Scientific Journal of KubSU], 82 (08), (2012).
- 2 Kovalenko AV, Urtenov M.Kh., Chagarov R.Kh. Matematicheskoe modelirovanie dejatel'nosti finansovoj piramidy. Chast' 2. Diskretnye modeli [Mathematical modeling of the activity of the financial pyramid. Part 2. Discrete models], Nauchnyj zhurnal KubGAU [Scientific Journal of KubSU], 82 (08), 2012.
- 3 Blanchard, Olivier J., Watson, Mark W., Bubbles, Rational Expectations and Financial Markets. NBER Working Paper [Electr. recourse]. 1982. №. w0945. URL: <https://ssrn.com/abstract=226909> (Accessed: 07.07.2018).

- 4 Dimitriad G.G. Matematicheskie modeli finansovyh piramid [Mathematical models of financial pyramids]. [Electr. recourse]. 2002. URL: <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2002/083.pdf>. (Accessed: 07.07.2018).
- 5 Ochkov V. Mathcad 14 dlja studentov, inzhenerov i konstruktorov [Mathcad 14 for students, engineers and designers] (Saint – Petersburg, 2007, 360 p.).
- 6 Salmanov O.N. Matematicheskaja jekonomika s primeneniem Mathcad i Excel [Mathematical economics using Mathcad and Excel] (BHV-Petersburg, SPb, 2003, 456 p.).
- 7 Nelson F. Using mathcad to simplify uncertainty computations in a laboratory course, Computer Applications in Engineering Education, 23(2), 250-257 (2014).
- 8 Finansovaja matematika: Matematicheskoe modelirovanie finansovyh operacij. –Uchebnoe posobie / Pod red. V.A.Polovnikova i A.I.Pilipenko [Financial Mathematics: Mathematical modeling of financial transactions. -Uchebnoe Manual / Ed. V.A.Polovnikova and A.I.Pilipenko] (Moscow, 2004, 360 p.).
- 9 Malihin VI Mathematics in economics: Textbook. Manual - M: INFRA-M .: - 2002. - 352 p.

Сведения об авторах:

- Мукушев А.Б.* – PhD (экономика), старший преподаватель АО «Финансовая академия», Астана, Казахстан.
- Есенова Г.Ж.* - кандидат экономических наук, доцент АО «Финансовая академия», Астана, Казахстан.
- Досалиев Б.А.* – кандидат экономических наук, доцент Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан.
- Мукушев С.Б.* – кандидат педагогических наук, старший преподаватель Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан.
- Адилбекова Б.А.* – магистр экономических наук, преподаватель АО «Финансовая академия», Астана, Казахстан.
- Mukushev A.B.* - PhD (Economics), Senior Lecturer, Financial Academy, Astana, Kazakhstan.
- Esenova G.Zh.* - candidate of economic sciences, associate professor of Financial Academy, Astana, Kazakhstan.
- Dosaliev B.A.* - candidate of economic sciences, associate professor Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.
- Mukushev S.B.* - candidate of pedagogical sciences, senior lecturer “Turan-Astana” University, Astana, Kazakhstan.
- Adilbekova B.A.* - Master of economic sciences, lecturer of Financial Academy, Astana, Kazakhstan.

МЕНЕДЖМЕНТ MANAGEMENT

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰҰ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 63-73 б.

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 63-73 pp.

<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

МРПТИ 06.77.61

O.A. Vasilyeva¹, D.O. Yampolskaya², D.I. Turusin²

¹State University of Management, Moscow, Russia

²Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia

(E-mail: ¹olgaav76@mail.ru, ²dyampol@yandex.ru, ³dturusin@gmail.com)

Leadership potential of Russian youth: an inside and outside look

Abstract. The article discusses the main approaches to the development of youth leadership in Russia. Studied the conceptual model of the theoretical foundations of leadership. The current socio-economic situation of the Russian youth is analyzed. The results of the research of leadership potential of the Russian youth are presented. Special attention is paid to the analysis of personal characteristics, values and metaprograms that determine the development of leadership potential. The view from the inside (assessment of young Russians themselves) and the view from the outside (as they see the Russian youth foreigners) were given. The authors propose an approach to the development of leadership potential of youth of the Russian Federation on the basis of branding.

Keywords. Leadership, youth leader, the younger generation, values, characteristics of a leader, metaprograms, Russian Federation, potential, research, branding.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-63-73>

Today in the Russian society there is no formed and successfully reproduced from of a generation to generation unifying national idea. Such an idea would help the young generation to lay the foundation of values for both the individual and social groups, as well as to orient and give stability to the ever-changing political and socio-economic conditions. One of the mechanisms for ideas into the mass's penetration and creation of appropriate values is cultivation of opinion leaders who are able to convey and spread this or that idea in their social environment. To date, there is a high need in the Russian society in training and selection of successful leaders. A special role is being given to the development of youthful leaders, since it is the youth that shapes the future of the country, its social and economic development. Therefore, it is extremely important to define systemic approaches to the training of conscious and progressive youth leaders.

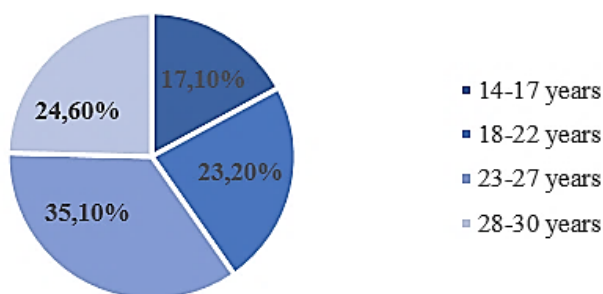
Young people are involved in all spheres of Russian society. However, young leaders do not initiate and implement projects on a state level. The main purpose of this work is to study the characteristics and values of contemporary Russian youth, as well as to understanding the possibilities of a systemic creation of youth leaders in Russian society. The urgency of the problem is also due to the fact that young people today make up 21.5% of the able-bodied population of Russia, who in the near future will be the driving force of the country. Youth as a socially-economically active group in itself is a strategic advantage for the state.

Youth is a socio-demographic group, allocated on the basis of age characteristics, social status and characterized by specific interests and values. [1] Due to the collapse of the country, in a short period of time, the interests and values of the younger generation have changed dramatically. In the 90s, in a difficult period of survival, the country's leadership had priorities other than youth policies. Today the situation has changed dramatically. There is a need for young leaders who have to be identified and educated. Modern youth policies in the Russian Federation are formed and implemented at the federal, regional and municipal levels. Within the framework of this policy, a number of principles are implemented [2]

- the state is responsible for observing the interests of young people;
- young people, in turn, are responsible for the implementation of their constitutional rights and duties in the spheres of state and public life;
- support of youth associations is provided;
- there is a development of public-private partnership and interaction with social institutions of the society;
- state provides the basic volume of services with the help of which young people can develop in various spheres of society.

The main goal of the youth policy of the Russian Federation is to create such conditions so that young people have the opportunity to fulfil themselves, to discover their potential and further integration into society. According to Rosstat, the share of youth in the total population of the Russian Federation for 2016 is 31.5 million people. (21.5%). [3] More than half of the youth, namely 55%, have a job. At the same time, 82% of people in the 25-29 age group work, and 52% of people in the 20-24 age group are employed. Of the adolescents (14-19 years old), only 6% were able to find a job.

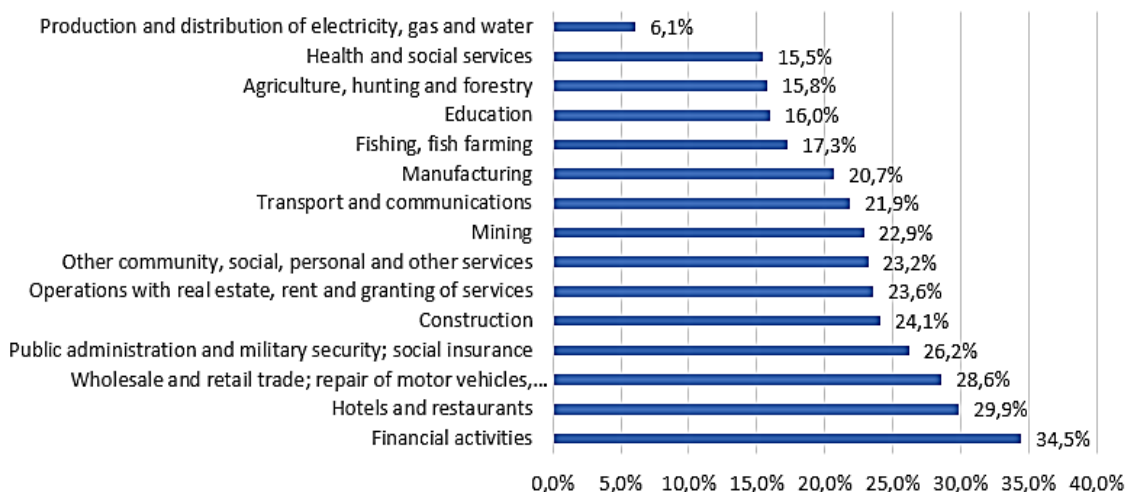
Age structure of Russian young people,
%

Graph 1. Age structure of Russian young people

Young men show to be more eager to work than young women: at the age of 20-24 years 65% of men and 52% of women work or are looking for employment. And at the age of 25-29 years, 95% of men and 80% of women belonging to the labor force work or want to do so. 97% of youth work for hire, and only 3% of young people started their own business. Below is a rating of economic regions by the number of young people employed in them (20-29 years). [4]

Youth in the sectors of economy of the Russian Federation (%)

Graph 2. Youth in the sectors of the Russian Federation (%)

About 430 thousand foreigners aged 18-29 years have a permit for work in Russia. This is 41% of all visitors working in Russia. 25% of Russians who leave the country for the earnings are young people aged 15-29. On average, out of every 10 000 young people eight leave for another country in search of employment. [5] From the data given above, it can be noted that only 3% of the working youth have started their own business. This data indirectly indicates the unwillingness of the youth to take risks, bear responsibility and take the initiative in their own entrepreneurship, i.e. to manifest as a leader. The main distinguishing feature of a young leader from a mature one is the approach to making decisions. Unlike experienced leaders who make decisions based on systematic analysis and rational justifications, the youth leader often makes decisions based on his emotional state. Nevertheless, it is impossible to deny the benefits of youth associated with energy, the desire for independence and creativity.

The main functions of the youth leader include [6]:

1. Organizational function that allows the leader to form a circle of followers around him;
2. Planning function (strategic) expressed in the fact that it is the leader who sets goals and objectives for his followers and determines the desired state of the youth group;
3. Information function (communication) which allows the youth leader to control the flow of information and communications in the group, and also to direct them to achieve goals;
4. Motivational function that provides the youth leader with the tools to achieve goals;
5. Control function that ensures execution of the leader's orders and also allows solving the emerging conflicts in the youth group.

The question of creation of a leader and his values is most often studied in an adult and formed collective, usually in a business environment, while youth leadership is equally important. Youth leadership in the Russian Federation is still an acute, open and little studied issue.

An active study of the phenomenon of leadership began in the late XIX century. To date, models and concepts have been formed that consider the mutual influence of the leader and his followers in a particular situation. Many definitions of the concept of "leadership" were presented by Foreign and Russian scientists, but a single formulation that could be adopted in the scientific world for this phenomenon is not established. Nevertheless, it all boils down to a common understanding of leadership as "attempts to use non-coercive forms of influence to motivate individuals to achieve a specific goal." [7] In the rapidly changing economic, political and social environments, two approaches are best applicable for Russian youth leadership: the classical concept of imitation by G. Tard (1903) and the modern theory of transformational leadership by B.M. Bass (1976). According to the concept of imitation of G. Tard, the source of the progress of society are the discoveries made by enterprising and unique personalities (leaders), imitated by followers not capable of creativity. The process of new idea into the masses penetration according to G.Tardu is as follows: the leader-innovator struggles with the inertia of the crowd — the crowd is fond of innovation — the crowd obediently follows the leader, imitating him. Social progress happens due to the leaders-inventors overcoming the inertness of the crowd. [8] In accordance with the theory of transformational leadership of BM Bass, the leader in some situations can change the views and behavior of followers, i.e. the leader is a transforming agent.

- Transformational leadership is universal. It is inherent in different cultures and does not differentiate by the gender of the leader, the type of organization, organizational levels.
- Transformational leaders inspire their followers, encouraging them to go beyond their own interests, helping them realize the importance of the tasks set and achieving higher goals.
- Transformational leaders demonstrate charisma, inspire, provide intellectual stimulation, offer a personal approach. [9]

Considering the problem of youth leadership in Russia, it is impossible not to touch upon the system of value orientations which determine the content side of the personality and serve as the basis for the creation of a life strategy, including the line of professional development. These values act as the foundation of youth leadership and leaders are the guides of values in society and contribute to the sustainable development of the entire social system. In this paper, an attempt is made to study the value orientations of Russian youth. Also within the framework of this work, the authors have studied metaprograms of Russian youth. Metaprograms are the peculiarities of a person's way of thinking, which are formed throughout his life and determine his behavior. [10] These are unconscious settings that pre-select and sort the information provided to the consciousness. The table below shows the main metaprograms with their characteristics.

Table 1

Types of metaprograms

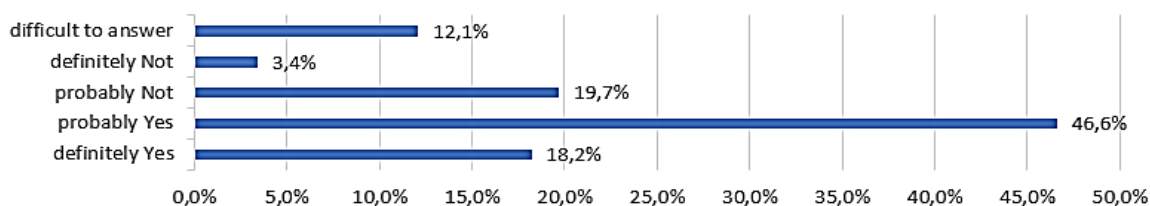
Metaprogram «proactive/reflective»	
The way of responding to the situation is an activity (action). Proactive people initiate actions themselves.	The way of responding to the situation is a reflection. Reflective people are looking for guidance.
Metaprogram «internal/external reference»	
The source of responsibility is internal. The basis for decision-making is own opinion.	The source of responsibility is external. The basis for decision-making is the opinions of others.
Metaprogram «striving/avoidance»	
Such people keep the focus on the goal/ there is a striving to achieve. For such people, it is difficult to determine the problem. Motivation of result achievement is an orientation for success.	In the first place, people see difficulties and problem. It's hard to see the goal. Motivation of result achievement is an orientation to avoidance of failure.
Metaprogram «process/possibility»	
Process-oriented people support perfectly if they have the specified settings and regulations, the performance of the system. The priority is the content. They answer the questions: «How?».	People of possibilities may well create, establish rules and procedures. The priority is relations. Answer the questions:»Why?».
Metaprogram «global/specific scale of perception»	
The generalization level of information is global. People with a global scale of thinking use abstract examples and large frame if we speak about the aims and objectives. They «paint a picture».	The generalization level of information is specific. People with a specific scale of thinking can clearly see the relationship between steps of the project, small components.
Metaprogram «tradition/innovation»	
It is difficult to accept any changes. Attitudes towards change are often negative.	Such people enthusiastically accept the change and innovation. Attitudes towards change is positive.

It is important to note that there are no good or bad metaprograms. Understanding and taking into account the characteristics and values of a person can more accurately motivate him to one or another type of activity. Speaking of youth leadership, a portrait of the individual with the necessary meta-programs (they are highlighted in the table with color) is definitely formed for his successful functioning as a youth leader. Thus, the cultivation of youth leaders with certain metaprograms, capable of broadcasting value orientations to the entire youth audience, will contribute to the sustainability of Russian society in the future.

In spring of 2018, a large-scale study was conducted on the basis of the marketing department of the Russian Peoples' Friendship University, covering about 4000 respondents aged 13 to 30 years. The main purpose of the study was to identify the personal characteristics and topical values of contemporary Russian youth, as well as the willingness to take on leader roles and bring real benefits to Russia. The perception of the young generation of Russians by their peers from other countries was also assessed. Within the framework of the research, two questionnaires were developed — for Russian and for foreign youth audiences. In this part of the study 3367 respondents from the Russian Federation (40.4% young men, 59.6% young women) took part, among them 13-18 (24.8%), 19-24 (66.6%), 30 (8.6%) years old. The majority of respondents were from Moscow and Moscow region (72.6%), the rest from other territorial subjects of the Russian Federation (27.4%). The key direction in the questionnaire was the identification of personal and behavioral characteristics of Russian youth. [11]

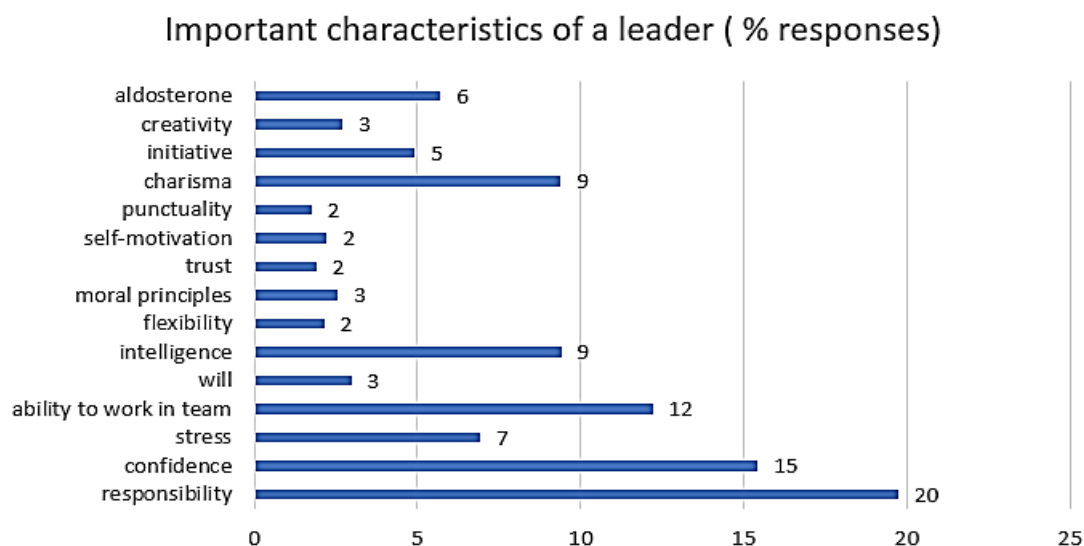
For the question “Do you consider yourself a leader?” the majority of the respondents answered, “Most likely yes” (46.6%). The answer “Definitely yes” was chosen by only 18.2% of the respondents.

Do you consider yourself a leader?

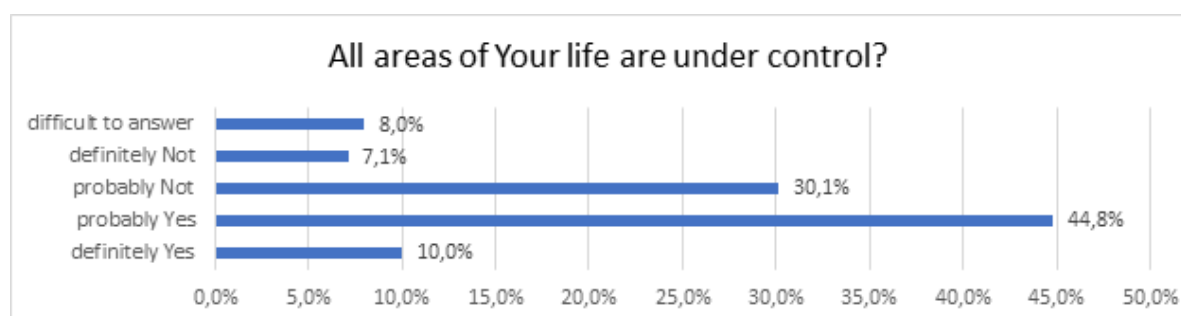
Graph 3. “Do you consider yourself a leader?”

This suggests that only a fifth of the youth audience engages in any kind of leadership activity. An encouraging factor is the potential readiness for situational leadership of the majority of respondents. The main qualities that young respondents were proud of benevolence (74%), responsiveness (61%), dedication (49%), taking responsibility (33%). Among the characteristics that young respondents would like to get rid of, laziness takes the leading position (87%), followed by coarseness (69%), uncertainty (53%), short temper (56%) and fear (32%). At the same time, young respondents believe that the ability to take responsibility and self-confidence are among the most important features of a leader. The distribution of key personal characteristics of a leader through the eyes of modern Russian youth is presented below.

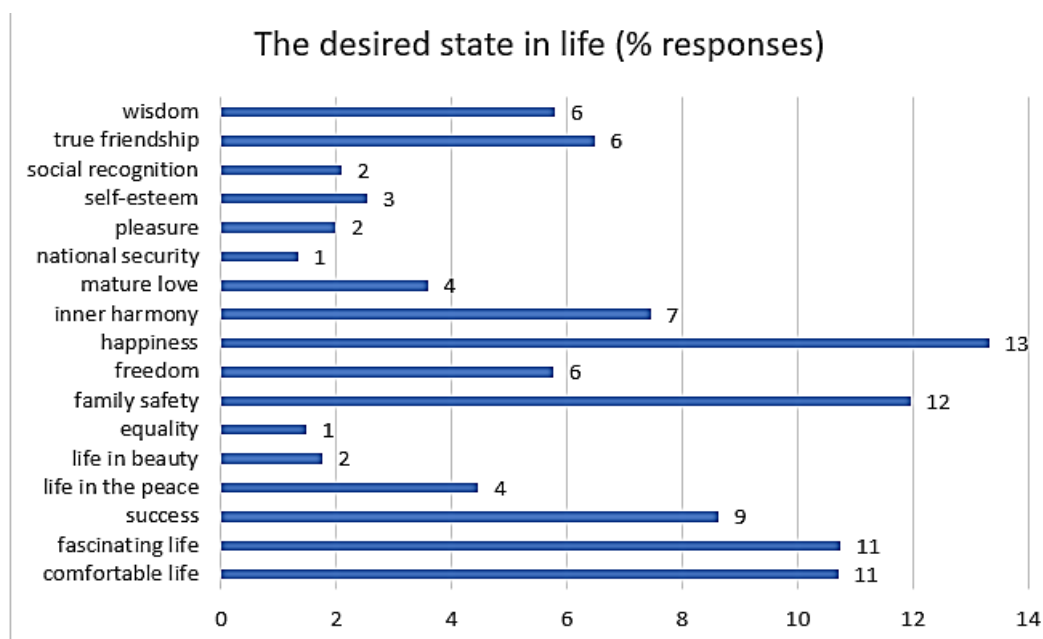
Graph 4. Important characteristics of a leader (% responses)

Investigating the metaprogram “proactivity - reflection” revealed that 72.3% of the young people surveyed at first carefully think before acting. Only 27.7% consider themselves to be proactive individuals. The results of analysis of the meta-program of the “internal-external” locus of control are presented below. Only 10% of respondents state with certainty that the spheres of life are under their control.

Graph 5. “Are all areas of your life under control?”

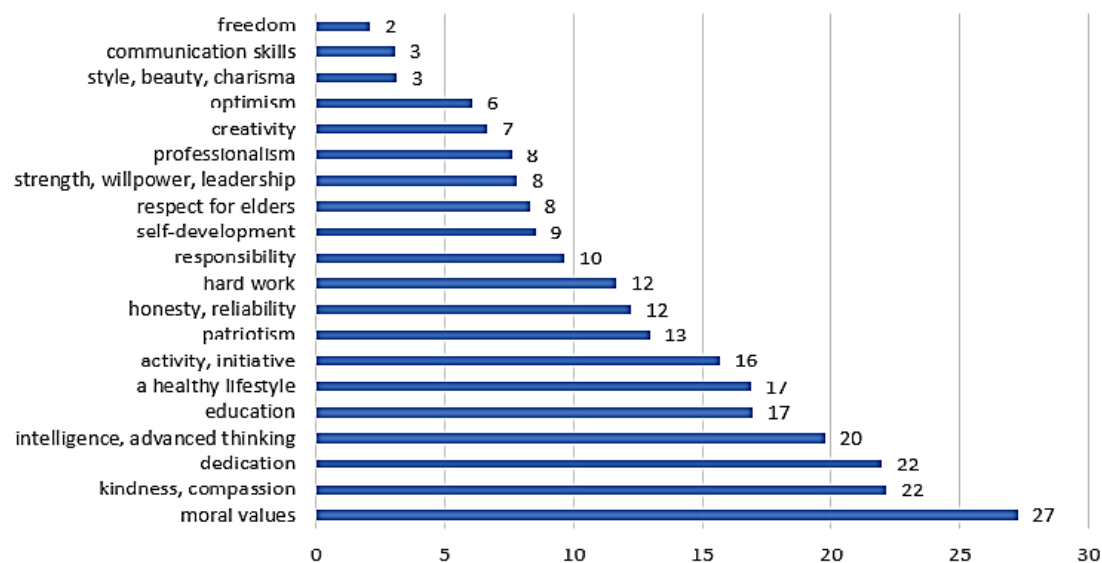
The results of the research of the metaprogram “innovations-traditions” can be considered as optimistic. 64.3% gladly accept and try to immediately introduce new products into their lives; 30.2% accept innovations unless the introduction brings about cardinal changes; and 5.5% do not like the new things, prefer to keep to traditions. This indicator is typical for the youth socio-demographic audience as a whole. Exploring the value guidelines by M.Rokich [12] the following results were obtained for the question “Choose the 3 most desired states that you would like to receive in life”. The psychological well-being of one’s own and one’s family seem to the Russian youth audience as the most valuable desired features.

Graph 6. The desired state in life (%)

Only 1% of respondents connect their values with national security. This low indicator is fixed by the answer to the question “Do you consider it important to be of benefit the Russian Federation?”: 23,2% say that they could definitely be of benefit to the country, this is one of the meanings of life; 63.3% are ready if the circumstances develop; 13.5% believe that nothing depends on their efforts. Also, 47.0% of respondents say that the principles on which they rely in life are of high value for them; for 17.2%, the status and image that is formed when interacting with others are valuable; and 35.8% consider the activities carried out to be extremely important. Success and recognition at a young age (under 35 years old) would be achieved by 62.9% of respondents; 11.8% see themselves held after 35 years; For 25.3% of young people, this social parameter is of no value. Arguing about the ideal image of Russian youth, young respondents themselves distinguish the following characteristics (see below).

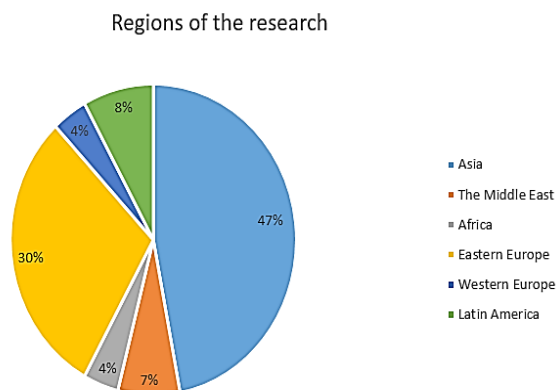
**The main features of the ideal image of the Russian youth:
the opinion of Russian youth
(% of answers)**

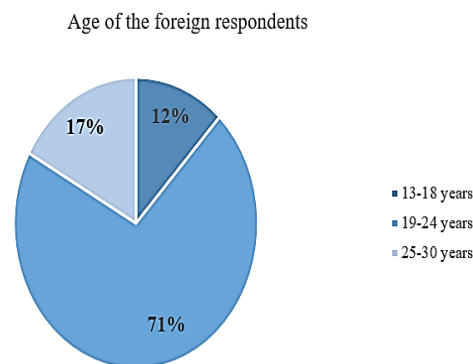
Graph 7. The main features of the ideal image of the Russian youth:
the opinion of Russian youth (% of answers)

Most respondents consider it important to raise the cultural and moral image of Russians and the level of interpersonal interaction. Development of the leadership potential and leadership skills in the youth environment is represented by the following methods: teamwork (72%), self-education (52%), leadership training (39%), initiative projects (21%).

465 foreign respondents aged 13 to 30 also participated in this study (50.5% men, 49.5% women). Geographic coverage is represented practically by all regions of the world, but the majority of respondents were from the Asian region (47%) and Eastern Europe (30%). The main emphasis in the survey is the identification of personal and behavioral characteristics of Russian youth. [13]

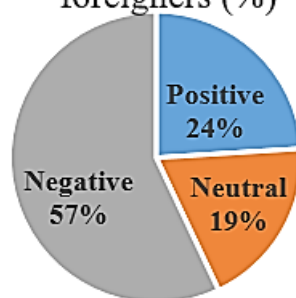
Graph 8. Age of the foreign respondents

Graph 9. Regions of the research

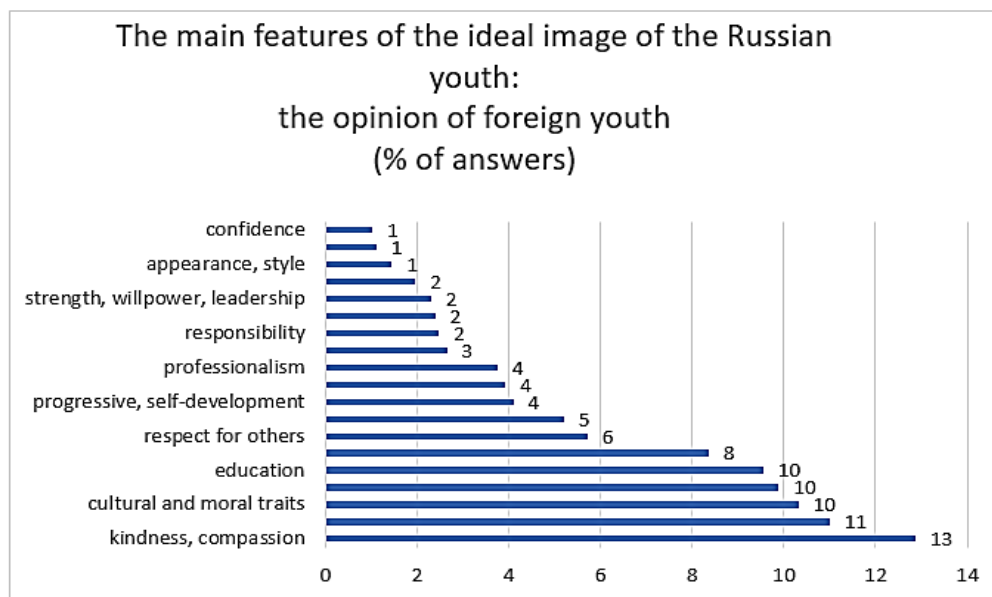
It should be noted that the representation of Russian youth by the foreign youth community is rather negative (57%). Most of the foreign respondents highlight rudeness and hostility toward foreigners, an unhealthy lifestyle typical for young Russians, as well as the unpopular behavior of the “golden youth.” Among the positive characteristics (24%) foreigners singled out freedom and positivity, erudition and education (information-technologically advanced youth contingent as a separate segment) and creativity. The main neutral characteristics (19%) include style and external attributes, subcultures and students as a social stratum.

Picture of Russian youth according to foreigners (%)

Graph 10. Picture of Russian youth according to foreigners

As well as Russian respondents' young people from foreign countries were asked about the ideal image of Russian youth. Most of the characteristics coincided, but for the foreign audience the interpersonal aspect (kindness, responsiveness to foreign representatives) deserves more attention, as well as an increase in the general level of education and intelligence (the cultural and intellectual aspects).

Graph 11. The main features of the ideal image of the Russian youth:
the opinion of foreign youth (% of answers)

The results showed differences in the perception of the current state of Russian youth: the attitude of foreigners is rather negative while Russians look at themselves more optimistically. Not the last role in this issue is played by the established stereotypes and the image of Russians formed through the media. A conscious approach to developing leadership potential is shown by only 18% of young Russians, which is a low indicator. Leadership for Russian youth is not considered a valuable orientation or a significant direction of self-fulfillment. The metaprograms of a leader are demonstrated by only 10% of the respondents among young Russians. Regarding the ideal image of Russian youth, both groups of respondents showed similar results. Enhancing the cultural and moral image and intellectual qualities of Russian youth is the main vector of the transformation of the youth image.

The authors deem the main problem that was identified by the study is the low rate of young Russians with leadership metaprograms. The majority of respondents (both Russian and foreign) stated they would like to improve the cultural and moral component of the image of Russian youth, but this direction of development will not lead to an increase in the percentage of youth leaders. The key socio-psychological indicator determining the development of youth leadership is proactivity. This metaprogram is formed in only 28% of young Russians. At the same time, laziness (87%) is a barrier to self-development, including leadership skills. Thus it is necessary to work on reducing the rate of laziness and increasing proactivity among young people. The development of a motivational program on a state level will contribute to the solution of this task. To date in the state level there are programs for the selection and development of youth leaders as part of the development of youth policy, but this work can't be considered systematic and thorough. Experts highlight the difficulties in training young leaders who are able to form and implement innovative projects on a state level [14]:

- Differences in the conceptual apparatus of stakeholders, which is the reason for professional and functional differences in the innovation sphere.
- Lack of infrastructure for training young innovative leaders as a unified training system.
- Different levels of training in the school system of the city and village, which is the reason for the gap between the preparation levels of applicants in educational institutions.
- Lack of competent teachers and business coaches who can qualitatively train young innovative leaders.

The problems will remain unresolved if youth leadership as a phenomenon does not become a key value among the younger generation. It is necessary to popularize youth leadership in the Russian Federation. For this, the authors of the article propose an approach based on branding. Branding of goods, companies, personalities and territories is becoming increasingly popular due to direct dependence on the created competitive advantages. Everything that is a brand stands out in the mind as of greater value, loyalty

is increased and additional value is created. From the marketing point of view, the brand is defined as a set of emotional links between the brand and the consumer, assuming a certain set of knowledge about the product, influencing the consumer's decision to use or refuse this product [15]. With regard to the development of a youth leadership brand with a set of value orientations and leadership metaprograms, branding technologies are also applicable.

To build a brand of youth leadership, it is necessary to:

- Find values, characteristics and attributes associated with the brand of youth leadership;
- Identify the brand identity of youth leadership;
- Transform identity into a materialized proposal for youth target audience in form of services, products, etc.

Much is being said about the problems of youth in the Russian media. However, very little attention is paid to the strengths of youth policy and achievements in this area. Highlights and popularization of young heroes, their success stories and achievements can become the basis for the youth leadership brand. As for the external stimuli that will form the values of a youth leader in Russian society on state level, heroization of the youth representatives and creation in the minds of the younger generation of an image of a proactive, tradition-respecting and capable of introducing innovations can be done. To express and position the youth leadership brand it is necessary to use visual-audial-kinesthetic means, and the characteristics have to be broadcast through information and communication channels. The choice of channels for promoting the brand of youth leadership needs to be assessed through the willingness of target groups to make decisions, the specifics of their behavior and the degree of impact of these channels. Creation of a strong sustainable youth leadership brand in the minds of the Russian and foreign communities will allow to successfully solve complex tasks on state level and ensure stability in the long term.

At present the state, business and other social groups are interested in youth leaders who can promote innovative ideas and are able to implement large-scale projects. However, studies conducted in the field of youth leadership have shown that around 20% of respondents are potentially ready to fulfil their leadership potential, which is extremely inadequate for solving the problems of modern Russian society development. To develop personal and behavioral leadership characteristics young Russians need to put in place proper value orientations and metaprograms that can in the future reveal the leadership potential from within. At the same time, systemic work to popularize youth leadership in Russian society is extremely important. The basis for this work should lie in branding technologies. The external trend of youth leadership popularity will motivate the creation of personality-behavioral characteristics of Russian youth, which in turn will support the brand of youth leadership. Thus, a mutually directed action to form youth leaders will ensure a steady influx of innovative ideas and create an attractive image in the world community.

References

- 1 Петрова Т.А. Методологические основы реализации молодежной политики. – М.: Молодежная Галактика, 2017 – 12 с.
- 2 Федеральное агентство по делам молодежи [Электронный ресурс] – URL: <https://fadm.gov.ru/>
- 3 Федеральная служба государственной статистики России [Электронный ресурс] – URL: <http://www.gks.ru/>
- 4 Ресурс по трудоустройству JOB.ru. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.job.ru/seeker/career/article/49279>
- 5 Отчет о деятельности Федерального агентства по делам молодежи в 2017 году и планы по реализации государственной молодежной политики в 2018 году. [Электронный ресурс] – URL: <https://fadm.gov.ru/>
- 6 Федеральное агентство по делам молодежи - Молодежная политика. [Электронный ресурс] – URL: <http://rosmolodezh.ru/>
- 7 Спивак В.А. Лидерство. – М.: Изд. Юрайт, 2017 – 29 с.
- 8 Селезнева Е.В. Лидерство. – М.: Изд. Юрайт, 2017– 47 с.
- 9 Пеппер Дж. Что действительно важно: услуги, лидерство, люди и ценности. – Изд. Йельского университета, 2017 – 33 с.
- 10 Выбойщик И.С. Метапрограммы. [Электронный ресурс] – URL: <http://myakushkin.ru/doc/metaprograms/>
- 11 Исследовательская платформа SOCIOTRIX. Результаты исследования российской целевой аудитории. [Электронный ресурс] – URL: <https://sociotrix.com/result?id=200>
- 12 Рокич М. Ценностные ориентиры [Электронный ресурс] – URL: <http://psycabi.net/testy/320-metodika-rokicha-tsennostnye-orientatsii>
- 13 Исследовательская платформа SOCIOTRIX. Результаты исследования зарубежной целевой аудитории. [Электронный ресурс] – URL: <https://sociotrix.com/result?id=202>

14 Актуальные методы подготовки молодых инновационных лидеров ЕАЭС. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.eurasialaw.ru>

15 Осовицкая Н.А. HR-брендинг. – СПб.: Изд. Питер, 2018 – 54 с.

О.А.Васильева¹, Д.О. Ямпольская², Д.И. Турусин³

¹Мемлекетті басқару университеті, Мәскеу, Ресей Федерациясы

²³ Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей Федерациясы

**Ресей жастарының көшбасшылық әлеуеті:
ішкі және сыртқы көзқарас**

Аннотация. Мақалада Ресей Федерациясында жастар көшбасшылығын дамытудың негізгі тәсілдері қарастырылады. Көшбасшылықтың теориялық негіздерінің тұжырымдамалық үлгілері зерттеледі. Ресей жастарының қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайы талданады. Ресей жастарының көшбасшылық әлеуетін зерттеудің нәтижелері ұсынылды. Көшбасшылық әлеуеттің дамуына ықпал ететін тұлғалық сипаттамалардың, құндылықтардың және мета-бағдарламалардың талдауына ерекше назар аударылады. Ішкі (жас ресейліктердің өздерін бағалауы) және сыртқы (шетелдіктер ресейлік жастарды қалай көреді) көзқарас беріледі. Авторлар брендинг негізінде РФ жастарының көшбасшылық әлеуетін дамытуға көзқарас ұсынды.

Түйін сөздер. Көшбасшылық, жастар көшбасшысы, жас ұрпақ, құндылықтар, көшбасшының сипаттамалары, Ресей Федерациясы, әлеует, зерттеулер, брендинг.

О.А.Васильева¹, Д.О.Ямпольская², Д.И.Турусин³

¹Государственный университет управления, Москва, Российская Федерация

²³ Российский университет дружбы народов, Москва, Российская Федерация

Лидерский потенциал российской молодежи: взгляд изнутри и снаружи

Аннотация. В статье рассматриваются основные подходы к развитию молодежного лидерства в РФ. Изучены концептуальные модели теоретических основ лидерства. Проанализировано текущее социально-экономическое положение российской молодежи. Представлены результаты исследования лидерского потенциала российской молодежи. Особое внимание уделено анализу личностных характеристик, ценностей и метапрограмм, обуславливающих развитие лидерского потенциала. Дан взгляд изнутри (оценка молодыми россиянами самих себя) и взгляд снаружи (как видят российскую молодежь иностранцы). Авторами предложен подход к развитию лидерского потенциала молодежи РФ на основе брендинга.

Ключевые слова. Лидерство, молодежный лидер, молодое поколение, ценности, характеристики лидера, метапрограммы, Российская Федерация, потенциал, исследования, брендинг.

References

1 Petrova T.A. Metodologicheskie osnovy realizacii molodezhnoj politiki. [Methodological bases for the implementation of youth policy] (Molodezhnaja Galaktika, Moscow, 2017, 12 p.).

2 Federal'noe agentstvo po delam molodezhi [Federal Agency for Youth Affairs] [Electr. resour.]. URL: <https://fadm.gov.ru/>

3 Federal'naja sluzhba gosudarstvennoj statistiki Rossii [Federal State statistics service of Russia] [Electr. resour.]. URL: <http://www.gks.ru/>

4 Resurs po trudoustrojstvu JOB.ru [Employment resource JOB.ru] [Electr. resour.]. URL: <http://www.job.ru/seeker/career/article/49279>

5 Otchet o dejatel'nosti Federal'nogo agentstva po delam molodezhi v 2017 godu i plany po realizacii gosudarstvennoj molodezhnoj politiki v 2018 godu [Report on the activities of the Federal Agency for Youth Affairs in 2017 and plans for the implementation of the state youth policy in 2018] [Electr. resour.]. URL: <https://fadm.gov.ru/>

6 Federal'noe agentstvo po delam molodezhi - Molodezhnaja politika [Federal Agency on Youth Affairs - youth policy] [Electr. resour.]. URL: <http://rosmolodezh.ru/>

7 Spivak V.A. Liderstvo [Leadership] (Izd. Jurajt, Moscow, 2017, 29 p.).

8 Selezneva E.V. Liderstvo [Leadership] (Jurajt Izd., Moscow, 2017, 47 p.).

9 Pepper J. Chto dejstvitel'no vazhno: sluzhi, liderstvo, ljudi i cennosti [What Really Matters: Service, Leadership, People, and Values. New Haven] (Yale University Press, Connecticut, 2007).

10 Vybojshik I.S. Metaprogrammy [Metaprograms] [Electr. resour.]. URL: <http://myakushkin.ru/doc/metaprograms.doc/>

11 Issledovatel'skaja platforma SOCIOTRIX. Rezul'taty issledovaniya rossijskoj celevoj auditoria [Research

platform SOCIOTRIX. Results of the study of the Russian target audience] [Electr. resour.]. URL: <https://sociotrix.com/result?id=200>

12 Cennostnye orientiry [Rokeach's values orientation] [Electr. resour.]. URL: <http://psycabi.net/testy/320-metodika-rokicha-tsennostnye-orientatsii>

13 Issledovatel'skaja platforma SOCIOTRIX. Rezul'taty issledovanija zarubezhnoj celevoj auditoria [Research platform SOCIOTRIX. Results of the study of the foreign target audience] [Electr. resour.]. URL: <https://sociotrix.com/result?id=202>

14 Aktual'nye metody podgotovki molodyh innovacionnyh liderov EAJeS [Relevant methods of preparing young innovative leaders of the EEU] [Electr. resour.] 2018. URL: <https://www.eurasialaw.ru>

15 Osovitskaya N.A. HR-breeding [HR-breeding] (Izd. Piter, Saint-Petersburg, 2018, 54 p.).

Information about authors:

Васильева О. А. – Мемлекетті басқару университетінің жарнама және қоғамдықпен қатаныстар кафедрасының аға оқытушысы, Мәскеу, Ресей.

Ямпольская Д. О. – э.ғ.к., Ресей халықтар достығы университетінің маркетинг кафедрасының доценті, Мәскеу, Ресей.

Турусин Д. И. – Ресей халықтар достығы университетінің маркетинг кафедрасының ассистенті, Миклухо-Мәскеу, Ресей.

Vasilyeva O. A. – Senior lecturer, Department of advertising and public relations of the State University of management, Moscow, Russian.

Yampolskaya D. O. – Candidate of Economics, Associate Professor at the Department of Marketing, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russian.

Turustin D. I. – Assistant Professor at the Department of Marketing, Peoples' Friendship University of Russia, Mikluho-Maklaya, 6, Moscow, Russian.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 74-79 б.
Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 74-79 pp.
<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

XFTAP 06.39

Т.К. Куангалиева, Г.Қ. Аамалбек

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: jaina_24.94@mail.ru)

Кәсіпорынның дағдарысқа қарсы басқару мәселелері

Аннотация. Дағдарысқа қарсы басқару қазақстандық компаниялар үшін маңызды және өзекті мәселе. Қазақстанда кәсіпкерлікке қатысу үшін барлық жағдай жасалған. Дегенмен, ұйымдар дағдарысқа қарсы басқаруды игере алмай, жылдан жылға банкротқа ұшыраған ұйымдар саны ұлғайып келеді. Осы мәселе төңірегінде, кәсіпорын шығындарының пайда болуы, шығындарды басқару және шығындарды тиімсіз басқарған жағдайда ұйымның дағдарысқа ұшырау қаупі қарастырылған. Дағдарыс жағдайларының пайда болу факторларына үлкен назар аударылған. Мақалада дағдарысқа қарсы басқарудың кезеңдері, дағдарыс кезіндегі кәсіпорынның жағдайы және дағдарыстан шығудың негізгі стратегиялары, сонымен бірге, тәуекел көздері және экономиканың дамуы жағдайында тәуекелдерді төмендету әдістері, дағдарыстың кәсіпорынға, ұйым қызметкерлеріне тигізетін залалы мен дағдарыстан кейінгі кәсіпорынның жағдайы, бәсекелестік және нарықтағы орнын ұстап қалу мүмкіндіктері қарастырылған.

Түйін сөздер. Дағдарыс, кәсіпкерлік, дағдарысқа қарсы басқару, банкрот, әртараптандыру, кепіл, стратегия, шығындар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-74-79>

«Дағдарысқа қарсы басқару» термині жақында пайда болған. Бұл терминнің пайда болу себебі, банкрот болуға жақын компаниялар санының көбеюі. Кейбір компаниялар үшін дағдарыс - нарықтық экономикадағы қалыпты жағдай, Дарвин теориясы бойынша тек мықтылар ғана аман қалады.

«Қоршаған ортаға» сай келмейтін ұйымдар мықты жақтарын пайдаланып нарыққа бейімделу керек не болмаса мүлдем қызметін тоқтату қажет. Мәселен, Жапонияда, ай сайын 3000-ға жуық шағын және орта ұйымдар нарықта өз қызметін тоқтатады, шамамен сол шамаға жуық жаңа ұйымдар пайда болады.

Қазақстандық кәсіпорындардың дамуына және тиімді қызмет атқаруы үдерісінде пайда болатын қаржылық, өндірістік, технологиялық, маркетингтік, ұйымдастырушылық және тағы басқа проблемалар қазіргі таңда өзекті мәселелер қатарында. Сол себепті, дағдарысқа қарсы кәсіпорынды басқару барысында дағдарыстың алдын-алу, ал дағдарыс орын алған жағдайда сыртқы ортаға әсер етуін төмендету және дағдарысқа қарсы тұруда инновациялық ұстанымдарға ие болу қажет [1].

Кәсіпорынды дағдарысқа қарсы басқару - стандартқа сай келмейтін басқарушылық шешімдер, тәжірибелер мен білімді қажет ететін өте күрделі үдеріс. Дағдарысқа қарсы инновация - дағдарыстың жағдайлардан алып шығу үшін кәсіпорынға енгізілетін инновациялардың бір түрі. Ұйымдағы дағдарыс факторлары ретінде өнім сапасының төмендігін, технологиялық тәртіптің бұзылуын, техникалық құралдардың ескіруін, үлкен көлемдегі несиелік қарыздарды қарастыруға болады. Оның себептері болып, қаржы-экономикалық қателіктер, жалпы экономика жағдайы, персоналдардың төмен дәрежелілігі, ынталандыру жүйесінің жетіспеулігі [2].

Дағдарысқа түскен кәсіпорын басшылығының дағдарысқа қарсы ұстанған тәсілі, ұйымның тиімділігін арттырудың жаңа алғышарттарын жасауға мүмкіндік береді, дағдарысқа қарсы сипаттағы мақсаттарға қол жеткізу үшін ұзақ мерзімді мақсаттарды көздейтін негізгі құралдар ретінде дағдарысқа қарсы шараларсыз мүмкін емес. Бұл тәуекел деңгейін төмендетеді, бәсекеге қабілеттілігін арттырады және компанияның тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Ұйымның тиімді қызмет етуі дағдарысқа қарсы басқару жүйесіне тікелей қатысты. Ұйымның ұстанған стратегиясы, мақсаты, миссиясы дұрыс қойылған болса, сонымен бірге ұйым қажетті новаторлық-креативті қасиетке ие персоналдармен қамтамасыз етілген, қызметкерлерді ынталандыру, бейімделу, біліктілігін жоғарылату үшін оқыту жүйелері ұйымның қызметіне тікелей әсер етеді.

Дағдарысқа қарсы күресте қаржы менеджменті маңызды рөл атқарады (нарықтық экономикада алдын-ала болжаудың қаржылық әдістерінің кеңейтілген жүйесі және кәсіпорынның банкроттықтан ықтимал қорғау мүмкіндігі). Кәсіпорында банкроттыққа жол бермеу және дағдарысқа жол бермеу жөніндегі бағдарламаны әзірлеу үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайын және барлық шаруашылық қызметін толық талдау қажет. Кәсіпорынның дағдарыс жағдайында қаржылық тұрақтандыру келесі кезеңдерде жүзеге асырылуы тиіс:

- кәсіпорынның төлем қабілетсіздігін жою;
- кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын қалпына келтіру;
- кәсіпорынның ұзақ мерзімді қаржылық тепе-теңдігін қамтамасыз ету[3].

Кәсіпорынның ағымдағы қаржылық жағдайының маңызды сипаттамасы оның өтімділігі (түрлі міндеттемелерді уақытында төлеу мүмкіндігі) болып табылады. Сыртқы міндеттемелер салықтық жүйеге қатысты міндеттемелерді қамтиды (салықтар, айыппұлдар, сондай-ақ түрлі қорларға төлемдер); банктерге және қаржы компанияларына, яғни қаржы-несие жүйесіне дейін; кредиторлар алдындағы өздеріне жеткізілген өнімдер (міндеттемелер) бойынша міндеттемелер. Ішкі міндеттемелер кәсіпорынның қызметкерлеріне және акционерлерге (жалақы, сыйақылар, дивидендтер және т.б.) жатады. Қызметкерлерге жалақы төлеу, салық және бюджетке төленетін басқа төлемдерді уақтылы төлеу ұйымның төлем қабілетсіздігінің айқын белгісі болып табылады [4]. Мәселен, еліміздегі көптеген Ұлттық және ірі кәсіпорындарда дағдарыс, тәуекел, стратегия менеджерлері шетелден шақыртылады. Сәйкесінше, олардың еңбекақысы басқа қызметкерлерден қарағанда әлдеқайда көбірек болмақ. Мәселен, ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік-мәдени даму министрлігінің мәлімдемесі бойынша 2016 жылы шет елден 32 363 шет ел азаматтарына Қазақстанда жұмыс істеуге рұқсат берілген.

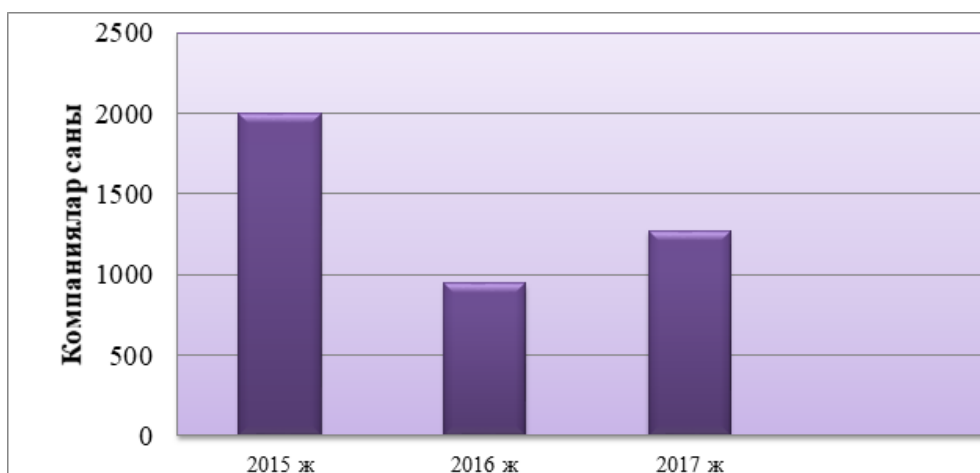
1-кесте

Қазақстанда жұмыс істеуге рұқсат берілген шетел азаматтары саны

Басшылары мен олардың орынбасарлары (адам)	Құрылымдық бөлімшелердің басшылары (адам)	Білікті мамандар (адам)	Мамандар (адам)
1987	5958	13968	10450
Қытайдан	Түркиядан	Украинадан	Өзбекстаннан
13373	4844	1620	1303
Ескерту:			
ҚР-ның Қаржы Министрлігінің Кірістер комитетінің http://kgd.gov.kz/kk/section/2017-god сайтындағы мәлімет негізінде құрастырылған			

Жоғарыдағы кестеден көріп отырғанымыздай, Қазақстан кәсіпорындарында Қытай азаматтары алдыңғы орында, одан кейін Түркия азаматтары елімізде жұмыс атқарады. 1987 шет ел азаматтары басшылық қызметте болса, 5958 шет ел азаматтары құрылымдық бөлімшелер басшылығы қызметін атқарады. Бұл дегеніміз, ұйым басшылығы шетелдік қызметкерлерге салыстырмалы түрде 2-3 есе артық ақша жұмсайды. Бұл көрсеткіш елімізде біліктілігі жоғары, тәжірибесі мол мамандардың жоқтығын көрсетеді.

Алайда, басшылық қызметте отырған шетелдік азаматтардың біліктілігі мен білімінің арқысында бірнеше компаниялар нарықта өз орындарын сақтап тұр. Ұйым басшысы шетел қызметкерін жалдағаны үшін мемлекеттік бюджетке салық төлеп отырады. Қазақстандық ұйымдардың дағдарыс жағдайына тап болып, банкротқа ұшырауының бір себебі- ұйымдағы шығындарды басқара алмауын жоғарыда атап өттік.

1-Сурет –Банкротқа ұшыраған компаниялар саны

Ескерту: ҚР-ның Денсаулық сақтау министрлігі сайтындағы

<http://kooz.mz.gov.kz/kk/kategorii/smi-o-nas> мәлімет негізінде құрастырылған

1-суретте көріп отырғанымыздай жыл сайын банкротқа ұшыраған компаниялар саны аз емес. Мәселен, 2015 жылы 1997 ұйым, 2016 жылы 947 ұйым, ал 2017 жылы 1274 ұйым компаниядағы шығындарды басқара алмай, дағдарысқа ұшырап, соңында банкротқа айналған. Кәсіпорын салық, міндетті зейнетақы қоры, несиелер және кедендік төлемдер сияқты шығындарды дұрыс басқара алмаса дағдарысқа тап болуы әбден мүмкін. Нәтижесінде, бәсекелестік төмендеп, нарықтағы орынан айырылып, мемлекет және қызметкерлер алдында міндетті болып қалады.

Демек, банкроттықтың жасырын фазасында кәсіпорынның кірістілігі төмендейді немесе міндеттемелердің орташа құны (сыртқы және ішкі) артады. Ұйымның осы жағдайынан шығу үшін операциялық шаралар (шығындарды өтеу, резервтерді анықтау, мамандарды тарту, төлемдерді кейінге қалдыру, қарыздарды пайдалану және т.б.) қажет.

Ақша қаражаттарының қозғалысын басқару мынадай міндеттерді шешуге тиіс: кірістерді сатудың көлемін ескере отырып, табыстарды жоспарлау, кірістер мен ағымдағы міндеттемелер арасындағы белгілі бір арақатынасты қолдау, ішкі резервтерді жұмылдыру, міндеттемелерді өтеу және резервтерді ұстап қалу үшін кірістерді жұмсау[2].

Банкроттықтың алғашқы белгілері қолма-қол ақшамен байланысты проблемалармен, сондай-ақ баланстың құрылымы мен қаржылық нәтижелерінің түбегейлі өзгерістерімен расталады. Дағдарыстың алдын алу немесе азайту бойынша стратегиялық шараларға мыналар жатады: кәсіпорынның жағдайын және оның әлеуетін талдау және бағалау; дағдарысты еңсеру үшін өндірістік бағдарламалар әзірлеу; қаржылық қолдау, маркетингтік зерттеулер, техникалық қайта жабдықтау, әкімшілік жұмысты және басқа да көздерді жетілдіру есебінен кірістердің артуы[6].

Шығыстардың күрт артуы иррационалды құрылыммен және көптеген әкімшілік қызметкерлермен, ескірген технологияларды, құралдарды және еңбек объектілерін пайдалануымен байланысты болуы мүмкін. Кәсіпорындардың ұстанымы қызметкерлердің біліктілігіне, өндірістің техникалық деңгейіне, командадағы қарым-қатынасқа, тиімді жұмысқа ынталандырудың жоқтығына айтарлықтай әсер етеді.

Төлемқабілетсіздігінің бір индикаторы кәсіпорынның қаржылық айналымын талдау барысындағы шығындардың болуы. Шығынның шығу себептері: нарықпен жұмысты қанағаттанарлықсыз ұйымдастыру; өнімді өндірудегі өзіндік құнға кеткен негізгі қызмет ету шығындарының түсімнен артық болуы, ұйымның операциялық емес қызметінің шығындары (мысалы, әлеуметтік және мәдени объектілерді ұстауға байланысты)[7].

Дағдарыс жағдайының пайда болуы әртараптандырылған өнім ауқымының, иррационалды маркетинг саясатының, негізгі құралдардың құнсыздануының, инвестициялық ресурстардың мол көлемін, ұзақ құрылыс және монтаж жұмыстарының, инвестициялық жобаларды іске асырудан төмен пайда алудың, инвестициялық басқарудың тиімсіз басқарылуының және басқа да факторлардың болмауына байланысты болуы мүмкін.

Төлем ресурстары ретінде, ең алдымен, ақша қаражаттары мен қысқа мерзімді қаржылық салымдар қарастырылуы керек. Бұл ұйымның ең мобильді активтері.

Оларды пайдалана отырып, компания қазіргі қарыздарды өтеуге қабілетті. Қолма-қол ақшаның жетіспеушілігімен және бағалы қағаздарға қысқа мерзімді қаржы салымдарымен ол ақшалай қаражатқа дебиторлық берешек сияқты активтерді тарта алады. Егер бұл қысқа мерзімді берешекті өтеу үшін жеткіліксіз болса, материалдандырылған ағымдағы активтерді (қорлар мен шығындар) төлем ресурстарына айналдыру керек.

Тәуекел - белгілі бір шешімдер немесе іс-әрекеттер нәтижесінде қандай да бір ықтималдықпен орын алатын жағдай; табиғат апаттарының белгісіздігінен туындайтын объективті құбылыс; тиісті табыс немесе шығынға ұшыраудағы белгісіздік.

Зиян, жоғалту, жоғалтқан мүмкіндікке (пайда) байланысты тәуекел пайда болады. Бұған дейін тәуекел тек қауіп-қатер болып есептелінеді.

Тәуекелдерді басқару процесіне мыналар жатады: ықтимал тәуекел көздерін анықтау (өнімдерді сату шарттары, қаржы саласындағы өзгерістер, экономикалық саясат және т.б.); талдау және тәуекелді бағалау (экономикалық залалды сандық бағалаумен есептеу); тек қана кездейсоқ және күтпеген табиғат оқиғаларын болдырмау және бақылау жөніндегі шараларды әзірлеу.

Тәуекелді төмендетудің (бейтараптандырудың) негізгі әдістері мыналарды қамтиды: сақтандыру, хеджирлеу, әртараптандыру, әлеуетті шығындардың мөлшерін азайту, кепілдік, кепілдік, қорларды сақтау және тәуекелдерді бөлісу.

Сақтандыру бір жағынан, бизнесті және халықтың әл-ауқатын қорғау құралы ретінде, ал екінші жағынан - табыс әкелетін қызмет түрі. Сақтандыру - бұл шаруашылық жүргізуші субъектілерге зиянды (залалды) өтеу жүйесі және белгілі бір жағдайларда арнайы сақтандыру қорларынан азаматтарға жәрдемақы тағайындау, олар мақсатты жарналар есебінен қалыптастырылады[6].

Бағалы қағаздарды хеджирлеу - бұл бағаны немесе пайданы сақтандыру нысаны ретінде валюта бағамдарының, азық-түлік бағаларының, пайыздық мөлшерлемелердің және болашақта басқа да факторлардың жағымсыз өзгерістері нәтижесінде қаржы операцияларының тәуекелдерін алып тастауға немесе шектеуге мүмкіндік беретін шаралар жүйесі.

Әртараптандыру - бір-бірімен байланысты емес көптеген өндірістерді бір мезгілде дамыту, қызмет түрлерін кеңейту және өнім ауқымын кеңейту. Әртараптандыру капиталдың шоғырлануы мен орталықтандырылуы негізінде жүзеге асырылады. Мүмкін болатын залалдар мөлшерін қысқарту тәуекелге ұшыраған активтер бойынша абсолютті лимиттерді (шектеулерді) белгілеуді көздейді. Шектеулер кезінде тәуекел деңгейінің төмендеуі несиелер көлемін, қаржы ресурстарын және сату көлемін шектеу арқылы жүзеге асырылады. Бұл шектеулер үздіксіз жұмыс істеу үшін жеткілікті деңгейге дейін төмендетілуі керек.

Кепіл - бұл бір адам (кепілгер) борышкердің міндеттемелерін толық немесе ішінара орындау үшін басқа кредитор алдындағы жауапкершілікті өзіне алатын заңды келісім[7]. Тәуекелдерді төмендету әдістерінің бірі кепіл болып табылады. Бұл жағдайда, егер дебитор (кепіл беруші) тиісті міндеттемелерді орындамаса, кредитор (кепіл ұстаушы) кепілге салынған мүліктің құнынан өз талаптарын қанағаттандыруға құқылы. Активтердің кепілі қарыз алушының несие туралы келісімдер бойынша міндеттемелерінің ең көп таралған және дәстүрлі кепілдігі болып табылады. Кәсіпорындардың жоспарларын жүзеге асыру кезінде туындайтын тәуекелді өтеу және жұмыста әртүрлі сәтсіздіктерді жою ақша қаражатын резервтеу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Қамтамасыз ету үшін ақшалай қаражатты резервтеу инновациялық жобаның өзіндік құнына әсер ететін ықтимал тәуекелдер мен жобаны іске асырудағы ауытқулардан құтылу шығындарының арасындағы байланысты қарастырады.

Тәуекелдерді басқару құралы ретінде қызметкерлердің мінез-құлық қауіпсіздігін төмендету мыналарды көздейді: қауіп тудыратын аумақтарды қоршау; қызметкерлердің мінез-құлқын бақылау, қосымша оқыту және нұсқаулық көрсету; айыппұлдарды белгілеу және жазатайым оқиғаларды, артық шығындарды және басқа шығындарды қайта қабылдайтын жеке тұлғалар мен бөлімшелер үшін сақтандыру тарифтерінің арттыру.

Жобаны бірнеше орындаушылар (инвесторлар, конструкторлар, құрылысшылар, тапсырыс берушілер) әзірлегенде және іске асырған кезде, әрбір қатысушы жоспарланған жұмыс көлемін орындайды және белгілі бір тәуекелді орындайды. Әртүрлі орындаушылардың (агенттердің) осындай процедуралық бөлімі тәуекелдерді бөлу деп аталады.

Кәсіпорын алдында тұрған күрделі мәселелерді шешу, сондай-ақ бизнесті табысты жүргізу үшін дағдарысты еңсерудің нақты стратегиялары бар.

Кірістердің өсуін арттыру стратегиясын бағаны төмендету, өнімді нарыққа шығару, өнімдерді жетілдіру және т.б. арқылы сатудың өсуін қамтамасыз етуге бағытталған. Егер сұраныстың икемділігі төмен болса, сату бағасын төмендете отырып, сату көлемін ұлғайта алмайсыз. Бұл стратегия шығындардың азаюын және залалсыздық нүктесін тұрақтандыруды қарастырмайтын кәсіпорындар үшін тән. Бұл жағдайда рентабельділікті қалпына келтіру құралы- қолда бар өндірістік қуаттарды арттыру болып табылады.

Шығындарды азайтуға бағытталған қалпына келтіру стратегиясы, егер құрылымы жеткілікті түрде икемді болса және шығындарды үнемдеудің көптеген көздері болса, әдетте, егер кәсіпорын өзінің залалсыздық нүктесіне жақындағында ұсынылады.

Активтерді сату және қызмет көрсетуді төмендету стратегиясы ақша ағынының қозғалысы ерекше назар аудару қажет болған кезде қолданылады. Бұл стратегия ұйымның активтерінің (жер, жабдықтар, патенттер, еншілес компаниялар және т.б.) бір бөлігін сатуды, сондай-ақ қызметті қысқартуда (рецессиядағы өнімнің бір бөлігін өндіруден, ескі кәсіпорындарды жабу немесе сатудан, қызметкерлер санының қысқаруынан, алыс нарықтардан және т.б.) ұсынылады.

Жедел әрекет етуді қажет ететін дағдарыс жағдайында әдетте қалпына келтіру стратегиясының әр түрлі комбинациясы қолданылады. Мұндай комбинацияларды жаңа басшылар жиі пайдаланады, олар өздерінің көзқарастарынан қажетті өзгерістерді жүзеге асыруға еркіндік беріледі.

Осылайша, дағдарысқа қарсы басқарудың негізгі кезеңдері:

- қаржылық жағдайдың диагностикасы және өндірістік қуаттарды дамыту перспективаларын бағалау;
- кәсіпорынды қаржылық сауықтыру бойынша бизнес-жоспарды әзірлеу;
- қаржылық сауықтыру процесін реттеу;
- кәсіпорынның қаржы-экономикалық дағдарысының тереңдігіне және оны еңсеру жөніндегі шаралардың тиімділігіне баға беру;
- дағдарысқа қарсы процедураларды таңдау және енгізу.

Ұйымдар тәуекелдің әрбір нақты түрін (экономикалық, инвестициялық, басқару және т.б.) алдын-ала зерделеу керек және қолайсыз жағдайлардың (қауіптердің, шығындардың) пайда болуын болдырмау үшін тиісті шараларды қабылдауы қажет.

Кәсіпорын үлкен масштабта орын алған тәуекелдің, ұйымның тиімді орындай алмайтын, қызмет түрімен айналыспағаны жөн.

Бұл жағдайда тәуекелден аулақ болу керек (қауіпті аймақтарға «қатыспау»). Кейбір кәсіпорындар мұндай бағыттарда маршруттарды және технологияларды өзгерту, лимиттерді белгілеу, қатынауды бақылау, транзакцияларды жеделдету және т.б. арқылы уақытты қысқартады.

Кәсіпорын қате таңдалған әрекеттерге байланысты сәтсіздікке ұшыраса, онда бұған дейінгі саладағы жағдайды талдау арқылы қазіргі стратегияны қайта қарау қажет. Стратегияны қайта қарау кәсіпорынның күшті жақтары, оның бәсекелестік мүмкіндіктері мен нарықтағы позицияларды нығайтуға бағытталған болуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Александров В.Г. Антикризисное управление: теория, практика, инфраструктура: учеб. пособие / В.Г. Александров - М.: Издат-во БЕК, 2002. 533 с.
2. Крыжановский В.Г. Антикризисное управление: учеб. пособие для технических вузов / В.Г. Крыжановский, В.И. Лапенков, В.И. Лютер -М.: ПРИОР, 2003. 432 с.
3. Ларионов И.К. Антикризисное управление: учеб. пособие/ 4-е, перераб. и доп./ И.К. Ларионов М.: Издат.-торговая корпорация «Дашков и К°», 2005. -292 с.
4. Вяткин В.Н., Гамза В.А., Екатеринославский Ю.Ю., Хэмитон Дж.Дж. Управление риском в рыночной экономике. -М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002. -195 с.
5. Маренков Н. Л., Касьянов В. В. Антикризисное управление: учеб. пособие. 2-е изд. -Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 2005. 508 с.
6. Ельсуков В. П., Каменков В. С, Конанов Б. И., Мирониченко А. И. Антикризисное управление предприятием. -Минск: Аверсэв, 2003. -574 с.
7. Волков В.П., Ильин А.И., Станкевич В.И. Экономика предприятия: учеб. пособие. Минск.: Новое знание, 2003. -667 с.

Т.К.Қуанғалиева, Г.Қ.Амалбек

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Проблемы антикризисного управления предприятием

Аннотация. Кризисное управление является важным и актуальным вопросом для казахстанских компаний. В Казахстане созданы все условия для участия в предпринимательстве. Большинство организаций не могут переодолеть кризис, следовательно, увеличивается рост обанкротившихся организаций.

Рассмотрены риски, связанные с потерей стоимости предприятия, управлением расходами и неэффективными затратами.

Большое внимание уделяется факторам кризиса.

В статье рассматриваются этапы антикризисного управления, состояние кризиса и основные стратегии преодоления кризиса, а также способы снижения рисков в контексте риска и экономического развития.

Ключевые слова. Кризис, предпринимательство, антикризисное управление, банкротство, диверсификация, залог, стратегия, затраты.

T.K.Kuangalieva, G.Q.Amalbek

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Problems of Anti-Crisis Management of the Enterprise

Abstract. The problem of anti-crisis management in the Kazakhstan enterprise is important and actual today. Kazakhstan is rich in minerals and has great opportunities to participate in entrepreneurship. But companies can't cope with inefficient management.

The risks associated with the loss of enterprise value, cost management and inefficient costs are considered.

Much attention is paid to the factors of the crisis.

The article examines the stages of crisis management, the state of crisis and the main strategies for overcoming the crisis, as well as ways to reduce risks in the context of risk and economic development.

Key words: crisis, entrepreneurship, anti-crisis management, bankrupt, diversification, pledge, strategy, costs.

References

1. Alexandrov V.G. Anticrisisnoe upravlenie: teorija, praktika, infrastruktura: uchebnoe posobie [Crisis management: theory, practice, infrastructure: studies allowance] (Izdatel'stvo BEK, Moscow, 2002, 533p.).
2. Kryzhanovskij V.G., Lapenkov V.I., Luitier V.I. Anticrisisnoe upravlenie: uchebnoe posobie [Crisis management: studies. manual for technical universities] (PRIOR, Moscow, 2003, 432p.).
3. Larionov I.K. Anticrisisnoe upravlenie: uchebnoe posobie/ 4-e, pere-rab. i dop. [Crisis management: studies. manual / 4th, recycled and add] (Izdatel'stvo : trgovaja korporatsia "Dashkov i K", Moscow, 2005, 292p.).
4. Viatkin V.N., Gamza V.A., Ekaterinoslavskij U.U., Khemiton J.J. Upravlenie riskom v rynochnoi ekonomice [Risk management in a market economy] (ZAO "Izdatel'stvo Economica", Moscow, 2002, 195p.).
5. Marenkov N.L., Kasianov V.V. Anticrisisnoe upravlenie: uchebnoe posobie. 2-oe izd. [Crisis management: studies. allowance. 2nd ed.] (Izdatel'stvo "Fenix", Rostov n/D, 2005, 508 p.).
6. El'sukov V.P., Kamenkov V.S., Konanov B.I., Mironichenko A.I. Anticrisisnoe upravlenie predpriyatiem [Crisis Management Company] (Aversev, Minsk, 2003, 574 p.).
7. Volkov V.P., Il'in A.I., Stankevich V.I. Economica predpriyatia: uchebnoe posobie [Economics of Enterprise: studies. Allowance] (Novoe znanie, Minsk, 2003, 667p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Қуанғалиева Т.К. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Амалбек Г.Қ. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Kuangalieva T.K. - L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Amalbek G.Q. - L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 80-86 б.
Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 80-86 pp.
<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

ГРНТИ 82.33

М.А. Ногайбаев

*ТОО «КМГ Карачаганак», Астана, Казахстан
(E-mail: Maksat.nogaibaev@gmail.com)*

Развитие нефтехимической отрасли как перспективное направление нефтяной индустрии

Аннотация. Основной целью данной статьи является выявление перспектив развития нефтяной индустрии. Статья посвящена определению основных причин и тенденций стремительного развития нефтехимии в последние годы, изучению и анализу успешного международного опыта развития нефтехимии в мире (в Китае, США, Германии). Также выявлены потенциальные крупные игроки на рынке нефтехимии, такие как Иран и Саудовская Аравия. Опыт ключевых игроков на рынке нефтехимических продуктов показывает, что на сегодняшний день перспективным направлением развития всей нефтяной индустрии является нефтехимическая отрасль, что связано с низкими мировыми ценами на сырье, высокими ценами и активным спросом на конечную продукцию. Совокупность данных факторов привела к активному интересу ключевых игроков и инвесторов к нефтехимической индустрии, высоким темпам ее роста и обострению на этом поприще мировой конкуренции. Определены преимущества и недостатки развития нефтехимии в России и Казахстане. Выявлено превалирование проблем и трудностей над преимуществами, тормозящими развитие нефтехимии в Казахстане, решение которых позволит в долгосрочной перспективе поднять казахстанскую нефтехимическую индустрию на качественно новый уровень.

Ключевые слова. ВИЭ, нефтехимия Китая, США, Германии, Ирана, Саудовской Аравии, России, Казахстана.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-80-86>

В последние годы идет активное развитие альтернативных возобновляемых (ветровой, солнечной, гидроэнергии) источников энергии (ВИЭ), и роль нефти во всем мире, как энергоносителя, постепенно нивелируется в перспективе. На сегодняшний день приблизительно 18 % мирового потребления энергии осуществляется благодаря возобновляемым источникам энергии, из них 13 % - традиционная биомасса (древесина), 3 % - гидроэлектроэнергия мирового потребления энергии, остальные 2 % приходятся на энергию ветра и другие ВИЭ [1]. Программа «зеленой энергетики» поддерживается многими государствами, в том числе и Казахстаном, который провел в Астане международную выставку ЭКСПО-2017, посвященную лучшим мировым «зеленым» технологиям энергосбережения, новым разработкам и технологиям использования существующих альтернативных источников энергии. Следовательно, во всем мире происходит долгосрочная необратимая трансформация структуры энергетических систем, ВИЭ стали значимым экономическим явлением, и перспектива развития нефтяной индустрии, на наш взгляд, смещается в сторону развития нефтехимии, т.е. продуктов нефтепереработки, поскольку нефтехимическая продукция имеет большой спрос во всем мире и используется не только как топливо и моторное масло, но и для изготовления большого количества других товаров. Нефтехимия позволяет получить из нефти и продуктов ее переработки такие важные и необходимые для бытовых и производственных нужд химические вещества, как этилен, бензол, полипропилен, фенолы, спирты, серную и карбоновую кислоты, латекс, искусственный каучук и многое другое, которые в свою очередь служат исходными материалами для создания изоляционных материалов, пластмасс, удобрений, полимерных материалов, изготовления необходимых деталей при производстве непосредственно транспортных средств, для создания космических кораблей, управляемых ракет, спутников; для производства одежды, строительных материалов, взрывчатых веществ, упаковки, косметики, фармацевтических товаров. Мировая нефтехимия стала генератором новейших продуктов нефтепереработки высоких переделов, такие как конструкционные пластмассы, полимеры с заданными свойствами, биополимеры, биосенсоры, наноматериалы, антикоррозионные, кристаллические материалы для преобразования энергии, огнестойкие покрытия и др.

По нашему мнению, основными причинами стремительного развития нефтехимии являются:

1. Введение возобновляемых источников энергии;
2. Рост объемов сырой нефти из-за введения в эксплуатацию новых месторождений нефти и газа, а также модернизация и увеличение мощности и эффективности технического и технологического оборудования;

3. Высокая добавленная стоимость нефтехимических продуктов;
4. Большие возможности для рационального использования углеводородного сырья и более выгодных дешевых его разновидностей, например, отходов нефтепереработки;
5. Появление новых нефтехимических инновационных продуктов;
6. Научоемкость отрасли, стремительное развитие НИОКР (научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы);
7. Нефтехимическое производство имеет большой экологический, экономический и социальный потенциал;
8. Нефтехимия представляет собой мощный мультипликатор занятости населения.

На сегодняшний день нефтехимия является одной из наиболее прибыльных, инновационных и быстро развивающихся отраслей обрабатывающей индустрии в мире и может стать катализатором нового технологического уклада в развитии всего человечества.

Основными тенденциями развития мировой нефтехимии являются:

1. Высокие темпы роста нефтехимической индустрии, значительно превышающие темпы роста всей мировой экономики в целом.
2. Расширение сфер применения нефтехимии в деятельности человека, что приведет к росту ее потребления.
3. Развитие процессов внедрения «зеленых» нефтехимических продуктов согласно принципам экосистемы благодаря разработкам новых видов продукции с заданными свойствами и инновационным технологиям стран ЕС, США, Японии, специализирующихся на производстве нефтехимической продукции высоких переделов, которая требует значительных инвестиций в НИОКР.
4. Рост развития нефтехимии в Китае, странах Ближнего Востока (Иран, Саудовская Аравия, Кувейт, Оман) и Юго-Восточной Азии (Тайвань, Южная Корея) приводит к сдвигу мировой нефтехимической отрасли и наращиванию ее потенциала в сторону данных государств.
5. Ежегодный рост мирового потребления нефтехимической продукции.

На рисунке 1 представлена столбиковая диаграмма Топ-10 стран по объему товарооборота нефтехимической продукции на 2016 год в денежном выражении.

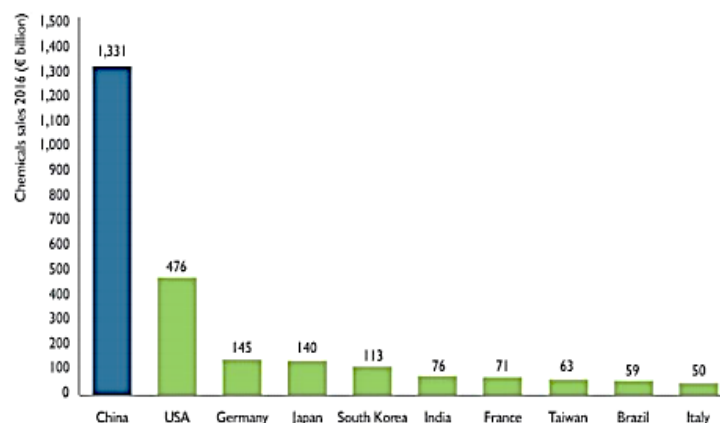

Рисунок 1 —Топ-10 стран по объему товарооборота нефтехимической продукции на 2016 год в денежном выражении (евро, биллион)

Примечание: [2].

На рисунке 1 наглядно видно, что на сегодняшний день лидерами по продажам собственной нефтехимической продукции являются Китай, США и Германия.

Китай на сегодняшний день является безусловным лидером и самым перспективным игроком на рынке нефтехимических продуктов, при этом не имея серьезной сырьевой базы для этого. Китай является ярким примером для многих стран, в том числе и Казахстана, грамотной политики правительства, направленной на снижение зависимости от импорта и нацеленной на трансформацию нефтехимической национальной индустрии в базовую отрасль промышленности страны, что связано

с жестким государственным контролем и использованием планирования «нисходящего» типа, в основе которого лежат такие фундаментальные принципы, как обеспечение развития нефтехимии для поддержки роста национальной экономики Китая; повышение технологичности и эффективности нефтехимического производства; оптимизация территориальной структуры нефтехимического производства путем образования кластеров. Основные механизмы стимулирования развития нефтехимии в Китае заключаются в поддержке иностранных инвестиций, расширении мощностей и обеспечении роста нефтехимического производства путем предоставления экономических преференций (например, предоставление субсидий на аренду земельных участков и др.), развитии химических технопарков (так, были выделены три промышленные площадки в Бохайском заливе и в дельтах реки Янцзы и Жемчужной реки), модернизации производства путем реализации результатов НИОКР и государственной финансовой поддержке китайских компаний в процессе приобретения за рубежом современных технологий. Благодаря такой взвешенной политике правительства Китая за период с 2004 по 2014 годы среднегодовой темп прироста производства химических и в том числе нефтехимических продуктов составил 13,2%, что значительно выше аналогичных показателей в других странах мира.

Доля химической индустрии в ВВП Китая составляет 9% [3]. На сегодняшний день в химической индустрии Китая насчитывается около 33 000 предприятий, которые обеспечивают более 30 % мирового химического производства, из них около 10300 предприятий выпускают специальные химикаты, 6900 компаний – базовые химикаты, 4800 - резину, 4500 - красители, 2800 - минеральные удобрения, 2600 - синтетические материалы, 1000 – пестициды. Самыми крупными компаниями, действующими на рынке Китая, являются государственные компании Китая, такие как PetroChina, Sinopec, CNOOC, Sinochem и ChemChina, конкурентные преимущества которых обеспечиваются государством (привилегированный доступ к сырью, электроэнергии, водным ресурсам, финансовые вложения на выгодных условиях и неограниченным объемом). Несмотря на отставание уровня технологий от других стран-лидеров - поскольку китайские компании, используют, нарушая права на интеллектуальную собственность, чужие технологии - в Китае идет бурный рост нефтехимической индустрии.

США занимает второе место после Китая по развитию нефтехимической отрасли в мире. Основными факторами успеха американской нефтехимической индустрии являются: наличие отличной сырьевой базы, сланцевая революция, значительный рынок сбыта нефтехимической продукции, высокая развитость американской промышленности, использующей нефтехимию в своей деятельности, поддержка НИОКР и др. Нефтехимические предприятия США наиболее сконцентрированы в северных штатах, хотя они так же успешно действуют и в других штатах. Самыми крупными компаниями США, действующими на рынке нефтехимических продуктов являются Dow Chemical, Chevron Phillips Chemicals, Exxon Mobil и Royal Dutch Shell. В 2017 году, по данным Химического совета США, в Соединенных Штатах было запущено 310 новых проектов по производству нефтехимических продуктов [4]. В США активно развиваются ВИЭ, широкое распространение получили электромобили, в то же время резко вырос спрос на пластик и полиэтиленовые изделия, поэтому нефтехимические гиганты США наращивают мощности по их выпуску. США планируют в ближайшие годы экспортировать не менее 500 тысяч контейнеров объемом 20 футов с пластиковыми смолами.

Германия является третьим сильнейшим игроком на рынке нефтехимического производства благодаря наличию инновационных технологий, самого современного оборудования и развитой сбытовой сети. Химическая промышленность Германии занимает второе место после машиностроения, специализируется на выпуске различных органических веществ, красителей и пластмассы. Самыми крупными нефтехимическими предприятиями Германии, входящими в ТОП лучших нефтехимических компаний мира, являются компании BASF SE, BAYER, Linde AG.

В последние годы бурное развитие нефтехимии происходит в Иране и Саудовской Аравии.

Нефтехимическая промышленность Ирана начала развиваться с 1959 года, когда был открыт Химический фонд и начал функционировать завод по производству химических удобрений, а в 1964 году была основана Национальная нефтехимическая компания Ирана. Иран специализируется на производстве удобрений, полимеров, моющих средств, красок, клеев, искусственных тканей и др. Крупными нефтехимическими комплексами Ирана являются Khark, Farabi, Carbon Ahvaz, Pasargad и Razi. Нефтеперерабатывающий комплекс Бандар-Аббас, расположенный на северных

берегах Персидского залива на территории площадью 700 га, является самым модернизированным и единственным как в Иране, так и на всем Ближнем Востоке нефтеперерабатывающим комплексом, на котором очищается тяжелая сырая нефть. Экспорт нефтехимической продукции из Ирана осуществляется в самые разные регионы мира. Так, на Индийский субконтинент экспортируется 13 % нефтехимических продуктов из Ирана, в страны Юго-восточной Азии - 23%, в Китай - 22%, в страны Ближнего Востока – 19 %, в страны Дальнего Востока -18%, в Европу - 5% [5]. Нефтехимическая индустрия Ирана играет важную роль в национальной экономике страны и в последние годы активно развивается. В настоящее время в Иране разрабатывается около 60 нефтехимических проектов, реализация которых предоставит ему возможность в перспективе ближайших пяти лет войти в ТОП-10 лидеров отрасли с объемом производства нефтехимической продукции на сумму более чем \$ 60 млрд. К 2020 году правительством Ирана планируется увеличение своих нефтехимических мощностей практически в 3 раза. Так, объем производства этилена в Иране составляет около 6 млн тонн в год, при этом ведется строительство мощностей по производству этилена еще на 4 млн тонн. В 2017 году иранская компания Marjan Petrochemical Company заключила первый контракт с Германией на продажу метанола. При этом в Иране ведется строительство 5 объектов по производству метанола, при вводе которых в эксплуатацию в течение ближайших пяти лет объем производства метанола вырастет до 25 млн тонн в год. Основными преимуществами для развития нефтехимии в Иране, привлекающими инвесторов, на наш взгляд, являются:

1. Наличие богатых нефтяных и газовых ресурсов в Иране, т.е. собственное дешевое сырье, необходимое для производства нефтехимических продуктов, так как Ирану принадлежит четвертое место в мире по запасам нефти и четвертое место в мире по запасам газа;
2. Большой опыт работы нефтехимической отрасли в стране и наличие собственных высококвалифицированных кадров;
3. Выгодное географическое расположение, обеспечивающее легкий доступ как к европейским, так и к азиатским рынкам, а также к свободным морям, что облегчает логистику и удешевляет экспорт;
4. Иран является единственным государством на Ближнем Востоке, которым на собственной территории производится большая часть современного оборудования, необходимого для функционирования нефтехимической отрасли, что значительно удешевляет производимую нефтехимическую продукцию;
5. Доступные цены на производимую нефтехимическую продукцию и ее конкурентоспособность.

Однако развитие нефтехимической индустрии Ирана, находящейся на сегодняшний день в состоянии «взлета», тормозится введенными экономическими санкциями США и напряженной политической обстановкой вокруг Ирана. Кроме того, Иран не является членом ВТО, что выгодно прежде всего Саудовской Аравии.

Саудовская Аравия является основным конкурентом Ирана и самым крупным производителем недорогой нефтехимической продукции на Ближнем Востоке. Страна является лидером по производству этилена, полипропилена, метанола и др. В Саудовской Аравии производство нефтехимических продуктов сосредоточено в двух центрах – Джубайле и Янбу, которые обеспечены самой современной инфраструктурой. Основными факторами успешного развития нефтехимии в Саудовской Аравии являются богатые сырьевые ресурсы, новейшее технологическое оборудование, современные инновационные технологии, значительная финансовая поддержка государства, активное привлечение собственных и иностранных инвестиций путем использования прозрачного инвестиционного законодательства, доступные цены на готовую нефтехимическую продукцию. Для ускорения развития нефтехимического производства в настоящее время в Саудовской Аравии ведется экономическое реформирование, осуществляются крупные проекты по строительству новых нефтехимических мощностей. Так, совместным проектом крупнейшей государственной нефтяной компании Aramco и многопрофильной компании SABIC (Saudi Basic Industries Corporation) предусмотрено создание к 2025 году в Саудовской Аравии нового нефтехимического кластера стоимостью \$20 млрд, что позволит значительно повысить коэффициент переработки саудовской нефти [6]. Нефтехимические продукты Саудовской Аравии пользуются большим спросом в таких многонаселенных странах, как Китай, Индия и Бразилия. Поэтому перспективы дальнейшего развития нефтехимии в Саудовской Аравии весьма благоприятные.

Что касается нефтехимии в России, то за последние несколько лет произошло ускорение ее развития, но нефтехимическая промышленность государства пока еще не может претендовать на лидерские позиции в этой отрасли и пока в большей степени импортирует нефтехимические продукты, нежели экспортирует. На сегодняшний день рынок нефтехимии Российской Федерации представлен более чем 52 предприятиями. Наиболее крупными нефтехимическими предприятиями России являются «Лукойл», «Кириши НОС», «Омский НПЗ», «РНК», «Ярослав НОС», «Уфанефтехим», «Московский НПЗ», «Волгоградский НПЗ», «Салаватнефтеоргсинтез» и др. Доля нефтехимических продуктов российского происхождения в общемировом нефтехимическом экспорте составляет всего лишь не более 1 %. Если в развитых странах рост нефтехимического производства за последние пять лет составляет более 7%, то в России – 4,5-5%, что свидетельствует о низких темпах развития отрасли, выпускающей продукцию с высокой добавленной стоимостью. На сегодняшний день вклад нефтехимической индустрии в ВВП Китая – 8,9%, Японии – 8,2%, Германии – 6,9%, США – 6,1%, а России – только 1,4% [7]. Несомненно, что Россия обладает большим потенциалом для развития нефтехимической отрасли и имеет ряд существенных преимуществ, таких как мощная сырьевая база, рост внутреннего спроса на нефтехимическую продукцию, хороший доступ на рынки Китая, ЕС, СНГ, стран Северо-Восточной Азии. Однако проблемы и трудности пока превалируют над преимуществами и тормозят развитие нефтехимии в России. К ним относятся:

- Дефицит современных модернизированных мощностей по производству нефтехимической продукции;
- Высокая зависимость от импорта;
- Недостаточный уровень развития отраслей, потребляющих нефтехимическую продукцию, что снижает внутренний спрос на нее;
- Нехватка собственных технологий в области нефтехимии;
- Недостаточное развитие НИОКР в сфере нефтехимии (по данным Ernst & Young, на сегодняшний день в химическом комплексе РФ расходы на НИОКР составляют около \$30 млн, т.е. 0,03%, что в 350 раз меньше, чем в США);
- Недостаточное развитие государственной поддержки и системы государственного стимулирования развития нефтехимической индустрии.
- Введение экономических санкций против России.

Таким образом, изучение опыта ключевых игроков на рынке нефтехимических продуктов показывает, что на сегодняшний день нефтехимическая отрасль является перспективным направлением развития всей нефтяной индустрии, что связано с низкими мировыми ценами на сырье, высокими ценами и активным спросом на конечную продукцию. Это в свою очередь привело к активному интересу ключевых игроков и инвесторов к нефтехимической индустрии, высоким темпам ее роста и обострению на этом поприще мировой конкуренции.

Нефтехимическая индустрия в Казахстане находится на стадии становления и является приоритетным, перспективным направлением развития нефтяной индустрии Казахстана. Системное развитие химической и нефтехимической отраслей началось в 2009 году после создания ТОО «Объединенная химическая компания», входящей в структуру Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына». Правительство Казахстана уделяет большое внимание развитию отрасли и вкладывает в нее значительные средства.

Кроме того, в Казахстане для привлечения инвестиций предусмотрена государственная поддержка в виде государственных натуральных грантов, инвестиционных и налоговых преференций, налоговых льгот для инвестиционных проектов, субсидирования процентных ставок, лизингового финансирования и др. В 2010 году была принята Стратегия развития до 2019 года, согласно которой были выделены нефтехимические кластеры в Атырауской и Жамбылской областях, где имеется крепкая промышленная база, основанная на традиционных для этих регионов Казахстана нефтехимической и агрохимической отраслях, осуществляется модернизация существующих нефтехимических предприятий, ведется строительство новых предприятий, внедряются современные высокие технологии. Так, были введены в эксплуатацию два новых нефтехимических предприятия – завод по производству серной кислоты в городе Степногорске и производство полимерной продукции в Атырауской области. В Атырауской области ведется строительство первого в Казахстане газохимического комплекса в рамках СЭЗ «Национальный индустриальный

нефтехимический технопарк», рассчитанного на производство полипропилена мощностью 500 тысяч тонн в год, производство полиэтилена мощностью 800 тысяч тонн в год, производство синтетического каучука и бутадиена, а также производство полиэтиленовой плёнки. Однако строительство сильно затянуто, очередной срок сдачи комплекса в эксплуатацию определён теперь к 2020 году. На сегодняшний день из всего комплекса с 2015 года налажено только производство по выпуску полиэтиленовой плёнки ТОО «Полимер продакшн», оснащенное уникальным оборудованием из Австрии и Германии, которое поставляет свою продукцию на внутренний рынок Казахстана, в страны Средней Азии и Россию (до 60% экспорта).

Ведущими нефтехимическими предприятиями Казахстана являются: «Сараньрезинотехника», «Казнефтехим», «Карагандарезинотехника», «ИнтерКомШина», «Казхимволокно» и др. Экспорт нефтехимической продукции Казахстана осуществляется в основном в Китай и Россию. Преимуществами для развития нефтехимической отрасли в Казахстане являются наличие собственных сырьевых ресурсов, рост внутреннего спроса на нефтехимическую продукцию, хороший доступ на рынки Китая, ЕС, СНГ, стран Северо-Восточной Азии. Однако, также, как и в России, проблемы и трудности пока преобладают над преимуществами и тормозят развитие нефтехимии в Казахстане. К ним относятся:

- Затягивание строительства газохимического комплекса в Атырауской области;
- Высокая зависимость от импорта;
- Недостаточный уровень развития отраслей, потребляющих нефтехимическую продукцию, что снижает внутренний спрос на нее;
- Нехватка собственных технологий в области нефтехимии;
- Недостаточное развитие НИОКР в сфере нефтехимии.

Решение вышеуказанных проблем позволит поднять казахстанскую нефтехимическую индустрию на качественно новый уровень в долгосрочной перспективе.

Список литературы

- 1 Хохлов А. Возобновляемые источники энергии: новая революция или очередной пузырь [Электр. ресурс]. -2017. -URL: <http://www.forbes.ru/biznes/343591-vozobnovlyaemye-istochniki-energii-novaya-revoljuciya-ili-ocherednoy-puzyr> (Дата обращения: 5.01. 2018).
- 2 CEFIC Facts&Figures/ Chemical Industry profile [Electr. resour.] -2017. -URL: <http://fr.zone-secure.net/13451/451623/?startPage=14#page=4> (Дата обращения: 11.01.2018).
- 3 Гавриленко В.А. Мировой рынок химической и нефтехимической продукции: перспективы и вызовы для российских поставщиков [Электр. ресурс]. – 2016. -URL: <http://vestkhimprom.ru/posts/mirovoj-gynok-khimicheskoy-i-neftekhimicheskoy-produktsii-perspektivy-i-vyzovy-dlya-rossijskikh-postavshchikov> (Дата обращения: 25.12.2017).
- 4 Нефтехимия США: более 300 новых проектов на 185 млрд долларов [Электр. ресурс]. - 2017. -URL: <http://rccnews.ru/ru/news/petrochemical/99998/> (Дата обращения: 6.01.2018).
- 5 Нефтехимическая промышленность в Иране [Электр. ресурс]. - 2018. -URL: <http://parstoday.com/ru/radio/programs-i88908> (Дата обращения: 12.08. 2018).
- 6 Саудовская Аравия намерена сделать упор на развитие нефтехимии [Электр. ресурс]. – 2017. -URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/465252.html> (Дата обращения: 15.02.2018).
- 7 Ромашкина М. Куда идет нефтехимия? [Электр. ресурс]. – 2017. -URL: <https://oilcapital.ru/article/general/29-11-2017/kuda-idet-neftehimiya-71a04f6d-fa13-4aaa-9ce4-2d4b96f05781> (Дата обращения: 3.02.2018).

М.А. Ногайбаев

«ҚМГ Қарашығанақ» ЖШС, Астана, Қазақстан

Мұнай-химия өнеркәсібін мұнай өнеркәсібінің келешегі зор саласы ретінде дамыту

Аннотация. осы мақаланың негізгі мақсаты мұнай өнеркәсібін дамыту перспективаларын анықтау болып табылады. Мақалада соңғы жылдары мұнайхимияның қарқынды дамуының негізгі себептері мен үрдістерін анықтау, әлемдегі мұнайхимияның (Қытай, АҚШ, Германия) дамуындағы табысты халықаралық тәжірибені зерделеу және талдау. Сондай-ақ Иран мен Сауд Арабиясы сияқты мұнай-химия нарығында әлеуетті негізгі ойыншылар анықталды. Мұнай-химия өнімдері нарығындағы негізгі ойыншылардың тәжірибесі бүгінде мұнай-химия өнеркәсібі бүкіл мұнай өнеркәсібін дамытудың перспективті бағыты болып табылады, бұл шикізаттың төмен бағалары мен жоғары бағалар мен түпкілікті өнімге сұраныстың жоғары

болуымен байланысты. Осы факторлардың үйлесуі негізгі ойыншылар мен инвесторлардың мұнай-химия өнеркәсібіне, оның жоғары өсу қарқындарына және осы саладағы жаһандық бәсекелестіктің нашарлауына қызығушылық тудырды. Ресейде және Қазақстанда мұнай химиясын дамытудың артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды. Қазақстандағы мұнайхимияның дамуына кедергі келтіретін артықшылықтар мен қиындықтардың таралуы, оның шешімі Қазақстан мұнай-химия өнеркәсібін ұзақ мерзімді перспективада жаңа деңгейге көтереді.

М.А. Nogaibayev

LLP “KMG Karachaganak”, Astana, Kazakhstan

Development of the petrochemical industry as a promising area of the oil industry

Abstract. the main purpose of this article is to identify the prospects for the development of the oil industry. The article is devoted to identifying the main causes and trends of the rapid development of petrochemistry in recent years, to study and analyze successful international experience in the development of petrochemistry in the world (in China, the USA, Germany). Also potential major players in the petrochemical market were identified, such as Iran and Saudi Arabia. The experience of key players in the petrochemical products market shows that today the petrochemical industry is a promising direction for the development of the entire oil industry, which is associated with a combination of low world prices for raw materials and high prices and strong demand for final products. The combination of these factors has led to the active interest of key players and investors in the petrochemical industry, its high growth rates and the aggravation of global competition in this field. The advantages and disadvantages of the development of petrochemistry in Russia and Kazakhstan were identified. The prevalence of problems and difficulties over the advantages inhibiting the development of petrochemistry in Kazakhstan, the solution of which will raise the Kazakh petrochemical industry to a new level in the long term, has been revealed.

Key words. Renewable energy, petrochemistry, China, USA, Germany, Iran, Saudi Arabia, Russia, Kazakhstan.

References

- 1 Hohlov A. Vozobnovljaemye istochniki jenerгии: novaja revolyucija ili ocherednoj puzыр' [Renewable energy: a new revolution or another bubble] [Elektr. Resor.]. 2017. Available at: <http://www.forbes.ru/biznes/343591-vozobnovljaemye-istochniki-energii-novaya-revoljucija-ili-ocherednoj-puzыр> (Accessed: 5.01.2018).
- 2 CEFIC Facts&Figures/ Chemical Industry profile [Electr. resour.]. Available at: <http://fr.zone-secure.net/13451/451623/?startPage=14#page=4> (Accessed: 11.01.2018).
- 3 Gavrilenko V.A. Mirovoj ryнок himicheskoi i neftehimicheskoi produkcii: perspektivy i vyzovy dlya rossiiskih postavshikov [World market of chemical and petrochemical products: prospects and challenges for Russian suppliers] [Electr. resour.] 2016. -URL: <http://vestkhimprom.ru/posts/mirovoj-ryнок-khimicheskoi-i-neftekhimicheskoi-produkcii-perspektivy-i-vyzovy-dlya-rossiiskih-postavshchikov> (Accessed: 25.12.2017).
- 4 Neftehimiya SHA: bole 300 novyh projektov na 185 mlrd. dollarov [USA Petrochemicals: more than 300 new projects for 185 billion dollars] [Electr. resour.]. Available at: <http://rccnews.ru/ru/news/petrochemical/99998/> (Accessed: 6.01.2018).
- 5 Neftehimicheskaya promyshlennost v Irane [Petrochemical industry in Iran] [Electr. resour.] 2018. -URL: <http://parstoday.com/ru/radio/programs-i88908> (Accessed: 12.08.2018).
- 6 Saudovskaya Aravia namerena sdelat upор na razvitie neftehimii [Saudi Arabia intends to focus on the development of petrochemistry] [Electr. resour.]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/465252.html> (Accessed: 15.02.2018).
- 7 Romashkina M. Kuda idet neftehimiya? [Romashkina M. Where does petrochemistry go?] [Electr. resour.]. Available at: <https://oilcapital.ru/article/general/29-11-2017/kuda-idet-neftehimiya-71a04f6d-fa13-4aaa-9ce4-2d4b96f05781> (Accessed: 3.02.2018).

Сведения об авторе:

Ногайбаев М.А. - директор департамента маркетинга и транспортировки ТОО «КМГ Карачаганак», Астана, Казахстан.

Nogaibayev M.A. - Head of marketing and transportation department LLP “KMG-Karachaganak”, Astana, Kazakhstan.

**«Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰҰ хабаршысының
экономика сериясы» журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журнал мақсаты. Экономика салалары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған 1 дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан республикасы, Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 408 кабинет) және vest_econom@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет.

Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қабылданады. Сонымен қатар, автор(лар) ілеспе хат ұсынуы керек.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді.

4. Мақаланың көлемі 18 беттен аспауға тиіс (6 беттен бастап).

5. Мақаланың құрылымы

6. FTAMP <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында;

Аннотация (100-200 сөз; формуласыз, мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспесі, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі)

Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – *жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.*

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болу қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Мақаладағы формулалар тек мәтінде оларға сілтеме берілсе ғана номерленеді.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі

Мәтінде әдебиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіліде: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа

45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгілерін төмендегі **мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз**).

Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекен-жайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толтырылады.

1. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторларға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) үш күн аралығында қайта қарап, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі керек. Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі 2018 жылы 4500 тенге – ЕҰУ қызметкерлері үшін және 5500 тенге басқа ұйым қызметкерлеріне.

Рекзивизиттер:

РГП ПХВ «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева МОН РК

Столичный филиал АО «Цеснабанк»

КБЕ16

БИН 010140003594

БИК TSES KZ KA

IBAN - KZ 91998BTV0000003104

За публикацию ФИО автора

Provision on articles submitted to the journal
ECONOMIC Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

1. Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works in the fields of Economic Science

2. An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev St., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 408) and by e-mail Vest_econom@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained. And you also need to provide the cover letter of the author(s).

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

3. Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations.

4. The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages).

5. Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

GRNTI <http://grnti.ru/> - first line, left

Initials and Surname of the author (s) - center alignment, italics

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - center alignment, italics

Author's e-mail (s)- in brackets, italics

Article title - center alignment, bold

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - line spacing - 1, indent of the “red line” -1.25 cm, alignment in width.

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

In the article, only those formulas are numbered, to which the text has references.

All abbreviations, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on the financial support of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have

the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see below in the sample of article design).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian and Kazakh languages (if the article is English language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be carefully verified. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge).

**Положение о рукописях, представляемых в журнал
«Экономическая серия Вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева»**

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ по экономическому направлению.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г.Астана, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 408) и по e-mail vest_econom@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. А также автору(ам) необходимо предоставить сопроводительное письмо.

Язык публикаций: Казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.

4. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц).

5. Схема построения статьи (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм. Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

ГРНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, *город, страна* (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний).

Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановку задачи, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – *межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине.*

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными.

В статье нумеруются лишь те формулы, на которые по тексту есть ссылки.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 стр.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нерецензируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. ниже в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Авторам в течение трех дней необходимо отправить корректуру статьи. Статьи, получившие отрицательную рецензию к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию необходимо произвести оплату (для сотрудников ЕНУ – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

А.Ж. Жубанышева¹, Н. Темиргалиев², А.Б. Утесов³

¹²*Институт теоретической математики и научных вычислений Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

³*Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, Актөбе, Казахстан*

(E-mail: ¹axaulezh@mail.ru, ²ntmath10@mail.ru, ³adilzhan_71@mail.ru)

Численное дифференцирование функций в контексте Компьютерного (вычислительного) перечника

Аннотация. В рамках компьютерного (вычислительного) перечника полностью решена задача приближенного дифференцирования функций, принадлежащих классам Соболева по неточной информации, полученной от произвольного конечного множества тригонометрических коэффициентов Фурье-Лебега дифференцируемой функции... [100-200 слов]

Ключевые слова. Приближенное дифференцирование, восстановление по неточной информации, предельная погрешность, компьютерный (вычислительный) перечник.

Основной текст статьи должен содержать

- введение/постановка задачи,
- цели/история,
- методы исследования,
- результаты/обсуждение, заключение/выводы.

Список литературы

1. Темиргалиев Н. Компьютерный (вычислительный) перечник как синтез известного и нового в численном анализе// Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева -2014. –Т. 4. № 101. – С. 16–33.
2. Локуциевский О.М., Гавриков М.Б. Начала численного анализа. -М.: ТОО «Янус», 1995. -581 с.
3. Жубанышева А.Ж., Абикенова Ш. О нормах производных функций с нулевыми значениями заданного набора линейных функционалов и их применения к перечниковым задачам// Функциональные пространства и теория приближения функций: Тезисы докладов Международной конференции, посвященная 110-летию со дня рождения академика С.М. Никольского, Москва, Россия, 2015. – Москва, 2015. -С.141-142

А.Ж. Жұбанышева, Н. Темірғалиев, А.Б. Утесов

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің теориялық математика және ғылыми есептеулер институты, Астана, Қазақстан

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Компьютерлік (есептеуіш) диаметр мәнмәтінінде функцияларды сандық дифференциалдау

Аннотация. Компьютерлік (есептеуіш) диаметр мәнмәтінінде Соболев класында жататын функцияларды олардың тригонометриялық Фурье-Лебега коэффициенттерінің ақырлы жиынынан алынған дәл емес ақпарат арқылы жуықтау есебі толығымен шешілді... [100-200 сөз]

Түйін сөздер. Жуықтап дифференциалдау, дәл емес ақпарат бойынша жуықтау, шектік қателік, Компьютерлік (есептеуіш) диаметр.

A.Zh. Zhubanysheva, N. Temirgaliyev, A.B. Utesov
*Institute of theoretical mathematics and scientific computations of L.N. Gumilyov Eurasian
National University, Astana, Kazakhstan*
K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan

Numerical differentiation of functions in the context of Computational (numerical) diameter

Abstract. The computational (numerical) diameter is used to completely solve the problem of approximate differentiation of a function given inexact information in the form of an arbitrary finite set of trigonometric Fourier coefficients... [100-200 words]

Key words. Approximate differentiation, recovery from inexact information, limiting error, computational (numerical) diameter, massive limiting error.

References

1. Temirgaliyev N. Komp'yuternyj (vychislitel'nyj) poperechnik kak sintez izvestnogo i novogo v chislennom analize [Computational (numerical) diameter as a synthesis of the known and the new in numerical analysis], Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University], 4(101), 16–33 (2014). [in Russian]
2. Lokucievskij O.M., Gavrikov M.B. Nachala chislennogo analiza [Elements of numerical analysis] (Yanus, Moscow, 1995).
3. Zhubanysheva A.Zh., Abikenova Sh.K. O normah proizvodnyh funkcionov s nulevymi znachenijami zadannogo nabora linejnyh funkcionov i ih primenenija k poperechnikovym zadacham [About the norms of the derivatives of functions with zero values of a given set of linear functionals and their application to the width problems]. Tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii, posvjashhennaja 110-letiju so dnja rozhdenija akademika S.M.Nikol'skogo «Funkcional'nye prostranstva i teorija priblizhenija funkcionov» [International conference on Function Spaces and Approximation Theory dedicated to the 110th anniversary of S. M. Nikol'skii]. Moscow, 2015, pp. 141-142.

Сведения об авторах:

На каз.:

Жұбанышева А.Ж. – Теориялық математика және ғылыми есептеулер институтының аға ғылыми қызметкері, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан. Тел.: +7 (7172)709-500 (внут. 33-411). E-mail: axaulezh@mail.ru.

Теміргалиев Н. – Теориялық математика және ғылыми есептеулер институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан. Тел.: +7 (7172)709-500 (внут. 33-325). E-mail: ntmath10@mail.ru.

Утесов А.Б. - физика-математика ғылымдарының кандидаты, Математика кафедрасының доценті, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, А.Молдағұлов даңғ. 34, Ақтөбе, Қазақстан. E-mail: adilzhan_71@mail.ru.

На рус.:

Жубанышева А.Ж. – Старший научный сотрудник Института теоретической математики и научных вычислений, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатапаева 2, Астана, Казахстан. Тел.: +7 (7172)709-500 (внут. 31-411). E-mail: axaulezh@mail.ru.

Темиргалиев Н. – Директор Института теоретической математики и научных вычислений, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатапаева 2, Астана, Казахстан. Тел.: +7 (7172)709-500 (внут. 31-411). E-mail: ntmath10@mail.ru.

Утесов А.Б. - кандидат физико-математических наук, доцент кафедры Математики, Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, пр. А.Молдагуловой 34, Актөбе, Казахстан. E-mail: adilzhan_71@mail.ru.

На аңгл.:

Zhubanysheva A.Zh. – Senior researcher of the Institute of theoretical mathematics and scientific computations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., Astana, Kazakhstan. Tel.: +7 (7172)709-500 (31-411). E-mail: axaulezh@mail.ru.

Temirgaliyev N. – Head of the Institute of theoretical mathematics and scientific computations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., Astana, Kazakhstan. Tel.: +7 (7172)709-500 (33-325). E-mail: ntmath10@mail.ru.

Utesov A.B. - candidate of physical and mathematical sciences, Associate Professor of the Department of Mathematics, K.Zhubanov Aktobe Regional State University, A.Moldagulova Prospect, 34, Aktobe, Kazakhstan. E-mail: adilzhan_71@mail.ru.

Редактор: С.Б. Макыш
Шығарушы редактор, дизайн: Д. Байтлесова

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰҰ хабаршысының
экономика сериясы
-2018. - 1. - Астана: ЕҰҰ. 96-б.
Шартты б.т. -11, 8 Таралымы - 50 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Астана қ.,
Сатпаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды